

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav Informačních studií a knihovnictví

Diplomová práce

Bc. Vojtěch Šícha

**Přínos Tschammerovy knihovny v Těšíně
pro retrospektivní národní bibliografii**

Contribution of the Tschammer Library in Cieszyn
for the retrospective national bibliography

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval za cenné konzultace vedoucímu mé diplomové práce Doc. PhDr. Petrovi Voitovi, CSc., kolektivu Knihovědného oddělení Knihovny AVČR a mé ženě za neutuchající podporu a trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 15. července 2019

.....

Jméno a příjmení

Abstrakt:

Předmětem práce je bibliografické zpracování souboru bohemikálních starých tisků vydaných do roku 1800 dochovaných v Tschammerově knihovně v Těšíně. Cílem je sestavit bibliografický soupis dochovaných vydání a na základě analýzy zodpovědět tři badatelské otázky. Může revize dříve dosažených badatelských výsledků přinést něco nového z hlediska národní retrospektivní bibliografie tisků vydaných do roku 1800? Zda a jak mohou výsledky analýzy bohemikální části historického fondu specificky lokální sborové knihovny rozšířit dosavadní poznatky v oblasti výzkumu dějin knižní kultury Čech, Moravy a Slezska? Co může přinést provenienční analýza evidovaných exemplářů v lokální církevní knihovně z hlediska dějin čtenářství, mecenátu a knižní kultury v českých zemích?

Úvodní kapitola je věnována vývoji těšínské evangelické obce od 16. do počátku 19. století. V druhé kapitole jsou představeny dějiny a správa Tschammerovy knihovny a základní charakteristika jejího historického fondu. Třetí kapitola představuje výsledky samostatného bibliografického výzkumu.

Závěr tvoří celkové shrnutí práce a zhodnocení dosažených výsledků, na které navazuje bibliografický soupis evidovaných bohemikálních tisků vydaných do roku 1800 dochovaných v historickém fondu Tschammerovy knihovny.

.

Abstract:

The subject of my thesis is the bibliographic processing of the collection of old Czech prints published until 1800 preserved in the Tschammer Library in Cieszyn. The aim is a compilation of bibliographical inventory of preserved editions to give an answer to three research questions. First question is: can a revision of former research results bring something new from the perspective of the national retrospective bibliography? Than whether and how the results of the analysis of the Czech historical collection of specifically local church library can extend the existing knowledge in the research of the history of book culture in Bohemia, Moravia and Silesia? Finally, what does the analysis of the provenance of preserved copies held in the Tschammer Library bring to the history of readers, reading and book culture in the Czech lands?

The introductory chapter is devoted to the development of evangelical community of Cieszyn Silesia from the 16th to the beginning of the 19th century. The second chapter presents the history of the library and the basic characteristics of its historical collections. The third chapter focuses on the results of my bibliographic research.

The conclusion brings a summary of the work and an evaluation of the achieved results, followed by a bibliographic inventory of Bohemian prints published until 1800 preserved in the historical collection of the Tschammer Library.

Klíčová slova:

Tschammerova knihovna a archiv při evangelicko-augsburské farnosti v Těšíně, církevní knihovny, Těšínské Slezsko, Cieszyn, 16. - 18. století, staré tisky, bohemika, národní retrospektivní bibliografie, analytická bibliografie

Keywords:

The Tschammer Library in Cieszyn, church libraries, Cieszyn Silesia, Cieszyn, 16th - 18th centuries, old prints, Bohemistic (sources), Czech imprints, national retrospective bibliography, analytical bibliography

Obsah

1. ÚVOD.....	- 8 -
1.1 Struktura práce	- 8 -
1.2 Literatura a prameny	- 10 -
1.3 Cíle práce, metodologie a postup prací.....	- 13 -
2. DĚJINY TĚŠÍNSKÉ EVANGELICKÉ OBCE	- 15 -
2.1 Nástup reformace za vlády knížete Václava III. Adama Těšínského	- 15 -
2.2 Rekatolizace za vlády knížete Adama Václava a jeho syna Bedřicha Viléma	- 20 -
2.3 Alžběta Lukrécie, poslední těšínská Piastovna	- 21 -
2.4 Těšínsko za vlády Habsburků	- 22 -
2.5 Protestantizmus na Těšínsku v letech 1709 – 1781	- 24 -
2.6 Činnost evangelického sboru v Těšíně v prvních desetiletích 18. století	- 26 -
2.7 Těšínský pietismus	- 28 -
2.8 Těšínská evangelická obec za vlády Marie Terezie a Josefa II.....	- 29 -
2.9 Protestantizmus na Těšínsku po roce 1781	- 32 -
3. TSCHAMMEROVA KNIHOVNA.....	- 35 -
3.1 Dějiny a současnost Tschammerovy knihovny	- 37 -
3.2 Správa historického fondu Tschammerovy knihovny	- 40 -
3.3 Rámcová charakteristika historického fondu knihovny.....	- 43 -
3.4 Obsahová a autorská analýza	- 44 -
3.5 Tiskařská analýza	- 48 -
3.6 Provenienční analýza	- 50 -
3.7 Komparace a závěrečné shrnutí.....	- 51 -
4. BOHEMIKA V TSCHAMMEROVĚ KNIHOVNĚ	- 57 -
4.1 Vydání 16. století – převaha českého jazyka	- 60 -
4.2 Vydání 17. století – ústup češtiny po roce 1620.....	- 66 -
4.3 Vydání 18. století – návrat češtiny a její opětovný ústup po roce 1740	- 72 -
4.4 Celková analýza evidovaných bohemikálních vydání do roku 1800	- 79 -
4.5 Unikátně a řídce dochovaná vydání.....	- 84 -
4.6 Provenience – supralibros, exlibris, přípisky a vpisky	- 85 -
5. ZÁVĚR	- 89 -
5.1 Poznámka na závěr	- 91 -
6. BIBLIOGRAFICKÝ SOUPIS	- 92 -
7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	- 114 -

1. ÚVOD

Ačkoli je ve starší literatuře vznik Tschammerovy knihovny datován za polovinu 18. století a bývá spojován s odkazem šlechtice Jiřího Bedřicha Bludovského, případně také Gottlieba Rudolfa Tschammera, jehož jméno přešlo do názvu samotné knihovny, výsledky posledního výzkumu archivních materiálů tato tvrzení korigují a posouvají dobu založení knihovny až k počátkům těšínského evangelického sboru v roce 1709, potažmo Ježíšova kostela, ve kterém je tento knižní soubor uložen.¹ Vznik sboru a povolení stavby kostela v Těšíně jsou přímým výsledkem mezinárodní smlouvy mezi švédským králem Karlem XII. a císařem Josefem I. uzavřené v roce 1707, která vešla ve známost jako *Altranstädtská konvence*.² Smlouva vedla k nápravě postavení evangelíků ve Slezsku a lze ji chápat jako určité ukončení období protireformace, během kterého se v Těšínském knížectví v průběhu předcházejících zhruba padesáti let stoupence protestantizmu podařilo téměř vymýtit.

Významnou roli při znovuoobnovení těšínského sboru sehrály regionální šlechtické rody, a to nejen přímou finanční podporou při budování nového sborového kostela na počátku 18. století. Zásadní zde byla především skutečnost, že to byla právě místní šlechta, která v předcházejících stoletích na svých panstvích protestanty nejprve podporovala, později bránila, a nakonec alespoň tolerovala. Byli to však také jednotliví členové těchto rodin, kteří v průběhu staletí reformační myšlenky schvalovali, přijali za své a aktivně šířili mezi poddané. Odrazem jejich aktivit jsou mimo jiné exempláře z rodových knihoven dochované dodnes ve fondech Tschammerovy knihovny.

1.1 Struktura práce

S ohledem na výše uvedené je proto předkládaná práce rozdělena do tří kapitol, z nichž první dvě, které se opírají především o poznatky prezentované v odborné literatuře, mají čtenáři umožnit hlubší proniknutí do historicko-kulturního kontextu sledované látky. Třetí, závěrečná kapitola představuje výsledky samostatného výzkumu bohemikálních starých tisků vydaných do roku 1800 dochovaných v historickém fondu knihovny.

V úvodní kapitole jsou ve zkratce nastíněny dějiny Těšínského Slezska s ohledem na nástup reformace v 16. století a protireformace v průběhu 17. století a postupné směřování k uvolnění protievanglických restrikcí na počátku 18. století. Zásadní část této kapitoly je zaměřena na období po roce 1709, kdy došlo k znovuoobnovení těšínského sboru, byla zahájena stavba Ježíšova kostela a nové evanglické školy. V tomto období již také můžeme

¹ CZYŻ, R.. *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim: w trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*. (2010).

² SPRATEK, D. Právní poměry v evanglické církvi na Těšínsku v letech 1709-1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (1. díl). (2002).

uvažovat o založení knihovny evangelického sboru, která však v té době pravděpodobně plnila funkci kostelní bibliotéky. Kapitulu uzavírá črta věnovaná období první poloviny 19. století, kdy již můžeme sledovat činnost stabilizovaného evangelického sboru, náznaky reflexe vlastní minulosti v souvislosti se 150. výročím založení Ježíšova kostela, první významné pokusy o vypsání dějin evangelíků na Těšínsku a také doložené systematické knihovnické práce v tzv. *Bibliotheca Tschammeri*.

Druhá kapitola přibližuje dějiny knihovny od jejího vzniku do současnosti. Pozornost je věnována především počátkům knihovny a osobnostem spojeným se založením, rozvojem a následnou činností knihovny. Blíže se seznámíme se správou fondu v minulých stoletích až po nejnovější období po rekonstrukci knihovny v letech 2007-2010. V obecné rovině je zde představena charakteristika skladby historického fondu, doplněná o podrobnější autorskou, obsahovou, tiskařskou a provenienční analýzu. Součástí kapitoly je také základní komparace knihovny s institucemi podobného typu a významu.

Stěžejní část předkládané práce představuje třetí kapitola. V ní jsou nejprve v jednotlivých podkapitolách analyzovány bohemikální tisky 16. - 18. století, a to s ohledem na autorství, jazykovou, obsahovou a žánrovou skladbu dochovaných děl v jejich vzájemném poměru v širších historických souvislostech. Pozornost je věnována osobnostem tiskařů, nakladatelů a zejména místům tisku, jakožto kulturním centrům, z nichž se šířily nové myšlenky. V kapitole jsou dále představeny unikátně a řídky dochovaná vydání bohemikálních tisků 16. - 18. století, která spolu s identifikovanými tisky, dosud vedenými jako deziderata, tvoří soubor dosud neznámého materiálu. Jeho komplexní analýza a evidence v databázích národní retrospektivní bibliografie přináší odpověď na jednu z hlavních badatelských otázek předkládané práce, zda a jaký přínos představuje pro národní retrospektivní bibliografii výzkum bohemikálních starých tisků v takto specifickém historickém knižním fondu, jakým Tschammerova knihovna v Těšíně, jakožto lokální církevní knihovna, beze sporu je.

V závěrečném shrnutí jsou prezentovány dosažené výsledky výzkumu, rekapitulace cílů a zhodnocení jejich naplnění. Nedílnou součástí práce je abecedně řazený soupis evidovaných vydání v podobě zkrácených bibliografických záznamů, které zahrnují také provenienční údaje zachycené v jednotlivých dochovaných exemplářích. Práci uzavírá seznam použité odborné literatury. Rejstříky a obrazové přílohy nejsou z úsporných a prostorových důvodů zařazeny. Dodržovány jsou citační standardy ISO 690. Celkový rozsah práce činí 238624 počet znaků (132 normostran).

1.2 Literatura a prameny

Historický knižní fond Tschammerovy knihovny v Těšíně se poprvé a na dlouhá desetiletí naposledy stal objektem zájmu českých badatelů na začátku 20. století. Antonín Frinta, český jazykovědec, slavista, pozdější profesor Univerzity Karlovy a také aktivní člen Českobratrské církve evangelické, tuto knihovnu navštívil opakovaně v letech 1917 a 1918.³ Frinta svůj průzkum fondu zaměřil na rukopisy a tisky v českém jazyce, včetně děl 19. století. Výsledky své činnosti zveřejnil v Časopise Muzea království českého již v roce 1919.⁴ V pokračování mu však zabránil vojenský konflikt mezi Polskem a tehdejším Československem, v jehož důsledku se historická část Těšína stala součástí Polska a spolu s ní se na polském území ocitla také Tschammerova knihovna.

V následujícím období se proto tématu věnovali především polští badatelé, mezi nimiž je v souvislosti s Tschammerovou knihovnou třeba zmínit především tři jména. Alodia Kawecka-Gryczowa,⁵ významná osobnost polské inkunábulistiky a historické bibliografie, která se ve 30. letech minulého století jako pracovnice polské komise pro soupis prvotisků a tisků 16. století podílela na průzkumu těšínských historických knižních fondů, publikovala své závěry v roce 1936 v periodiku *Zaranie Śląskie*.⁶ Uvádí zde základní charakteristiku tohoto knižního fondu, vyzdvihuje jeho vysokou kulturní hodnotu a konstatuje nedostatek dochovaných pramenů ke studiu polské reformace na rozdíl od kontaktů Těšínska s protestanty z českých zemí, které byly již před první světovou válkou doloženy řadou unikátně dochovaných bohemik.

Několik drobných příspěvků věnovaných Tschammerově knihovně publikoval v 70. letech minulého století její tehdejší správce a knihovník Jan Broda.⁷ Přináší v nich aktuální počty dochovaných tisků, řadí je do tematických a jazykových skupin, z nichž některým pak věnuje pozornost samostatně. Tyto články jsou velmi přínosné, neboť se opírají o výsledky vlastních katalogizačních a inventárních prací autora, naneštěstí zde Broda bohužel neuvádí signatury evidovaných exemplářů a své závěry, zejména z období nejstarších dějin knihovny, jen zřídka dokládá citací relevantních zdrojů. Nejinak je tomu i v případě jeho poměrně rozsáhlého článku, ve kterém referuje o dochovaných českojazyčných rukopisech a tiscích.⁸

³ CHODĚJOVSKÝ, J. *Antonín Frinta* [online]

⁴ FRINTA, A. *Stará bohemica v Těšíně*. (1919).

⁵ BUCHWALD-PELCOWA, P. *Bibliotekarka i uczona - Alodia Kawecka-Gryczowa*. (1993). s. 81.

⁶ KAWECKA-GRYCZOWA, A. *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich*. (1936). s. 85-87.

⁷ GOLEC, J. *Jan Broda, miłośnik i popularyzator Śląska Cieszyńskiego. Bibliografia*. (1996).

⁸ BRODA, J., *Bohemica w Bibliotece im. Tschammera w Cieszynie*. (1972)

Ve druhé polovině 80. let minulého století vydala Slezská univerzita v Katovicích syntetizující monografii Marie Pawłowiczowé pod titulem *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*.⁹ Autorka zde nastiňuje vývoj Těšínska jako samostatného kulturního celku, zmiňuje jeho specifika a sleduje pronikání a rozsah různých kulturních vlivů do této oblasti v průběhu dvou staletí. Za ústřední faktor v daném období považuje rozvoj lokálního čtenářství a písemnictví. V této souvislosti pak zmiňuje také vznik prvních knihoven a později také potřebu zakládání tiskáren a rozrůstání knižního obchodu. Ačkoli se primárně orientuje na doklady působení polské knižní kultury na Těšínsku, neopomíná ani ostatní zásadní kulturní vlivy a zasazuje vývoj na Těšínsku do širšího kulturního kontextu evropských dějin.

V 90. letech minulého století polští kolegové ve snaze objektivně a komplexně posoudit aktuální stav a historickou hodnotu těšínských historických fondů přizvali ke spolupráci odborníky ze zahraničí. Mezi nimi byla také Anežka Baďurová, která byla jakožto dlouholetá pracovnice a vedoucí Knihovněného oddělení Knihovny Akademie věd ČR požádána o zhodnocení dochovaných bohemikálních tisků ve fondech spravovaných Těšínskou knižnicí a dalších čtyř samostatných historických knihoven.¹⁰ Jednou z nich byla Tschammerova knihovna, jejíž fondy se tak po dlouhých osmdesáti letech opět dočkaly zájmu českých badatelů.¹¹

Vzhledem k omezeným časovým možnostem a velkému objemu zkoumaného materiálu nebyl možný fyzický průzkum fondů, a proto se Baďurová zaměřila na analýzu dostupných knihovních inventářů a lístkových katalogů. Excerpci pak zaměřila pouze na cizojazyčné bohemikální tisky vydané do roku 1800 na území dnešní České republiky. Porovnání záznamů získaných excerpcí lokálních katalogů těšínských knihoven s údaji v Bibliografii cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800 umožnilo zhodnotit unikátnost dochovaných exemplářů ve zmíněných knihovnách.¹²

Získané závěry posloužily jako jedno z hodnotících kritérií pro stanovení celkového historického a kulturního významu těšínských historických knižních fondů.¹³ Zároveň vyjádřila domněnku, že důkladný průzkum fondu může přinést nové informace zejména o slezské tiskařské produkci. Tento předpoklad byl jedním z impulsů k dalšímu výzkumu bohemikálních tisků v Tschammerově knihovně a potažmo také ke vzniku této práce.

⁹ PAWŁOWICZOWA, M. *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*. (1986).

¹⁰ Dostupné z: <https://kc-cieszyn.pl/>

¹¹ VESELÁ, L. Osobní bibliografie PhDr. Anežky Baďurové. (2012), s. 232-241.

¹² Dostupné z: <https://www.lib.cas.cz/kvo/cizojazycna-bohemika/>

¹³ BAĎUROVÁ, A. Historické knižní fondy v Cieszyńie-jejich význam pro české a slezské písemnictví. (1996). s. 151- 154.

Z nejnovějších příspěvků ke studiu starých tisků ve fondech Tschammerovy knihovny je především třeba zmínit článek Marcina Gabryše věnovaný nejstaršímu období existence knihovny a studii Jolanty Sztuchlik o nejstarších tištěných biblích dochovaných v tomto historickém fondu.¹⁴ Další práce na sebe jistě nenechají dlouho čekat, neboť jak výzkum historického knižního fondu Tschammerovy knihovny, tak přidruženého archivu, který průběžně prochází zpracováním, může přinést mnohé nové informace nejen k dějinám evangelické obce na Těšínsku.

¹⁴ GABRYŚ, M. K počátkům Tschammerovy knihovny evangelického sboru v Těšíně. (2012). s. 21-38 a SZTUCHLIK, J. Najstarsze drukowane Biblie (XV-XVII w.) w zbiorach Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie. (2012) s. 196-197.

1.3 Cíle práce, metodologie a postup prací

Autor předkládané diplomové práce si položil dva základní cíle. Prvním z nich bylo navázat na předchozí činnost zmíněných badatelů a na základě vlastního výzkumu připravit úplný bibliografický soupis bohemikálních starých tisků dochovaných ve fondech Tschammerovy knihovny. Následně pak podrobit shromážděný soubor tisků detailní analýze a pokusit se zodpovědět níže položené otázky.

Před autorem stála především otázka, zda může revize dříve dosažených badatelských výsledků přinést něco nového z hlediska národní retrospektivní bibliografie tisků vydaných do roku 1800, a to zejména v podobě unikátních, případně řídce dochovaných exemplářů? Druhou otázkou pak bylo, zda a jak mohou výsledky analýzy bohemikální části historického fondu specificky lokální sborové knihovny rozšířit dosavadní poznatky v oblasti výzkumu dějin knižní kultury Čech, Moravy a Slezska? Podobně je tomu i v případě třetího okruhu otázek spojených s provenienční analýzou evidovaných exemplářů. Ta, ačkoli svým zaměřením vystupuje mimo rámec bibliografického výzkumu, může bezpochyby přinést nové informace k dějinám čtenářství, mecenátu a knižní kultury vůbec.

Prvotním orientačním pramenem pro průzkum cizojazyčných tisků byla výše uvedená excerpta bohemik Anežky Baďurové, pořízená v 90. letech minulého století, která reflektují současné uložení tisků ve fondu.¹⁵ Převážná většina podchycených tisků se proto nacházela na uvedených signaturách, a byla tedy poměrně snadno dohledatelná. V případě tisků českojazyčných posloužil jako vodítko soupis Antonína Frinty otištěný téměř před sto lety. Zde uvedené signatury plnily spíše roli orientační, případně kontrolní.

Výsledky vyhledávání v dostupných elektronických databázích národní retrospektivní bibliografie nic nového nepřinesly, neboť v databázi *Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století* (dále KPS) buď signatury Tschammerovy knihovny chybí, anebo odpovídají signaturám Frintova soupisu.¹⁶ Pro databázi *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků 1501-1800* (dále BCBT) byla provedena pouze výše zmíněná předběžná excerptce A. Baďurové.¹⁷ V záznamech databáze tedy údaje o dochovaných exemplářích v Tschammerově knihovně dosud absentovaly. Vzhledem k tomu, že zatím nebyl zkatalogizován celý historický fond knihovny, vyhledávání v jejím elektronickém katalogu také nemohlo přinést uspokojivé výsledky. Poměrně spolehlivým

¹⁵ Excerpta nebyla publikována. Autor předkládané práce je však měl k dispozici.

¹⁶ Dostupné z: www.knihopis.cz

¹⁷ Dostupné z: <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/baze.html>

sekundárním zdrojem informací však byly strojopisné soupisy a lístkové katalogy ze 70. let 20. století.

Na základě rešerše ve výše uvedených zdrojích vznikl pracovní soupis tisků, jejichž skutečné dochování ve fondu současné Tschammerovy knihovny bylo potřeba ověřit přímo na knihovních regálech. Převážnou většinu tisků se podařilo dohledat, nicméně zůstává nezvěstných několik exemplářů, které ve svých soupisech uvádějí A. Frinta a J. Broda. V některých případech se po identifikaci ukázalo, že katalogizátor uvedl dílo chybně a jedná se o dílo zcela jiné. Nové, dosud nepodchycené tisky, byly objeveny v konvolutech, které byly ve shodě s dřívější knihovnickou praxí evidovány pouze pod prvním dílem svazku. Následnou identifikací nalezených tisků v retrospektivních národních bibliografiích se podařilo identifikovat téměř všechna českojazyčná a převážnou většinu cizojazyčných bohemikálních vydání.

Vzhledem k tomu, že převážná většina evidovaných tisků byla již v národních retrospektivních bibliografiích podchycena, jsou bibliografické popisy jednotlivých dochovaných vydání prezentovány formou zkráceného popisu.

Zvolený zkrácený popis se skládá z autorského, v případě anonymních děl názvového záhlaví, zkráceného názvu díla, současné signatury, pokud již byla tisku přidělena a také starých signatur, které dosud plní orientační funkci. Zároveň je díky nim možné do jisté míry sledovat, jaké exempláře měl k dispozici A. Frinta. Součástí záznamu jsou v zjednodušené podobě také provenienční údaje a bibliografické odkazy v podobě knihopisného čísla, nebo čísla BCBT, případně reference na jinou relevantní literaturu. Typologicko-typografický popis, rozpis vnitřních částí, další původci díla, stejně jako věcný popis nejsou součástí zkráceného záznamu, neboť tyto informace může případný zájemce nalézt v záznamu příslušné citované bibliografické databáze, podobně jako je pro identifikaci nalezených exemplářů využil autor předkládané práce.

Autor by rád vyjádřil naději, že výsledky výzkumu prezentované v předkládané práci uspokojí nejen zájemce o dějiny knižní kultury minulých století, ale osloví také badatele z oblasti výzkumu církevních dějin či dějin školství a dalších příbuzných historických oborů.

2. DĚJINY TĚŠÍNSKÉ EVANGELICKÉ OBCE

Pro bližší pochopení situace počátku 18. století, s nímž je spojen prudký rozvoj evangelické obce na Těšínsku, včetně stavby monumentálního Ježíšova kostela v Těšíně, založení školy a celkového oživení náboženského života evangelíků, je třeba věnovat pozornost kulturně-historickému, politickému a církevnímu vývoji dané oblasti v předchozích staletích. Nástup reformace a její prosazování v 16. století ve velké míře odpovídá vývoji v sousedních knížectvích a ve svých zásadních projevech se výrazně neodlišuje od dění v českých zemích. Průběh a výsledky rekatolizace na Těšínsku v 17. století však vykazují zásadní odchylky, které se pro pozdější náboženský vývoj regionu jeví jako klíčové.

2.1 Nástup reformace za vlády knížete Václava III. Adama Těšínského

Ještě v dobách husitských tažení bylo Těšínsko katolickou oblastí, ovšem podobně jako stolice Slezska Vratislav, kterou bylo možno ještě kolem roku 1500 považovat za baštu protihusitských sil, začalo během 16. století podléhat vlivům renesance a stále silnějšího humanismu.¹⁸ Reformační myšlenky, jejichž šířiteli byli zpočátku především kupci, měšťané, studenti a potulní kazatelé či žebraví mniši,¹⁹ kteří byli ovlivněni děním v německých městech, začaly na Těšínsko pronikat již za vlády knížete Kazimíra II. Těšínského.²⁰ V tomto období, kdy se nové pojetí víry šířilo mezi měšťanstvo a lidové vrstvy, probíhaly reformační změny zdola, což později vedlo některé historiky k závěru, že za nejvýraznější rys reformace na Těšínsku lze považovat její lidový charakter.²¹ Ústřední postavou reformačního procesu zde však ve skutečnosti byl kníže Václav III. Adam Těšínský, vnuk výše zmíněného Kazimíra II. Těšínského.

Krátce poté, co v roce 1545 převzal vládu z rukou poručníků, kterými byli jeho matka Anna Braniborsko-Ansbašská a jeho budoucí tchán Jan IV. z Pernštejna, vydal kníže několik nařízení, která nebyla vždy motivována výlučně náboženskými důvody, avšak měla na šíření protestantismu v knížectví pozitivní vliv.

Především to byla sekularizace majetků katolických církevních řádů v Těšíně.²² Během jednoho roku zkonfiskoval a posléze prodal, případně daroval majetek těšínských františkánů a dominikánů městu, čímž si získal podporu měšťanů a získal hotovost na umoření starších pohledávek. Velké dluhy měl zejména vůči zmíněnému Janovi IV.

¹⁸ FUKALA, R. Knížecí reformace ve Slezsku a její ohlas na Těšínsku. (2010) s. 22-35.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ JEŽ, R. *Těšínské Piastovci renesančního věku: Životní osudy rodiny knížete Václava III. Adama (1524-1579)*. (2009)

²¹ WANTUŁA, A. Kościelne stosunki polsko-słowackie jako przedmiot badań naukowych. (1967). s. 7.

²² JEŽ, R. I v paměti máme, když jsi o téhož opata orlovského na Hradě pražském s námi austně mluvil ... K sekularizaci církevních majetků na Těšínsku v počátcích reformace. (2010). s. 36-65.

z Pernštejna z dob jeho poručnictví, ale mezi věřiteli byli také mnozí zástupci místní šlechty a měšťanstva.²³ Proto i za dalšími kroky knížete stály především snahy o stabilizaci finanční situace knížecího dvora.

Dokonce i na pozdější konverzi knížete k luterství pak lze do určité míry nahlížet jako na praktický nástroj vlády a samosprávy. Jak uvádí Radim Jež, jednou z motivací mohlo být osamostatnění knížectví od správní struktury katolické církve, čímž by zároveň odpadla tíživá povinnost odvádění církevní daně za knížete i jeho poddané.²⁴ Konverze knížete k luterství, ačkoli z archivních pramenů není přesně známo, kdy k ní došlo, byla však podobně jako průběh reformace v knížectví podmíněna ještě dalšími faktory.

Patrná je souvislost s postupnou proměnou náboženských poměrů v sousedních knížectvích. Ve Slezsku podporovala luterskou reformaci řada knížat,²⁵ která se na augsburském sněmu v roce 1530 přihlásila k tzv. *Augustaně* neboli k augsburskému vyznání.²⁶ Hlavou náboženské opozice zde byl Bedřich II. Lehnický, který udržoval kontakty se Šmalkaldským spolkem říšských luterských knížat a měst.²⁷ V roce 1526 založil v Lehnici první evangelickou univerzitu, teologické neshody však vedly k jejímu uzavření již v roce 1529.²⁸ Roku 1542 pak zřídil v Břehu konzistoř, jejíž vliv sahal kromě Slezska až na Moravu a do Uher. Lehnicko-břežské knížectví mělo pro luterství ve Slezsku klíčový význam a země se na počátku luterské reformace stala opěrným bodem pro její další šíření, mimo jiné také do Lužice.

Významným podporovatelem protestantů v českých zemích byl také markrabě Jiří Braniborsko-Ansbašský, zvaný též Zbožný, jehož podpis pod augsburskou konfesí z roku 1530 stojí na druhém místě hned za saským kurfiřtem.²⁹ Již ve třicátých letech působili zcela veřejně na jeho panstvích v Ansbachu, ale také na Těšínsku relativně blízkém Krnovsku, Hlubčicku a Bohumínsku, luterští kazatelé.³⁰

Nakolik konverzi knížete ovlivnila skutečnost, že jako poslední mezi slezskými knížaty zůstal katolíkem, lze těžko zhodnotit. Situace v knížectví a některé kroky jeho

²³ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 99.

²⁴ JEŽ, R. *Těšíňští Piastovci renesančního věku: Životní osudy rodiny knížete Václava III. Adama (1524-1579).* (2009). s. 178-179.

²⁵ JUST, J. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí.* (2009). s. 85.

²⁶ Více viz GRANE, L. *Die Confessio Augustana: Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation.* (2006). 195 s.

²⁷ BOBOWSKI, K. Fryderyk II., książę Śląska, pan legnicko-brzeski (1480-1547)- reformator kościoła katolickiego i humanista. (1996). s. 339-342

²⁸ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska.* (2007). s. 148.

²⁹ FUKALA, R. Náboženská politika markraběte Jiřího Braniborsko-ansbašského v krnovském knížectví. (1999). s. 535-557.

³⁰ Tamtéž.

vládce, kupříkladu povolávání kněží,³¹ ovšem naznačují, že byl praktikujícím protestantem již v polovině 16. století.³² K veřejné konverzi se však rozhodl nejpozději v souvislosti se sňatkem s kněžnou Kateřinou Sidonií kolem roku 1567.³³

Nezanedbatelný vliv na vývoj protestantizmu v Těšínském knížectví měla bezesporu také jeho geografická poloha. Kromě zmíněných slezských sousedů zde hrála roli blízkost Horních Uher, kde se v daném období reformace již výrazně prosadila. Samostatnou kapitolou pak zůstává úloha Jednoty bratrské a jejího sympatizanta Jana IV. z Pernštejna.³⁴ Doložitelný je pobyt bratrů v Těšíně již v letech 1501 a 1513.³⁵ Konkrétní doklady přítomnosti Jednoty na Těšínsku pak ale nacházíme až pro období pozdější. Jako příklad může posloužit zpráva Martina Gratiana Gerticha, prvního seniora polské Jednoty, o cestě ze synodu v moravských Žeravicích v roce 1616, ve které výslovně uvádí, že 3. října večerel i se svými polskými kolegy u pana Skrbenského z Hříště ve Fulneku.³⁶ Zde je pro vysvětlení třeba dodat, že rod Skrbenských, jehož členové patřili k nekatolíkům a stoupencům reformace, sehrál významnou roli v procesu obnovy těšínského evangelického sboru na počátku 18. století.

Pozitivní vliv Jana IV. z Pernštejna na vývoj reformace v knížectví byl ve starší literatuře přeceňován. Ačkoli patřil mezi významné podporovatele reformace, sám nebyl osobou nábožensky vyhraněnou a jeho činnost neměla pouze náboženské motivy, přední pro něj byly zájmy rodu. Také dochované prameny z období Pernštejnova poručnictví a správy svěřeného knížectví nasvědčují tomu, že se nepokoušel místní náboženskou situaci cíleně měnit ani výrazněji ovlivňovat. Jeho postoj vůči oběma stranám lze hodnotit jako umírněný.³⁷

Následující dva faktory, které ovlivnily a potažmo umožnily šíření luterských myšlenek a rozvoj reformace na Těšínsku, pojí jedna podobnost. Jejich kořeny leží ve vnitropolitické a mezinárodní situaci Habsburské monarchie a jejich zdroj je třeba hledat za hranicemi knížectví. V první řadě je třeba přihlédnout k pozici, jakou vůči reformačním myšlenkám zaujali vratislavští biskupové. Do roku 1520 zde zastával úřad biskupa Jan V. Thurzo známý především jako významný humanista a mecenáš umění, který mimo jiné

³¹ WAGNER, O. *Mutterkirche vieler Länder: Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. (1978). s. 16.

³² JEŽ, R. *Těšínské Piastovci renesančního věku: Životní osudy rodiny knížete Václava III. Adama (1524-1579)*. (2009). s. 178.

³³ Tamtéž.

³⁴ WAGNER, O. *Mutterkirche vieler Länder: Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. (1978). s. 12.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610-1618: hned jsem k Vám dnes naschvál posílá svého vypravil*. (2011). s. 22.

³⁷ JEŽ, R. *Těšínské Piastovci renesančního věku: Životní osudy rodiny knížete Václava III. Adama (1524-1579)*. (2009). s. 157-158.

udržoval kontakty také s Martinem Lutherem a Filipem Melanchthonem.³⁸ Ačkoli se sám luteránem nestal, toleroval vydávání reformačních spisů, a to i navzdory žádostem vratislavské kapituly o zákaz tisku těchto heretických děl. Rozvoji reformace ve Slezsku nebránili ani jeho nástupci Jakub ze Salzy a Baltazar z Promnic.³⁹ Vratislavští biskupové se totiž považovali za představené všech slezských duchovních, evangelické pastory nevyjímaje. Díky tomu se zde na rozdíl od německých zemí nevytvořily dva nepřátelské tábory. Situace se radikálně změnila teprve až s příchodem třicetileté války.⁴⁰

Uvedený přístup vratislavských biskupů byl zároveň důvodem, proč nevyvstala potřeba vytvořit centrální slezskou protestantskou církev, o jejíž organizaci se neúspěšně pokoušel na Moravě Jan IV. z Pernštejna již ve 40. letech 16. století. Jednotlivé luterské církve vznikaly na úrovni jednotlivých knížectví a stavovských dominií, což s sebou neslo také výrazné rozdílnosti ve struktuře a organizaci církevní správy jednotlivých území.⁴¹ Různě se zde také prosazovaly a aplikovaly reformační myšlenky. Vůdčím centrem byl sice stále Wittenberk, ale jednotlivá knížectví jako například zmíněné Lehnické zvolila zpočátku na rozdíl od Vratislavi vlastní cestu. Rozpory se týkaly i tak zásadních věroučných záležitostí, jako byla problematika křtu, Večeře Páně či hlásání slova Božího. K jisté stabilizaci a sjednocení došlo až s vydáváním knížecích církevních řádů.⁴²

Dalším ze zmiňovaných faktorů bylo uvolnění protireformační politiky ze strany panovníka. Císař Ferdinand I. Habsburský ve snaze zabránit šíření reformace ve Slezsku opakovaně vydal několik poměrně ostrých protireformačních nařízení.⁴³ Ta se však v praxi neujala i díky benevolentní politice výše zmíněných vratislavských biskupů. Císař se navíc obával možného připojení některých slezských územních celků k říši, a proto i v otázce náboženské orientace začal postupovat opatrněji. Ke změně přístupu vedla císaře také mezinárodní politická situace v Evropě, především stálé ohrožení tureckou expanzivní politikou, což nakonec přispělo k tomu, že z pozice českého krále formálně povolil ve Slezsku existenci augsburského vyznání.⁴⁴

Významný vliv na šíření reformačních myšlenek pak nelze upřít dvěma nejvýznamnějším městům knížectví, Těšínu a Bílsku. Tato hospodářská centra regionu se posléze stala středisky kulturního a duchovního vývoje celé oblasti a opěrnými body

³⁸ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska*. (2007). s. 159.

³⁹ Tamtéž s. 150 a s. 153.

⁴⁰ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 97.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska*. (2007). s. 145-146.

⁴³ WAGNER, O. *Mutterkirche vieler Länder: Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. (1978). s. 14.

⁴⁴ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska*. (2007). s. 158.

nastupující reformace.⁴⁵ Jak na knížecím dvoře, tak ve městech začínají na některých významných postech otevřeně působit nositelé reformačních myšlenek a spolu s novými církevními nařízeními a správními reorganizacemi postupně začíná evangelický prvek ve všech vrstvách společnosti převládat. Roku 1568 vydal kníže nový církevní řád, čímž položil právní rámec pro další šíření luteránství v zemi. Daný stav později potvrdila kněžna Kateřina Sidonie vydáním *Školského a církevního zřízení* v roce 1584.

Většina kostelů na Těšínsku přešla do rukou protestantů a začala také výstavba nových církevních budov. V roce 1594 nechali těšíňští evangelíci vybudovat kostel Sv. Trojice. Ve farním kostele se kázalo česky, v bývalém dominikánském kostele kázal od roku 1565 pastor Salomon Wagner německy.⁴⁶ Záhy byla knížetem zřízena evangelická církev pro Těšínské knížectví, podřízená konzistoři v Břehu.⁴⁷ Již v polovině 16. století je v hodnosti děkana doložen blíže neznámý Johann. Mezi jeho následovníky je známo několik jmen, z nichž významným byl zejména poslední z nich Timoteus Lovčáni, původem ze slovenského Zvolena, který tuto funkci zastával v letech 1599-1610.⁴⁸ Jako dvorní kazatelé působili převážně pastoři povolávaní ze zahraničí. Mezi nimi například Georg Wolf z Dolní Lužice, Andreas Ortel ze Svídnice či Gabriel Fabricius z Falkensteinu z Horního Slezska.⁴⁹ Vychovatelem mladého knížete Bedřicha Kazimíra, syna knížete Václava III. Adama, byl Vavřinec Leander Rvačovský ze Rvačova, který byl kromě toho údajně v letech 1550-1555 správcem těšínské farní školy.⁵⁰

Těšínská škola je v knížecích listinách zmiňována již v 90. letech 15. století a od roku 1519 patřilo k povinnostem města udržování stálého učitele. Vyučovacím jazykem zde byla čeština.⁵¹ V době hegemonie protestantů došlo ke změnám ve vzdělávacím programu, s ohledem na potřeby nového náboženství. Podle školního řádu byl největší důraz kladen především na znalost biblických textů, prorockých a apoštolských textů a luterského katechismu.⁵² Z nedalekého Bílska máme doklady o tom, že pro německou liturgii byly využívány Lutherovy překlady *Bible*, *Malý katechismus*, *Postila* a zpěvníky vydávané v Břehu. Pro českou liturgii pak biblická vydání Jednoty bratrské, český překlad Lutherova

⁴⁵ WAGNER, O. *Mutterkirche vieler Länder: Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. (1978). s. 12.

⁴⁶ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 99-103.

⁴⁷ BIERMANN, G. *Geschichte des Herzogthums Teschen*. (1863). s. 278

⁴⁸ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 102.

⁴⁹ LANDWEHR VON PRAGENAU, M., KUHN, W., ed. *Geschichte der Stadt Teschen*. (1976). s. 46.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 115.

⁵² Tamtéž.

Malého katechismu a Spangenbergovy *Postily* a také česká *Postila* Petra Chelčického.⁵³ Není pochyb o tom, že praxe v Těšíně byla podobná, ne-li shodná.

V 80. letech 16. století vzniká z iniciativy knížete v Těšíně také gymnázium, které mělo humanistický profil s důrazem kladeným na studium klasických jazyků a biblických textů.⁵⁴ S gymnáziem se pak pojí další jménem známé osobnosti, mezi jinými těšínský rodák Jiří Třanovský, autor nejrozšířenějšího českého protestantského kancionálu *Cithara sanctorum*, který zde krátce působil jako učitel. Bližší informace k existenci a fungování školy bohužel chybí. Evangelická výuka, podobně jako evangelická církev sama, byla během protireformace zrušena.⁵⁵

Reformace dosáhla svého vrcholu na přelomu 16. a 17. století v době panování knížete Adama Václava Těšínského, který se ujal vlády v roce 1595. Kníže byl nejprve horlivým protestantem a již v roce 1598 vydal výnos, kterým potvrzoval privilegia těšínských měšťanů a nakazoval jim na věčné časy luterství. Další protestantské linie, jako kalvíni či anabaptisté se na Těšínsku neuchytily, nicméně město si nadále ponechalo multikonfesijní charakter a katolíci s protestanty žili vedle sebe v relativním míru.⁵⁶

2.2 Rekatolizace za vlády knížete Adama Václava a jeho syna Bedřicha Viléma

Vydáním *Rudolfova majestátu* v roce 1609 se také ve Slezsku postavení nekatolíků upevnilo. Úsilím nových vratislavských biskupů ale průběžně docházelo k prosazování reforem tridentského koncilu a katolická strana opět začala nabírat síly. Postupná rekatolizace společnosti přinášela nové konflikty. Ty ještě podporovaly četné konverze oběma směry. K násilnému potlačování reformace na celém území Slezska sice nedocházelo, ale zejména na panstvích katolických knížat se pronikavě zvýšila rekatolizační intenzita a misijní činnost jezuitského řádu.⁵⁷

Kníže Adam Václav, který převzal vládu po smrti své matky kněžny Kateřiny Sidonie na přelomu let 1594 a 1595, zprvu působil jako agilní vládce a nesmlouvavý protestant. Kromě potvrzení privilegií těšínským měšťanům z roku 1598, kdy mimo jiné ustanovil městu luterství na věčné časy, reformoval také městské právo po vzoru Pavla z Koldína, čímž se Těšín na desetiletí stal jediným městem ve Slezsku, které se řídilo českým městským právem.⁵⁸ Nerušený rozvoj luterství v následujícím desetiletí kníže podporoval i svými

⁵³ WAGNER, O. *Mutterkirche vieler Länder: Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. (1978). s. 24.

⁵⁴ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 115.

⁵⁵ BIERMANN, G. *Geschichte des Herzogthums Teschen*. (1863). s. 285.

⁵⁶ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 99-103.

⁵⁷ JUST, J. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. (2009). s. 100.

⁵⁸ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 11.

dalšími kroky na politické úrovni, když se ještě v roce 1609 účastnil jednání slezských knížat v souvislosti s vydáním *Rudolfova majestátu* pro Slezsko. Rokem 1610 však období reformace na Těšínsku končí, neboť kníže Adam Václav 24. prosince 1609 konvertoval ke katolictví.⁵⁹

Kníže vzápětí zahájil rekatolizační kampaň, jejíž součástí byly restriktce proti protestantským duchovním a navrácení majetků katolické církvi, přičemž neváhal rušit ani privilegia, která dříve sám vydal. Zároveň vytvářel tlak na své poddané, včetně těšínských měšťanů, aby také přestoupili na katolickou víru. Panství musel opustit také děkan Timoteus Lovčani, což vedlo k tomu, že od roku 1610 s výjimkou let 1619-1622 zůstala evangelická obec na Těšínsku bez vedení a organizace.⁶⁰ Protestantům však kníže ponechal kostel Sv. Trojice jako pohřební chrám a povolil jim návštěvu luterských bohoslužeb na statcích okolní šlechty. Plnou silou se však rekatolizace začala prosazovat až po smrti knížete v roce 1617, neboť jedním z poručníků jeho syna Bedřicha Viléma jmenoval císař hlavní postavu rekatolizační politiky ve Slezsku, vratislavského biskupa Karla Rakouského.⁶¹

V době, kdy se mladý kníže ujal vlády, bylo Těšínsko stále převážně protestantské, navíc během následujících let několikrát došlo k pokusům o převzetí vlády nad městem střídavě protestanty a katolíky. V roce 1624 kníže vyhnal protestantské kazatele a proboštem jmenoval katolíka. V následujícím roce však zemřel a břemeno vlády nad knížectvím tak v nepříznivé konstelaci domácí a především zahraniční politické situace přešlo na jeho sestru.

2.3 Alžběta Lukrécie, poslední těšínská Piastovna

Bedřich Vilém byl posledním mužským potomkem dynastie těšínských Piastovců. V závěti proto odkázal knížectví své sestře Alžbětě Lukrécii, což ovšem bylo v rozporu s českým lenním právem. Teprve po dlouhých letech císař oficiálně potvrdil vládu kněžny na Těšínsku, ovšem pouze do konce jejího života s podmínkou, že ztrácí právo předání vlády svým potomkům narozeným z jejího případného manželství.⁶²

Alžběta Lukrécie vládla Těšínsku v letech 1625-1653. Převážná část tohoto období byla ovlivněna probíhající třicetiletou válkou. Ačkoli se zpočátku vojenské operace Těšínsku vyhýbaly, i zde několikrát působily oddíly znepřátelených stran. V roce 1626 Těšín obsadil hrabě Ernest Mansfeld v čele dánských vojsk. Při té příležitosti se do města vrátili protestanští kazatelé. Již v roce 1628 však obsadily město oddíly Valdštejna a městská rada byla donucena

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ WAGNER, O. *Mutterkirche vieler Länder: Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. (1978). s. 48.

⁶¹ JUST, J. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. (2009). s. 101.

⁶² GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 12.

ke konverzi ke katolictví. V roce 1632 po zapojení Švédů do války se i Slezsko stalo významným bojištěm. Poprvé se švédská vojska objevují na Těšínsku v roce 1642, po ústupu císařských vojsk opustila město i sama kněžna. V roce 1645 švédské vojsko obsadilo celý Těšín. Švédové nebrali na zřetel fakt, že velká část obyvatelstva byla luterského vyznání, celé knížectví považovali s ohledem na katolického vládce za vojenskou kořist. O rok později po kapitulaci a odchodu švédských jednotek se město nacházelo v kritickém stavu, částečně vypálené a vylištěné. Navíc bylo potřeba vydržovat jednotku císařských vojáků pro případ návratu Švédů, ke kterému ještě před uzavřením vestfálského míru skutečně v letech 1647 a 1648 došlo.⁶³

Alžběta Lukrécie, ačkoli sama katolička, se snažila své poddané chránit bez ohledu na konfesi, a to i přesto, že byla císařem již v roce 1629 přinucena vydat dekret proti nekatolíkům. Z dekretu vyplývala skutečnost, že městská rada a cechy měly povinnost přijímat pouze katolíky. Výsledkem byl odchod části protestantů z města. Sama kněžna jeho dodržování nevyžadovala a i nadále dbala také o zájmy protestantů. Vedly ji k tomu praktické důvody, zejména prázdná knížecí pokladnice spolu s dluhy vůči měšťanům a rapidní úbytek obyvatelstva vlivem epidemií a válečných ztrát.⁶⁴

2.4 Těšínsko za vlády Habsburků

Situace se změnila v roce 1653, kdy po smrti Alžběty Lukrécie připadlo Těšínské knížectví jako odumřelé léno císaři Ferdinandovi III. Habsburskému. Císař, který prosazoval dlouhodobou habsburskou myšlenku jednoho náboženství v monarchii, a to katolictví, neměl žádný zájem na podpoře těšínských evangelíků, ale naopak využil možností plynoucích z dohod uzavřených po vestfálském míru a záhy provedl generální redukci protestantských kostelů. Pro tento účel byla ustavena náboženská komise, jejímž zadáním bylo uzavření všech protestantských svatostánků a vyhnání evangelických pastorů. Jen během roku 1654 bylo na Těšínsku zrušeno 49 sborů,⁶⁵ aby v roce následujícím vstoupil v platnost zákaz pobytu protestantských kazatelů a luterských bohoslužeb v Těšíně.⁶⁶

Bez pravidelných bohoslužeb, vlastních pastorů, učitelů, kostelů a škol se evangelická církev na Těšínsku pozvolna začala proměňovat v laickou církev a těžiště náboženského života evangelíků se přesunulo do rodin a domácností. Střediskem evangelické víry se staly rodiny protestantských stavů, které trvaly na základě vestfálských mírových dohod na svobodném (privátním) nároku praktikování náboženského života a výchově svých potomků

⁶³ Tamtéž s. 17.

⁶⁴ Tamtéž s. 13.

⁶⁵ KWAK, J. Reformacja i kontreformacja na Górnym Śląsku. (1998) s. 205-210.

⁶⁶ Tamtéž s. 141.

ve víře předků. Proto i nadále vysílaly své potomky na studia do Wittenberku, Lipska či Tübingen. Tito pak při návratu domů přinášeli potřebnou literaturu, mezi jinými především bible, zpěvníky a nábožensky výchovnou literaturu. Ovšem i to jim bylo již v roce 1654 z popudu Ferdinanda III. a Leopolda I. spolu s domácím zpěvem a dalšími nekatolickými praktikami zakázáno. Díky tomu se začaly objevovat nové snahy o zajištění náboženské kontinuity, které se projevovaly mimo jiné překlady a opisováním knih. Z pozdějšího období například víme, že Bedřich Jiří z rodu Vlčků přeložil do češtiny postilu Johanna Hermanna, Christian Skrbenský opisoval náboženskou a vzdělávací literaturu a Karel Bernard Skrbenský pořizoval vlastní výtahy z biblických textů a spisů evangelických teologů.⁶⁷ Šlechta dále také podporovala a finančně zajišťovala návštěvy pastorů ze zahraničí, zejména z Horních Uher.⁶⁸

Rekatolizace vyvrcholila za vlády císaře Leopolda I. řadou dalších protievangelických nařízení. V roce 1661 byla náboženská komise přeměněna na komisi likvidační, jejímž cílem bylo definitivní vymýcení protestantizmu na Těšínsku. Komise působila zejména na vsích, ale její aktivity se nevyhnuly ani samotnému městu, a to především proto, že v městské radě ještě v roce 1660, kvůli nedostatku kvalifikovaných katolíků, tvořili polovinu radních protestanté.⁶⁹

Zvýšené protireformační úsilí vyvíjel také nový zemský radní, konvertita Jan Bedřich hrabě Larisch, který ihned po dosazení do funkce v roce 1667 vydal několik nařízení, v nichž mimo jiné nakazoval docházku dětí protestantů do katolických škol. Od roku 1669 mohly cechy přijímat pouze katolické mistry, čeledíny a učně. Existoval také zákaz navštěvování protestantských náboženských obřadů v hornouherské Čadcy a jiných podobných místech mimo území Těšínska. V roce 1670 vydal dokonce příkaz k věznění nekatolíků, dokud se nezřeknou svého vyznání a nepřestoupí na katolickou víru.⁷⁰

Dalším významným protireformačním činitelem byli jezuité, kteří s přímou podporou císaře intenzivně pokračovali v boji proti luteránům. Vystupovali také proti protestantské šlechtě jak na vsích, tak i v Těšíně, neboť se domnívali, že mezi domácími učiteli na šlechtických dvorech nadále působí luterští kazatelé, kteří měli podle císařského dekretu z roku 1671 opustit město.⁷¹ Jezuité také získali právo konfiskace knih těšínských měšťanů a zároveň se snažili distribuovat potřebné množství katolické literatury, často výměnou za odevzdané evangelické knihy. Roku 1674 pak zahájili činnost latinské školy a snažili se

⁶⁷ ZAHAJSKÁ, Blanka. *Ediční principy starších českých textů ze slezské nářeční oblasti na základě jazykové analýzy Knihy pamětí z let 1632-1685 Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště*. (2002). s. 34.

⁶⁸ WAGNER, O. *Mutterkirche vieler Länder: Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. (1978). s. 49.

⁶⁹ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 143.

⁷⁰ Tamtéž s. 144.

⁷¹ Tamtéž s. 145.

rodiče donutit, aby do ní posílali své děti. Situace se dále vyostřovala. Od roku 1673 byly navíc zakázány křty, sňatky i pohřby nekatolíků, a tak na konci 80. let 17. století protestantům v Těšíně zbývaly v podstatě jen dvě možnosti, konverze nebo emigrace.⁷²

V roce 1685 po smrti hraběte Larische žilo ve městě jen šest protestantů a o dva roky později už to byly pouze tři ženy. Během dvou desetiletí za využití všech způsobů vyjma otevřeného násilí dokázali jezuité rekatolizovat celý Těšín, ačkoli zpočátku ve městě působili dva až tři členové řádu a jejich působení nebylo ani po hmotné stránce řádně zabezpečeno. Jejich situace se definitivně stabilizovala až v letech 1703-1705, kdy na základě císařského dekretu vzniká těšínská rezidence řádu, do kterého postupně vstoupilo také několik těšínských rodáků.⁷³

Kromě jezuitského řádu úspěšně rozvinul svoji činnost také řád dominikánů, který získal většinu dříve vlastněného majetku. Jeho členové, převážně univerzitně vzdělání teologové, se věnovali především kazatelské činnosti, která probíhala v polském jazyce, neboť až do roku 1706, kdy přešli organizačně pod českou správu, spadali těšínské dominikány pod polskou provincii.⁷⁴

Lze tak konstatovat, že rekatolizace v Těšíně proběhla úspěšně, ale především relativně rychle, neboť již v roce 1688 byl Těšín alespoň oficiálně zcela katolický. Poněkud jiná byla však situace na některých těšínských panstvích, která stále válčila o staré právo „cuius regio, eius religio“, a právě skutečnost, že zemi neopustila evangelická šlechta, byla rozhodující pro to, že se protestantství, ač silně omezeno, nakonec v oblasti udrželo a na počátku 18. století zažilo renesanci.

2.5 Protestantismus na Těšínsku v letech 1709 – 1781

Náboženská situace Těšínského Slezska byla v prvním desetiletí 18. století zásadně ovlivněna průběhem vojenského konfliktu mezi Švédskem a Polsko-litevskou unií. Přítomnost švédských vojsk pod vedením krále Karla XII. v Polsku, Slezsku a posléze také Sasku podpořila snahu slezských protestantů o navrácení práv na svobodné vyznání víry.

Ve Slezsku totiž na rozdíl od Čech a Moravy neproběhla plošná rekatolizace a v důsledku tlaku nekatolických států při jednáních o vestfálském míru se zde udržela luteránská menšina.⁷⁵ Náboženská tolerance měla však své meze a práva protestantů byla v průběhu 17. století omezována. Slezané se proto obrátili na Karla XII. jako garanta práv

⁷² Tamtéž s. 147.

⁷³ Tamtéž s. 262.

⁷⁴ Tamtéž s. 264.

⁷⁵ BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IX., 1683-1740.* (2011). s. 110.

vyplývajících z vestfálského míru a žádali ho o nápravu stavu.⁷⁶ Jejich snahy se zúročily v roce 1707, kdy byla mezi švédským králem Karlem XII. a rakouským císařem Josefem I. uzavřena *Altranstädtská konvence*.⁷⁷

Karel XII. prosadil v konvenci náboženské úlevy pro slezské luterány, které z velké části odstranily výsledky rekatolizace, k nimž zde došlo od konce třicetileté války. Konvencí byla vyhlášena ochrana evangelických věřících i duchovenstva, jejich právo na bohoslužby a do budoucna neměli být vystaveni žádnému dalšímu rekatolizačnímu nátlaku. Následně byla v roce 1709 prováděcím nařízením ke konvenci, které vzniklo pod názvem *Exekuční reces*, povolena výstavba šesti nových evangelických kostelů v císařových historických dědičných državách. Tento příslib povolení stavby nových kostelů se císař Josef I. pokusil využít k omezení přeshraničního provozu evangelických poddaných. Všechny nově povolené stavby byly proto vybudovány v příhraniční oblasti.⁷⁸

Z šesti tzv. kostelů milosti se však pouze jediný nachází v Horním Slezsku.⁷⁹ Je jím Ježíšův kostel evangelického sboru v Těšíně, který byl až do vydání *Tolerančního patentu* císaře Josefa II. v roce 1781 jedinou evangelickou svatyní v Českých zemích.⁸⁰ Jeho půdorys vyznačil vyslanec císaře hrabě Zinzendorf 24. května 1709 a již o deset dní později 2. června byla poprvé po 55 letech v Těšínském knížectví sloužena veřejná protestantská bohoslužba. Vedl ji pastor Jan Muthmann, jeden ze dvou nově ustanovených těšínských farářů. Tím druhým byl Daniel Stránský, dosud tajný kazatel české a moravské církve, který byl však již po několika týdnech nucen město opustit.⁸¹

Budova kostela musela podle *Exekučního recesu* splňovat několik podmínek. Zejména však požadavek, aby byla umístěna za branami města, se v pozdějších obdobích paradoxně ukázal jako šťastný. Ježíšův kostel je totiž jednou z mála těšínských staveb, která unikala mnoha ničivým požárům, které město v následujících stoletích nenávratně poškodily. Evangelická šlechta, kterou císař oficiálně uznal za vlastníka kostela, proto zakoupila zahrady situované v požadované vzdálenosti od města. Zde vnikl v roce 1709 nejprve dřevěný kostelík a teprve o rok později bylo přistoupeno ke stavbě kamenné budovy.⁸²

⁷⁶ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska*. (2007). s. 203.

⁷⁷ SPRATEK, D. Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku v letech 1709-1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (1. díl). (2002), s. 17-50.

⁷⁸ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska*. (2007). s. 203.

⁷⁹ Více viz OSZCZANOWSKI, Piotr. *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku/300. Jahrestag Des Bestehens der Gnadenkirchen in Schlesien*. (2011) 296 s.

⁸⁰ BĚLINA, P. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek IX., 1683-1740*. (2011). s. 111.

⁸¹ MELMUKOVÁ, E. *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. (2017). s. 16.

⁸² GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 268.

Kvůli nedostatku finančních prostředků byla stavba několikrát přerušena. Hlavní stavební práce byly ukončeny v roce 1730. Současnou podobu však získal kostel až v roce 1772, kdy byla dokončena stavba kostelní věže. V okolí kostela byly postupně vybudovány farní domy a od roku 1711 zde v provizorní budově působila také evangelická škola.

Převážnou část nákladů pokryli šlechtičtí členové těšínského sboru, zejména Sunegkové z Bílska, Promnicové z Pštiny a Henkelové z Bohumína a pak také šlechta z jiných regionů. Prostí členové sboru přispěli stavebním materiálem a fyzickou prací. Část prostředků byla získána pomocí sbírek na podporu stavby v německých zemích.⁸³ Kostel, který měl zpočátku asi 5000 míst k sedění a byl s to pojmout 7000-8000 lidí, proto lze považovat za společné dílo celé těšínské evangelické obce, ke které se po uzavření *Altranstädtské dohody* přihlásilo na 40000 věřících. Těšínský kostel se však záhy stal také cílem tajných poutí českých a především moravských nekatolíků.⁸⁴

2.6 Činnost evangelického sboru v Těšíně v prvních desetiletích 18. století

Po roce 1709 se v Těšíně ustálilo určité rozdělení obyvatel podle vyznání. Povolení stavby kostela ovšem neznamenal zrušení stávajících zákazů. Evangelíci zůstávali v menšině a i nadále byli vyloučeni z městských práv a práv na vlastnictví nemovitostí ve městě. Podle výnosu z roku 1710 měli být pouze tolerováni jako obyvatelé města. Proto také většina členů sboru pocházela z příměstských vsí, nikoli ze samotného Těšína.

Existence a běžný chod sboru proto stále narážely na řadu problémů. Císař Josef I. sice dodržoval závěry *Altranstädtské konvence* i po porážce švédského krále Karla XII., ale snažil se činnost protestantů minimalizovat. *Exekuční reces* nerušil náboženský výnos z roku 1629, jediným povoleným vyznáním zůstávalo katolictví. Konverze k protestantství osob narozených v katolictví byla považována za odpadlictví trestané podle práva.⁸⁵ Ve stejné době, kdy v prováděcím nařízení *Altranstädtské konvence* bylo vyhlášeno zadostiučnění protestantům za křivdy na nich spáchané, totiž vydal císař Josef I. náboženský edikt, který měl drastickými prostředky odrazovat od konverze k evangelické víře.⁸⁶

Samostatnou kapitolou pak bylo jmenování pastorů, které s sebou neslo řadu problémů a naráželo na vládní restriktce. O povolání prvních duchovních do Těšína se zasloužili hrabě Henkel z Donnersmarcku a vlastník Pštiny Promnic, kteří byli od dob studií v Halle v kontaktu s německým teologem, pedagogem a vůdčí osobností pietismu Augustem Hermanem Franckem. V jejich činnosti lze od počátku sledovat snahy o vybudování

⁸³ Tamtéž s. 269.

⁸⁴ BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IX., 1683-1740.* (2011). s. 112.

⁸⁵ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 269.

⁸⁶ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska.* (2007). s. 204.

duchovního centra v Těšíně po vzoru hallské univerzity. Důraz byl kladen mimo jiné na to, aby noví duchovní ovládali jak německý, tak polský jazyk. Pastor Jakob Jockisch pocházel z Polska a pastor Jan Muthmann se nejen naučil polsky, ale také absolvoval speciální biblický seminář u polského profesora v Lipsku.⁸⁷

V roce 1710 však císař okruh pastorů okolo Muthmanna, který tvořili J. Jockisch, M. Platani, CH. N. Voigt a Ch. W. Schneider, odmítl potvrdit, neboť nepocházeli z dědičných císařských zemí. Všichni čtyři museli město Těšín opustit a Muthmann tak zůstal jediným pastorem velkého a početného sboru, který si vyžadoval několik duchovních, kteří by navíc plynule ovládali několik jazyků. V následujících letech se proto o místa pastorů ucházeli zástupci z místních šlechtických rodin. I ti však museli být potvrzeni císařem.⁸⁸

V období vlády císaře Karla VI. městská rada nezamýšlela přijmout žádná náboženská uvolnění. Z těchto důvodů evangelický sbor ve městě nehrál významnější roli, k protestantismu se přihlásilo pouze několik řemeslníků a sporadicky několik dalších osob. S postupem času však pozvolna evangelíci začali získávat různé výjimky. Proti těm se však stavěli jejich katoličtí protivníci. Zadlužené město, zastupované magistrátem, vidělo v protestantech další daňové poplatníky, a proto se nekatolíci čas od času stávali dokonce vlastníky nemovitostí. Většinou však do okamžiku, než někdo vznesl protest a magistrát opět musel ve shodě s právem zakročit v neprospěch evangelíků.⁸⁹

Ačkoli také zástupci těšínského katolického duchovenstva museli situaci, která nastala po roce 1709, přijmout, nemínili vyklidit pole působnosti a všemožně se snažili bránit rozšiřování protestantismu. Využívali k tomu mimo jiné zákazy určitých činností (bohatých pohřbů, procesí, veřejných zpěvů) a především se všemožnými prostředky snažili bránit rozšiřování povědomí o obsahu *Augsburské konfese*. Nezřídka docházelo také ke konfiskaci knih, což ani konvence ani *Reces* nezakazovaly. Nejvýznamnější událostí tohoto typu bylo zabavení a spálení 52 knih, které do Těšína v roce 1714 přivezl z Lipska učitel Ježíšovy školy Ludwig Mewius.⁹⁰

Po vzniku nové evangelické školy v roce 1725, do které posílali své děti také katolíci, provedli jezuité revizi a vyškrtali ze soupisu žáků děti katolíků. Evangelíci také v řadě správních záležitostí spadali i nadále pod správu katolických proboštů, kterým museli platit za vykonávání duchovní činnosti, což vyvolávalo množství sporů. Mezi nejzávažnější z nich patřila jistě otázka výchovy dětí z nábožensky smíšených manželství. První dvě desetiletí

⁸⁷ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska*. (2007). s. 190.

⁸⁸ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 274.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž s. 270.

existence sboru patřila bezpochyby k nejtěžším a nejbouřlivějším, čehož důkazem je také tzv. spor o pietismus.⁹¹

2.7 Těšínský pietismus

Pietismus, reformační proud uvnitř protestantské církve, vycházel z nespokojenosti se stavem protestantské ortodoxie a přílišného zformalizování církevního života poté, co se luterství stalo náboženstvím většiny německojazyčných států v průběhu 17. století.⁹² Jeho iniciátor Philipp Jakob Spener (1635-1705) proto kladl do popředí náboženské cítění a niterné prožívání víry opřené o intenzivní studium bible. Dále zdůrazňoval obecné kněžství laiků, význam rituálů a přibližování náboženských myšlenek věřícím pomocí traktátů a během setkání věřících v malých skupinách k modlitbám a náboženským diskuzím. Pietisté se také v duchu tzv. křesťanství činu angažovali zejména v zakládání škol či sirotčinců a především zbožných sdružení (collegia pietatis). Jejich názory však nebyly přijímány bez výhrad a tento nový směr byl často považován dokonce za herezi se sklony k sektářství jak mezi katolíky, tak i samotnými protestanty.⁹³

K šíření pietismu podstatně přispělo založení univerzity v Halle (1694), kde posluchači poznávali odlišná teologická hlediska, než se přednášela na ortodoxní univerzitě ve Wittenberku. Halle patřilo od roku 1680 k Prusku a právě zde došlo ke splynutí pietismu s pruským dvorem přičiněním Augusta Hermanna Frankeho (1663-1727), zvaného „otcem pruského pietismu“. ⁹⁴ Francke, který navázal na Spenerovo učení, kolem sebe v Halle shromáždil významné centrum náboženské obrody, jehož myšlenky silně oslovily také nekatolíky v habsburské monarchii. Kromě Uher, odkud bylo možné odejít na studia do Halle, se nový směr prosazoval právě ve Slezsku a odtud zprostředkovaně i na Moravě.⁹⁵

Nejsilnější centrum pietismu se ve Slezsku podařilo vytvořit právě v Těšíně. Jeho geografická poloha ho předurčila zejména jako místo setkání s protestanty z Horních Uher a tajných nekatolíků z Moravy. Kromě živého slova protestantských kazatelů se stal Těšín i důležitým střediskem knižní propagandy.⁹⁶ Francke, který situaci v Těšíně dobře znal a od počátku podporoval zájmy těšínského kostela, také cíleně prosadil na místa pastorů hallské absolventy, kazatele Voigta a Schneidera, kteří však, jak bylo uvedeno výše, museli záhy

⁹¹ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 274.

⁹² Tamtéž s. 271.

⁹³ ZUBER, R. *Osudy moravské církve v 18. století.* (1987-2003). s. 441.

⁹⁴ Tamtéž s. 442.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž s. 443.

město opustit. Obvinění z pietismu také již v roce 1709 čelil pastor Muthmann, ačkoli sám v Halle nestudoval.⁹⁷

Důvodem pro další útoky byla skutečnost, že těšínská pastorační komunita dlouhodobě viděla v Halle svůj vzor a i nadále udržovali stálé kontakty s jeho představiteli. Na konci 20. let byla proti pietistům v Těšíně zahájena masivní kampaň. Odpor proti pietismu vyvolal formálně těšínský děkan, avšak obvinění podpořili také evangeličtí pastoři Hentschel a Schmidt, kteří se obrátili s prosbou o oficiální stanovisko teologické fakulty univerzity ve Wittenberku. Odpověď z roku 1724 nebyla pietistům nakloněna, a proto se obrátili na univerzitu v Jeně, odkud přišlo naopak hodnocení pozitivní. Situace nadále eskalovala, když bylo pietistům vytýkáno organizování náboženských setkání a distribuce „fanatických“ knih. Poněkud překvapivým vyvrcholením dlouholetého sporu bylo vydání dekretu v roce 1730, kterým císař nakazoval vyhnání pastorů Steinmetze, Muthmanna a Sasadiuse z Těšína a všech dědičných zemí.⁹⁸

Pro těšínskou evangelickou obec to byla výrazná ztráta, neboť všichni tři patřili k vysoce vzdělaným a aktivním náboženským činitelům, kteří ovládali nejen český a polský jazyk, ale snažili se o šíření náboženské literatury v těchto jazycích. Samozřejmě byl také přerušen kontakt s protestantským centrem v Halle. Význam pietismu však opět vzrostl po roce 1740.⁹⁹

Vídeňský dvůr byl zneklidněn misijním nadšením pietistů, které oživilo činnost tajných emisarů na počátku 18. století. Přímá provázanost pietismu s pruským státem vedla k tomu, že každý emisar, ač veden nejčistšími náboženskými motivy, byl považován za nepřítele habsburského státu. Tím spíše, že tito misionáři skutečně často vybízeli anebo i verbovali lidi k útěku do Pruska.¹⁰⁰ Významně se v tomto ohledu angažoval stoupenec těšínského pietismu Jan Liberda, ve 20. letech učitel těšínské Ježíšovy školy, který v roce 1741 působil pod pseudonymem dr. Frey na územích ovládaných pruskými vojsky a snažil se přesvědčovat evangelíky z Čech a Moravy k přestěhování do pruských oblastí Slezska. Jeho misionářská činnost byla v tomto ohledu mimořádně úspěšná. Uvádí se, že získal pro emigraci na 2000 osob.¹⁰¹

2.8 Těšínská evangelická obec za vlády Marie Terezie a Josefa II.

Následující období vývoje těšínské evangelické obce bylo významně ovlivněno výsledkem prusko-rakouských válek mezi lety 1740 a 1742. Poté, co byla Marie Terezie

⁹⁷ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 273.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska.* (2007). s. 203.

¹⁰⁰ ZUBER, R. *Osudy moravské církve v 18. století.* (1987-2003). s. 475.

¹⁰¹ MELMUKOVÁ, E. *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě.* (2017). s. 20.

nucena se vzdát převážné většiny slezského území, zůstalo po roce 1742 součástí habsburského soustátí pouze několik slezských knížectví či jejich částí. Těšínska se územní dělení významněji nedotklo, geograficky se však posunulo ještě více na periferii monarchie, což v mnoha ohledech ovlivnilo jeho geopolitický význam. Byly zpřetrhány tradiční, staletými tvořené kulturní a hospodářské vazby. Rakouské Slezsko navíc ztratilo svoji autonomii, neboť zbylé slezské země, mezi nimi Těšínsko, třetina nízkého, větší část opavského a část krnovského knížectví, které dohromady tvořily pouhou osminu předválečného slezského území, byly později připojeny k Moravě.¹⁰²

Na habsburském území zůstal pouze jeden kostel milosti, Ježíšův kostel v Těšíně.¹⁰³ Proto zde bylo v roce 1743 povoleno zřízení evangelické konzistoře, jediného vyššího evangelického správního orgánu ve všech českých a rakouských zemích, nepočítáme-li Ašsko.¹⁰⁴ Zpočátku však konsistoř tvořili členové reorganizované náboženské komise a evangelíky v ní zastupoval pouze jeden člen. Komise navíc měla poměrně široké kompetence, především povolávání a potvrzování pastorů, rektorů a učitelů školy, čímž docházelo ke sporům s kurátory evangelického sboru. Jakkoli lze vznik evangelické konzistoře považovat za jeden z kroků k uznání protestantismu v rámci rakouské monarchie, je třeba mít na paměti, že státní úřady byly k tomuto rozhodnutí vedeny především snahou o osamostatnění slezské církevní správy od pruských struktur. Marie Terezie nezamýšlela výrazně měnit svoji politiku vůči nekatolíkům. V roce 1754 byla reaktivována náboženská komise a znovuobnovena misijní činnost jezuitského řádu. Protestanté byli i nadále právně diskriminováni a například moravští evangelíci měli zakázáno navštěvovat Těšín ještě v roce 1777.¹⁰⁵

Zároveň se snižoval počet šlechtických rodů, formálních vlastníků Ježíšova kostela, neboť se po roce 1742 část evangelické šlechty rozhodla pro odchod do pruské části Slezska. Mezi nimi například významný rod Promniců, kteří podpořili vznik latinské školy v Pštíně. Do těšínské školy tak přestali docházet studenti z pštinského panství, stejně jako z blízkého Bílska, které po smrti posledního barona ze Sunegku získali katolíci, nejprve hrabě Solms a po něm hrabě Friedrich Wilhelm von Haugwitz.¹⁰⁶ Prusko-rakouské války výrazně oslabily hospodářskou i politickou pozici místní evangelické šlechty a těšínská obec takto pozvolna

¹⁰² CZAPLIŃSKI, M. *Historia Śląska*. (2007). s. 275.

¹⁰³ Více viz OSZCZANOWSKI, P. *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku-300. Jahrestag des Bestehens der Gnadenkirchen in Schlesien*. (2011).

¹⁰⁴ MELMUKOVÁ, E. *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. (2017). s. 87.

¹⁰⁵ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2*. (2010). s. 277.

¹⁰⁶ *Materiały z konferencji naukowej. Książka-biblioteka-szkola w kulturze Śląska Cieszyńskiego; pod redakcją Janusza Spyry*. (2001). s. 119.

ztrácela své mocné šlechtické podporovatele. Jejich místo však postupně začali nahrazovat bohatí sedláci z těšínského knížectví.¹⁰⁷

Následující období vlády Marie Terezie se od poloviny 60. let 18. století, po ukončení bojů o rakouské dědictví, vyznačuje enormní snahou panovnice o konsolidaci a modernizaci habsburského soustátí s cílem vytvořit politicky a ekonomicky silný jednotný stát. Reorganizace se týkala v první řadě soudní a správní administrativy, což s sebou neslo mimo jiné omezení vlivu stavů na dění v zemi. Na těchto změnách se výrazně podíleli dva ministři, výše zmíněný slezský šlechtic Friedrich Wilhelm von Haugwitz a posléze Václav Antonín hrabě Kounic. Po roce 1765 vzrostl vliv císaře a spoluvladaře, syna Marie Terezie, Josefa II.¹⁰⁸

Snaha o celkovou kontrolu života svých poddaných se v případě absolutistického vládce týkala také života duchovního. Nastupující osvícenecká epocha s sebou přinášela významné změny v dosavadním fungování společnosti, včetně zásahů světských vlád do církevně-správních záležitostí. V tomto ohledu se nový myšlenkový směr zprvu dotýkal především katolických institucí. Ještě za vlády Marie Terezie byl v roce 1773 zrušen jezuitský řád. Těšínská rezidence řádu byla zlikvidována a jezuitské gymnázium bylo zestátněno, nicméně exjezuiti mezi učiteli převažovali až do počátku 19. století.¹⁰⁹

Školní reforma v roce 1774 měla za cíl upravit školní programy podle potřeb osvícenství. Omezila se výuka latiny, filozofie a teologie, větší důraz se nově kladl na výuku chemie, fyziky a na praktickou výchovu v čele s technikou. Reformy se dotkly také základního (tzn. německého) školství. Vznikaly tzv. normální školy pro stolice provincií a hlavní školy pro větší města. Těšínská hlavní škola vznikla v roce 1776 a nahradila tak školu farní. S postupem času začala být respektována povinná školní docházka. Hlavní školu navštěvovali jak katolíci, tak také evangelíci a Židé.¹¹⁰

Změny, které se zprvu týkaly zejména katolického školství, se postupně promítly i do chodu evangelické školy. Na rozdíl od katolického gymnázia bylo hlavním úkolem školy teologické vzdělávání žáků. Ačkoli původní akcent na výuku jazyků zůstává, součástí studijního programu se nově staly také například výuka fyziky, historie a filozofie. V nižších třídách bylo v polském jazyce vyučováno náboženství a historie náboženství.¹¹¹

¹⁰⁷ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 278.

¹⁰⁸ PÁNEK, J.. *Dějiny českých zemí.* (2018). s. 207.

¹⁰⁹ SPYRA, J. *Via sacra: kościoły i klasztory w Cieszynie i Czeskim Cieszyńie.* (2010). s. 10.

¹¹⁰ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 302.

¹¹¹ Tamtéž s. 306.

Josef II. zrušil další církevní řády, klíčem k jejich přetrvání byl jejich společenský přínos, a také dohlížel na obsah kázání či stanovoval nové hranice farností. Josefské reformy zasáhly těšínskou katolickou obec méně s ohledem na to, které církevní řády zde působily. Protože se alžbětánky i bonifrátri věnovali léčení nemocných a dominikáni kazatelství a osvětě, likvidace jim nehrozila. Činnost dominikánů však nakonec přerušila živelná katastrofa poté, co v roce 1789 zničil požár všechny kostely uvnitř městských hradeb. Řád nedisponoval dostatečnými prostředky k obnově kláštera, a proto byl bývalý dominikánský kostel obnoven jako farní a řádové zastoupení v Těšíně bylo v roce 1790 zrušeno. Reformy se posléze dotkly také těšínských evangelíků. Zdaleka nejvýznamnější bylo z hlediska náboženského vyznání vydání *Tolerančního patentu* v roce 1781, který ve svém důsledku zcela změnil dosavadní uspořádání těšínské evangelické obce.¹¹²

2.9 Protestantismus na Těšínsku po roce 1781

Toleranční patent ohlášený v Rakouském Slezsku v roce 1782 přiznával evangelíkům a řeckým katolíkům právo privátního vyznání víry, právo vybudovat v lokalitách, kde žilo 100 rodin nebo 500 evangelických věřících, školu a modlitebny a zaměstnat pastora a učitele. Dále pak právo nabývat nemovitosti, městská a cechovní práva a také umožňoval na základě individuálních povolení získávat akademické tituly a úřední místa. Zároveň reguloval vzájemné relace mezi katolickou a ostatními církvemi. Státním náboženstvím však i nadále zůstal římský katolicismus. Vydání patentu mělo pro věřící z Těšínského Slezska ohromný význam, a to bez ohledu na to, že mnohá z těchto práv už jim byla přiznána *Exekucním recesem* z roku 1709.¹¹³

Během následujících dvou let v regionu vzniklo deset nových protestantských sborů. Změnila se také pozice evangelické konzistoře, kterou nyní tvořili zástupci evangelické šlechty a dva pastoři. Konzistoř do roku 1785, kdy byla přenesena do Vídně, stanovila centrální úřad pro všechny evangelické sbory v monarchii. Jejím prvním superintendantem pro Moravu, Halič a Slezsko byl jmenován těšínský pastor Traugott Bartelmus.

Možnost zakládání nových sborů na území knížectví měla zejména z organizačních důvodů i stinné stránky. Nově vzniklé sbory totiž způsobily odliv věřících těšínské evangelické obci a spolu s tím klesaly i příjmy sboru. Ke změnám došlo také uvnitř sboru poté, co se počet šlechtických zástupců omezil na dvě desítky, a ke slovu se přihlásila tzv. polská obec. Jednalo se zejména o spory při jmenování pastorů s ohledem na jazyk kázání.

¹¹² GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 282.

¹¹³ Tamtéž s. 287.

V roce 1798 získala polská část sboru právo veta při volbě pastora. V roce 1800 tak byl pastorem vybrán Jan Kłapsia z Jaworu.¹¹⁴

Citelně byl zasažen chod těšínského evangelického gymnázia, které začali opouštět učitelé, především teologové, kteří zaujímali místa pastorů nově zřízených sborů. Na jejich pozice se nepodařilo nalézt odpovídající náhradu, v důsledku pak klesla úroveň výuky, což časem vedlo k snižování počtu zájemců o studium. V kritické situaci se těšínské evangelické gymnázium nacházelo ještě na počátku následujícího století.¹¹⁵

V první polovině 19. století se evangelická církev na Těšínsku zvolna rozvíjela v relativně stabilní právní i organizační situaci. Na počátku století v roce 1801 měl těšínský sbor zhruba šest tisíc věřících, ale v roce 1836 již téměř sedm a půl tisíce v 1625 rodinách. Ze samotného Těšína jich však i nadále pocházelo minimum. Stále však ubývalo šlechtických kolátorů sboru a v roce 1815 se již jednalo o pouhých 14 osob. Spolu s nimi tvořilo německou část obce 147 osob, převážná část věřících byla polskojazyčná a pocházela ze vsí z okolí Těšína. To se odrazilo v organizaci sboru, ale také v dělbě nákladů a spolurozhodování v záležitostech chodu sboru. Spolu s tím stoupal význam polského jazyka jak v liturgii a výuce, tak ve sborovém životě. Do představenstva sboru se během 20. a 30. let postupně začali prosazovat také měšťané a další osoby nešlechtického původu. Volby následujících pastorů, mezi nimiž byli Henryk Juliusz Kotschy (1808) a Samuel Schimko (1810), se obešly bez větších sporů.¹¹⁶

Z rozhodnutí ústřední vlády byla Ježíšova škola v roce 1810 přetvořena na šestileté teologické gymnázium, jehož zadáním bylo vzdělávání kandidátů na pozice pastorů v celé monarchii. Činnost fakticky zahájilo v roce 1813, jeho rektorem a zároveň německým kazatelem byl Christian Traugott Sittig (1824-1838).¹¹⁷ V roce 1821, kdy ve Vídni vznikla protestantská teologická vysoká škola, bylo těšínské gymnázium reorganizováno na nižší čtyřleté gymnázium. Tak tomu bylo až do roku 1835, kdy opět získalo povolení stát se plnohodnotným gymnáziem.¹¹⁸ V roce 1869, kdy sbor vybudoval novou budovu gymnázia, byli členy profesorského sboru mimo jiné Henryk Sittig a historik Gottlieb Biermann. Druhý jmenovaný je autorem několika prací věnovaných dějinám Těšínska, Opavska a Jablunkovska. A dále také, zřejmě i v souvislosti se 150. výročím vzniku Ježíšova kostela, dějinám evangelické církve v Rakouském Slezsku, včetně historie tohoto kostela milosti, ve

¹¹⁴ Tamtéž s. 288.

¹¹⁵ *Materiały z konferencji naukowej. Książka-biblioteka-szkola w kulturze Śląska Cieszyńskiego.* (2001). s. 121.

¹¹⁶ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 292.

¹¹⁷ MICHEJDA, K. *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim.* (1909). s. 258.

¹¹⁸ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 311.

kterém až do dnešních dnů přetrvala knihovna těšínského evangelického sboru, dnes známá jako Tschammerova knihovna.¹¹⁹

¹¹⁹ MICHEJDA, K. *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*. (1909). s. 280.

3. TSCHAMMEROVA KNIHOVNA

Soubor dochovaných historických knihoven je nedílnou součástí kulturního dědictví Těšína. Tvoří ho devět paměťových institucí, z nichž tři dobou vzniku spadají do 18. století, dvě byly založeny v první polovině 19. století a čtyři pochází převážně z první poloviny století minulého.¹²⁰ Pro starší dějinné období přímé důkazy o existenci knihoven v Těšíně až na výjimky chybí.

Knížecí knihovna, která se bezpochyby nacházela v rezidenci vládnoucího rodu Piastovců, se jako celek nedochovala. O knihovnách těšínských měšťanů až na dosud jedinou objevenou poznámku v testamentu Kaspera Frohliche z roku 1596, která zmiňuje odkaz blíže nespecifikovaných knih radnici a škole, také není mnoho známo.¹²¹ Bližší představu o vývoji knižní kultury na Těšínsku v 16. a 17. století však může přinést průzkum knižních fondů dvou ze tří výše zmíněných historických knihoven založených v 18. století.

Nejstarší dochovanou těšínskou knihovnou je knihovna kláštera bonifrátrů, neboli milosrdných bratří, která byla založena kolem roku 1700.¹²² V tomto knižním celku se však dochovalo pouze 5 knih z 16. a 11 knih ze 17. století. Jedná se převážně o díla náboženského obsahu, které s sebou do Těšína přinesli patrně členové řádu. V 18. století se knižní sbírka rozšířila na 110 položek, z nichž polovinu tvoří díla s náboženskou tematikou, druhou polovinu pak knihy lékařské, tištěné zejména v německých tiskárnách. Část z nich byla pořízena na náklady kláštera, ale podstatnou část sbírky tvořily knihy z pozůstalosti bratří a osob, které v klášteře zemřely.¹²³ Na rozdíl od řádu milosrdných bratří, řády dominikánů a jezuitů, stejně jako jejich knihovny, nepřetržovaly tereziánské a josefínské reformy. O jejich existenci však dostatečně informují sekundární prameny.

Podle protokolu z roku 1790, kdy byl klášter dominikánů zrušen, vlastnila jeho knihovna 910 jednotek, z toho 20 inkunábulí a 279 cennějších knih. Součástí této knižní sbírky byly také knihy z osobního vlastnictví řeholníků. Po likvidaci řádu přešla skupina nejceněnějších položek do císařské knihovny ve Vídni. Zbytek byl dán k dispozici jiným církevním institucím, některé však byly ztraceny či zničeny. Podobný osud měla také knihovna jezuitského řádu, jejíž fond podle protokolu z roku 1774, který jmenuje také několik dílčích částí této knižní sbírky, zahrnoval celkem 330 děl v 167 svazcích. Mezi nimi

¹²⁰ GŁADKIEWICZ, R. *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim: rola kulturowa i przedmiot badań = Historické knižní fondy Těšína na pozadí slezském: kulturní úloha a předmět výzkumu = Teschner historische Büchersammlungen vor Schlesischem Hintergrund: kulturbildende Rolle und Forschungsgegenstand = Historical book collections of Cieszyn against the Silesian background: cultural role and subject matter of research.* (1997).

¹²¹ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 117.

¹²² BIENKOWSKA, B. *Wartość zbiorów Cieszyńskich* (1996). s. 76.

¹²³ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 313.

převažovala díla antických autorů a díla z oblasti etiky a teologie v latinském jazyce. Po zrušení kláštera byla knihovna rozprášena. Větší část knižního fondu byla údajně vyvezena za hranice.¹²⁴ Zčásti se však jezuitská knihovna dochovala jako součást knižní sbírky bývalého člena jezuitského řádu Leopolda Jana Szersznika, významného těšínského rodáka, historika, pedagoga a bibliofila.¹²⁵

Szersznikovu knihovnu lze bez pochyby označit za nejvýznamnější těšínskou knižní sbírku konce 18. století. V roce úmrtí svého zakladatele obsahovala 7296 starých tisků ve zhruba 11000 svazcích, na dvě stě rukopisů a také sbírku map a rytin. Knihovna měla zprvu sloužit především potřebám těšínského katolického gymnázia. Již v roce 1802 však byla zpřístupněna širší veřejnosti a stala se tak první veřejnou knihovnou na současném území Polska.¹²⁶

Univerzální charakter knihovny odpovídá záměru jejího tvůrce a v mnoha ohledech svým významem přesahuje hranice Těšínského knížectví. Její jádro tvoří katolická náboženská díla, v malé míře však reflektuje i tvorbu protestantů. Součástí knihovny se například stala knihovna těšínského evangelického pastora Traugotta Bartelmuse o cca 700 svazcích.¹²⁷ Jedním z jejích hlavních zadání bylo zpřístupnit svým uživatelům všechny oblasti soudobé vědy. 27 tematických oddílů zastupuje mimo jiné díla věnovaná přírodním vědám a humanitním oborům, nebývale vysoké zastoupení zde však mají pedagogika, biografie a lexikografie. Odrazem osobních zájmů zakladatele jsou pak kromě děl věnovaných slovanským jazykům a historii slovanských národů, včetně specificky slezské problematiky, také bibliografie, příručky a díla z oblasti dějin knižní kultury,¹²⁸ které sloužily jako pomocná literatura při rozšiřování sbírky o řídce dochované či jiným způsobem významné cimélie.¹²⁹

Knižní fond Szersznikovy knihovny napovídá mnohé o úrovni knižní kultury Těšína 18. století. Odráží však především zájmy a potřeby katolické části tehdejší společnosti, jíž byl přes svůj univerzalisticky osvícenský přístup Leopold Jan Szersznik nedílnou součástí. Podobný, ne-li větší význam měla pro těšínskou evangelickou obec druhá nejstarší dochovaná knihovna Těšína, známá pod názvem Tschammerova knihovna. Jejím dějinám stejně jako charakteristice jejího historického fondu a její roli v těšínské společnosti je věnována tato kapitola.

¹²⁴ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 312.

¹²⁵ *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznany.* (1998).

¹²⁶ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 321.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ SZCZEPANIEC, J. *Księgozbiory historyczne w Cieszynie - ich wartość i potrzeby badawcze.* Ekspertyza. (1996). s. 91.

¹²⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy.* (2006). s. 161.

3.1 Dějiny a současnost Tschammerovy knihovny

Okolnosti vzniku knihovny, stejně jako bližší podrobnosti z jejího nejstaršího období byly po dlouhou dobu nejasné. Ve starší literatuře byl vznik knihovny tradičně spojován s odkazem představitele významného slezského šlechtického rodu barona Jiřího Bedřicha Bludovského z Dolních Bludovic (1655-1730) a jeho zetě Adolfa Bohuslava Schmelinga z Neuhausenu, který vyžehnutou knižní sbírku rozšířil a kolem roku 1750 daroval těšínskému evangelickému sboru.¹³⁰ Výjimku tvoří tvrzení poválečného správce knihovny Jana Brody, který uvedl, že knihovna byla založena spolu s kostelem a evangelickou školou již v roce 1709.¹³¹ Tuto hypotézu ovšem nepodpořil žádným sekundárním zdrojem ani relevantními argumenty. Přesto, jak dokládá ve své studii současný kustod Tschammerovy knihovny Marcin Gabryś, byla správná.¹³²

Nově objevený archivní dokument obsahuje koncept a čistopis katalogu knihovny, který tvoří čtyři seznamy knihy, a dále pět volných listů, z nichž jeden, datovaný rokem 1709, potvrzuje domněnku o založení knihovny již v době obnovení těšínského sboru.¹³³ Čistopis katalogu, respektive inventář knižní sbírky uchovávané v Ježíšově kostele, byl sepsán pastorem Janem Muthmannem a potvrzen patrony sboru 16. května v roce 1730.¹³⁴ Z katalogu *Allerlei geschenkte Bücher*, který zahrnuje seznam nejstarších darovaných knih, vyplývá, že jednotlivé knihy byly průběžně darovány již od roku 1710.¹³⁵ První darovanou velkou knižní sbírkou byla knihovna Jiřího Greupnera, sekretáře hraběte Julia Bohumila Sunegka z Jesenic, pána Bílska. Greupner zemřel v roce 1717 a před smrtí odkázal svou knižní sbírku, která měla celkově 188 položek, evangelické farnosti. V katalogu je vedena samostatně.¹³⁶ Třetí soupis zaznamenává průběžné přírůstky a čtvrtý sepsal v roce 1730 kostelní písař a učitel evangelické školy Kristián Blochmann. Posledně jmenovaný soupis se týká knih uložených v zákristii kostela a spolu s knihami z fary zahrnuje 51 položek.¹³⁷

Čistopis katalogu z roku 1730 obsahuje celkově 277 záznamů, z nichž převážnou většinu tvoří Greupnerova knihovna. Z hlediska nejstarších dějin knihovny jsou nejvýznamnější dvě zjištění. A sice, že knihovna byla nejprve umístěna v zákristii a teprve později na empoře lodi kostela. Za druhé pak, že vznikla dříve než v polovině století 18. století, jak se doposud tradovalo.

¹³⁰ WANTUŁA, J. Biblioteka zboru ewangelickiego w Cieszyńie. (1936). s. 133-134.

¹³¹ BRODA, J. Rodowód i zawartość Biblioteki zborowej im. Tschammera w Cieszyńie. (1970). s. 19.

¹³² GABRYŚ, M. K počátkům Tschammerovy knihovny evangelického sboru v Těšíně. (2013). s. 21-38.

¹³³ Tamtéž s. 31.

¹³⁴ Tamtéž s. 27.

¹³⁵ Tamtéž s. 28.

¹³⁶ Tamtéž s. 25.

¹³⁷ Tamtéž s. 26.

Rod Bludovských z Dolních Bludovic patřil od 15. století k nejvýznamnějším šlechtickým rodům Těšínského Slezska. Přední představitel nejbohatší rodové linie 17. a 18. století Jiří Bedřich Bludovský, dlouholetý kurátor těšínského evangelického sboru a jeden z největších vlastníků držav na Těšínsku, zdědil mimo jiné obec Hažlach, kde se nacházela také rodová knihovna, jejíž součástí byly knižní sbírky historicky spřízněných těšínských rodů.¹³⁸ Bludovští totiž již v průběhu 18. století začali cíleně shromažďovat knižní celky vymírající těšínské šlechty. Vlastní sbírku pak pravděpodobně od časů studií na univerzitě v Tübingen budoval též sám Jiří Bedřich Bludovský.¹³⁹ Knihovna se posléze stala součástí majetku jeho zetě, výše uvedeného Adolfa Bohuslava Schmelinga, který ji věnoval těšínskému sboru. Navzdory očekáváním není tento počín zdokumentován, a tak o rozsahu tohoto knižního celku dosud nemáme bližší představu. Nezbyvá než se spokojit s lakonickou poznámkou J. Brody, že sbírku Bludovských charakterizuje zájem jejích dřívějších vlastníků o historii, a čekat, jaké výsledky přinese případné komplexní zpracování historického fondu sborové knihovny.¹⁴⁰

Významně přispěl k dalšímu rozvoji knihovny těšínský advokát, dlouholetý pokladník a kurátor evangelického sboru, představitel dalšího šlechtického rodu historicky spjatého s Těšínskem Gottlieb Rudolf Tschammer z Iskrzyczyna.¹⁴¹ Jeho přínos pro budoucnost knihovny lze sledovat po třech liniích. Zaprvé testamentem z roku 1787 věnoval svoji knižní sbírku o cca 500 svazcích sborové knihovně. Zadruhé tento dar podpořil finanční částkou na udržování a rozmnožování jejího knižního fondu.¹⁴² Zatřetí pak v dokumentu přiloženém k závěti formuloval instrukce pro budoucí správce knižních a archivních sbírek evangelické farnosti.¹⁴³

Tschammerova sbírka zahrnovala v souladu s profesním zaměřením vlastníka zejména díla z oblasti práva, historie a politiky, převážně v německém a latinském jazyce. Výjimku mezi nimi tvořilo několik náboženských knih v polštině. Poměrně vysoká částka 1000 florenů, kterou Tschammer sboru věnoval, byla určena nejen na chod a rozvoj knihovny a s tím spojené průběžné doplňování fondu, ale také na stálý plat knihovníka.¹⁴⁴ Zmíněným

¹³⁸ CIOMPA WUCKA, G. Biblioteka im Tschammera w Cieszynie. (1996). s. 23.

¹³⁹ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 314.

¹⁴⁰ BRODA, J. Rodowód i zawartość Biblioteki zborowej im. Tschammera w Cieszynie. (1970). s. 19.

¹⁴¹ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 503.

¹⁴² GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 315.

¹⁴³ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 504.

¹⁴⁴ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 315.

instrukcím bude věnována pozornost později v souvislosti se správou fondů knihovny a archivu, nicméně z dnešního úhlu pohledu přináší důležité svědectví o tom, že knihovna spolu s archivem tvořily původně jednotný celek, který byl necitlivě rozdělen teprve po polovině minulého století.¹⁴⁵

Na základě významné donace, ale také zřejmě za celkový přínos těšínskému evangelickému sboru, který po léta intenzivně podporoval, byla sborová knihovna nejpozději na přelomu 17. a 18. století pojmenována po něm. Toto jméno, které ve svém názvu knihovna nese dodnes, lze sledovat na dedikacích knih věnovaných přímo knihovně přinejmenším od roku 1802.¹⁴⁶

V následujících stoletích byla Tschammerova knihovna i nadále rozšiřována převážně díky darům. Nejvíce knih, jak dokládají dedikace v dochovaných knižních exemplářích, bylo knihovně věnováno v letech 1802, 1804 a 1812. Dárci byli především těšínský kněží a učitelé evangelického gymnázia.¹⁴⁷ Významné množství knih získala knihovna ještě po roce 1945. Často byly darovány knihy nalezené na půdách či z pozůstalosti zemřelých členů sboru. Mezi nimi byly například knihovna německého pastora, doktora filozofie Rudolfa Wrzecionki (1865-1946), dále pastora a katechety Jana Stonawského (1870-1957) nebo knihovna těšínského probošta Oskara Michejdy (1885-1966) o více než pěti stech svazcích.¹⁴⁸

V průběhu 20. století vystoupila do popředí zásadní potřeba revize a reorganizace knihovny. Po první světové válce se s tímto zadáním poměrně úspěšně vyrovnal slezský bibliofil Jan Wantuła.¹⁴⁹ Na jeho činnost navázal v 60. letech již několikrát zmiňovaný J. Broda, který výsledky své činnosti průběžně zveřejňoval formou popularizačních článků. Přes veškerou snahu však bylo dosaženo pouze dílčích, i když v rámci možností výrazných úspěchů. V některých případech, zejména se to týká oddělení archivu od knihovny a jeho faktického znepřístupnění, se z dnešního úhlu pohledu učiněná rozhodnutí jeví jako nešťastná. Dlouhodobým problémem knihovny byl neuspokojivý fyzický stav interiéru, knihovního inventáře a také chybějící řešení klimatických a bezpečnostních podmínek fondu. V 90. letech byly položeny základy k nápravě situace. Zhodnocení celkového stavu a významu historických knižních sbírek Těšína posloužilo jako odrazový můstek k pozdějším úspěšným

¹⁴⁵ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 504.

¹⁴⁶ CIOMPA WUCKA, G. Biblioteka im Tschammera w Cieszynie. (1996). s. 24.

¹⁴⁷ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 503.

¹⁴⁸ CIOMPA WUCKA, G. Biblioteka im Tschammera w Cieszynie. (1996). s. 26.

¹⁴⁹ BRODA, J. Polonica w Bibliotece Tschammera w Cieszynie. (1972). s. 16-17.

snahám o získání finanční podpory potřebné pro celkovou revitalizaci jednotlivých knihoven, Tschammerovu knihovnu nevyjímaje.

V roce 2007 se těšínská evangelická farnost zapojila do tříletého projektu ochrany a uchování těšínského písemného dědictví.¹⁵⁰ Knihovna byla opět spojena s archivem a společně vystupují jako jedna instituce pod názvem *Biblioteka i Archiwum im. B. R. Tschammera Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie*. Od roku 2009 spolu s novými výstavními prostory tvoří součást *Muzea protestantyzmu w Cieszynie*.¹⁵¹ V průběhu projektu byly nejen rekonstruovány prostory archivu a knihovny, ale došlo také k opětovné rekatalogizaci významné části knižních sbírek a k základnímu uspořádání archivu.¹⁵² Po ukončení projektu v roce 2010 zbývalo zpracovat zhruba 1000 svazků starých tisků, dále přes 17000 jednotek knih a časopisů vydaných 19. a 20. století. Samostatným problémem zůstal i nadále archivní fond.¹⁵³

3.2 Správa historického fondu Tschammerovy knihovny

Knihovnu, která je od poloviny 18. století dodnes umístěna na druhé galerii výše zmíněného Ježíšova kostela, spravovali nejprve jednotliví členové místního evangelického sboru, převážně pastoři, kteří také z podstaty věci tvořili hlavní skupinu uživatelů knihovny. Teprve od roku 1778 měla knihovna stálého knihovníka v osobě učitele Jana Bohumila Kotschy, jenž nechal pořídit první katalog fondu.¹⁵⁴ Ten se však, podobně jako soupis, který později sestavil pastor Jan Kłapsia (1759-1805), nedochoval.¹⁵⁵

Zajímavým dokladem významu, který knihovní celek měl pro tehdejší těšínskou protestantskou společnost, je soubor pravidel a povinností, zavazující současné i budoucí správce fondu. *Die Instruction für den Bibliothecar und Archivar bey der Gnadenkirche Aug. Conf. Vor Teschen* zveřejnil v roce 1807 ve své krátké zprávě o knihovně Karl Georg Rumi.¹⁵⁶ Instrukci tvoří deset bodů, z nichž prvních sedm je věnováno správě knihovny.

Nejprve je stanoven způsob řazení fondu a katalogizace. Již ve druhém bodě je zdůrazněna potřeba udržování knihovny v čistotě: „*Sollen diese Bücher alle Jahr zwey, wenigstens einmahl, suber geputzt, von dem Staube und Ungeziefer gereinigt, und vor den*

¹⁵⁰ Dostupné z: <http://www.eog.kc-cieszyn.pl/>

¹⁵¹ Dostupné z: <http://www.muzeum.cieszyn.org.pl/>

¹⁵² SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 502.

¹⁵³ Tamtéž s. 532.

¹⁵⁴ PAWŁOWICZOWA, M. Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920. (1986). s. 30.

¹⁵⁵ GOJNICZEK, W. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* (2010). s. 314.

¹⁵⁶ RUMI, K. G. Evangelische Kirchenbibliothek zu Teschen in Schlesien. *Intelligenzblatt der Annalen der Literatur des Oesterreichischen Kaiserthumes.* (1807) s. 28-32.

Motten-Ruin verwahret, folglich auch das Conclave selbst ausgekehret werden.“ V bodech 3 a 4 je regulován způsob a podmínky zápůjčky knižních exemplářů mimo knihovnu. Knihovník mohl zapůjčit knihy pouze na základě předchozího reversu čtenáře a složení kauce ve výši případných nákladů na nakoupení ztracené a nevrácené knihy. Knihy bylo možné zapůjčit pouze na dobu jednoho měsíce. Většina knih byla zřejmě půjčována absenčně domů.

V pátém bodě je stanoven postup nakládání s knižními dary. Navazující body 6 a 7 si bezesporu zaslouží větší pozornost, neboť se vztahují k akviziční politice knihovny: *„Sollte sich auch dann und wann einige Gelegenheit ,aufsern bey einer Vendite, Auction oder aus einem Erbnachlafs, oder sonst von einigen Privatpersonen einiges gutes, nettes und nützliches Buch anzuschaffen, so kann selbiges allemahl statt des neuen Einkaufs surrogirt werden, doch mit keinen bereits einmahl vorhandenen, noch weniger mit schlechten, nichtswürdigen, oder gar verbotenen Büchern oder Piecen sollen es nicht augmentirt werden, ... , der neue Bücher-Einkauf hingegen kann und soll aus allen vier Facultäten, in so weit die Werke reell und nutzbar sind, gewählt und angeschaffet werden.*“ Dle těchto bodů je zřejmé, že akvizice nových knih do knihovny měla probíhat průběžně a podle jasně stanovených pravidel.

Výše zmíněnou informaci o tom, že knihovna a archiv tvořily jeden celek, přinášejí body 8 a 9. Osmý bod zahrnuje informace na téma výběru archivovaných dokumentů, vedení jejich evidence a podmínky zpřístupňování. V devátém bodě je výslovně uvedeno, že klíče od knihovny a archivu nepatří do ruky nepovolaným a jsou zde vyjmenovány rizikové situace, kdy je třeba dbát zvýšené opatrnosti. Zejména se jedná o situace, kdy se v kostele pohybuje větší množství osob (mezi jinými například instalace a ordinování nových duchovních, případně svatby a jiné společenské události). Desátý bod zdůrazňuje, že také v případě návštěvy vysoce postavené osoby je nutná součinnost s pověřeným knihovníkem.

Součástí zprávy je také výčet osob zastávajících pozici knihovníka od roku 1800. V tomto období se ve funkci vystřídali čtyři členové sboru: superintendent Traugott Bartelmus, učitel Jan Bohumil Kotschy, který zastával také funkci archiváře, dále pastor Jan Kłapsia a autor citované zprávy profesor Karl Georg Rumi, po jehož odchodu do Uher pozici převzal, zřejmě dočasně, rektor Andresky.

Počet exemplářů knihovny průběžně rostl. Když byl roku 1829 knihovníkem Traugottem Sittigem pořízen nový inventář knih, vykazoval 3210 položek. Jedná se o trojnásobný nárůst od doby Tschammerova daru. V období tzv. Jara národů, tedy o dvacet let později, tvořilo fond knihovny 3689 svazků.¹⁵⁷ V letech 1866-1874 zastával funkci

¹⁵⁷ PAWŁOWICZOWA, M. *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*. (1986). s. 30.

knihovníka přední podporovatel polského národního cítění na Těšínsku, učitel Jan Śliwka. V následujícím období, téměř půlstoletí, byl správcem knihovny sekretář sboru Andrzej Macura.¹⁵⁸ Během jejich působení překročil počet exemplářů v knihovně hranici 5000 svazků.

Když knihovnu v letech 1931-1942 uspořádal a zkatalogizoval její meziválečný správce, významný slezský bibliofil Jan Wantuła, výsledný počet činil 5156 zpracovaných exemplářů a 844 očíslovaných, nezkatalogizovaných knih, označených pořadovým číslem až do 6000.¹⁵⁹ Během reorganizace knihovny v roce 1968 knihovník J. Broda z celkové sbírky těchto zhruba 6000 svazků, především starých tisků, které tvořily základ historické Tschammerovy knihovny, vydělil a zbývající exempláře z 19. a 20. století rozřadil podle jazykového a formálního hlediska. Část sbírek byla také přestěhována do farního archivu. Doprovodná dokumentace však byla nesourodá a nekompletní. V některých případech dokonce chyběla.¹⁶⁰

V roce 1983 bylo rozhodnuto o tom, že knihy budou dostupné pouze prezenčně. Čítárna byla nejprve v kostelní budově, poté od roku 1986 v evangelické škole, aby byla nakonec v roce 1998 přestěhována do budovy farnosti. Protože však sbírky a čítárna nebyly v jedné budově, materiály čelily prudkým změnám teploty a vlhkosti.¹⁶¹ Dlouhodobě neuspokojivý stav knihovny se po roce od 90. let minulého století snažila napravit její tehdejší kustodka Grażyna Ciompa-Wucka. V roce 1996 provedl první současnou prohlídku knižních sbírek restaurátor, který označil zhruba 35 % tisků vydaných do roku 1800 za natolik poškozené, že vyžadují odborný zásah.¹⁶² V následujícím roce zorganizovali správci těšínských historických knihoven kolokvium, jehož cílem bylo zmapování stavu a hodnoty jednotlivých historických knižních fondů. Tím fakticky položili základy pro budoucí projekt záchrany těšínského písemného dědictví.

V následujícím desetiletí se ovšem nepodařilo získat finanční podporu pro tak rozsáhlý záměr. Změna nastala až v roce 2006, mezi tím však došlo k výraznému zhoršení situace. V roce 2007 tak Elżbieta Legowska došla k závěru, že zhruba 55 % starých tisků vyžaduje zásah restaurátorů.¹⁶³ V rámci projektu *Ochrona i konserwacja cieszyńskiego dziedzictwa*

¹⁵⁸ BAJGER, L. Česká kniha na Těšínsku a historické fondy knihoven města Těšína. (1997). s. 181.

¹⁵⁹ BRODA, J. Biblioteka im. Tschammera w Cieszyńie. (1972). s. 83-88.

¹⁶⁰ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszyńie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 525.

¹⁶¹ Tamtéž s. 512.

¹⁶² Tamtéž s. 507.

¹⁶³ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszyńie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 508.

piśmienniczego bylo zamýšleno zkatalogizování 4000 starých tisků Tschammerovy knihovny. Podle nejnovějších zásad byla horní hranice vydání stanovena rokem 1800. Do roku 2009 bylo zpracováno 2555 svazků starých tisků. Kromě katalogizace a restaurátorských zásahů byly také digitalizovány některé vybrané exempláře.¹⁶⁴

Ačkoli bylo v rámci projektu dosaženo významných úspěchů, dokončení rekatalogizace fondu si vyžádá ještě mnoho času a sil správců knihovny. Katalogizace historického fondu stále probíhá, zejména jsou nově rozepisovány jednotlivé tisky v konvolutech. V současnosti elektronický katalog knihovny zahrnuje 7433 záznamů starých tisků.¹⁶⁵ Pro práci s archivními dokumenty je však prozatím k dispozici pouze interní pracovní soupis. Přes veškerou snahu tak ještě nebylo zcela dosaženo všech požadavků, precizně vyjádřených v knihovnické instrukci z konce 18. století. Tento fakt však konstatoval Jan Wantuła již roku 1936, když uvedl, že v knihovně přes různé snahy o inventarizaci nikdy nebylo dosaženo ideálního stavu a o knihovnu se dlouhodobě z různých příčin nedbá.¹⁶⁶ V tomto směru však došlo v minulých letech k nejvýraznějšímu posunu za posledních sto let.

3.3 Rámcová charakteristika historického fondu knihovny

Církevní knihovny vznikaly u křesťanských svatyní již od počátku činnosti církve. Sloužily k propagování a rozvíjení náboženského kultu a z počátku je tvořily pouze liturgické knihy a Písmo svaté s komentáři. Složení větších knižních sbírek tvořila díla svatých Otců, sbírky kázání, životy svatých, filozofická díla a díla antických autorů. Sloužily jako podpora církevních škol a činnosti teologů.¹⁶⁷ V období reformace se na základě Lutherovy ideje tvorby tzv. dobrých knihoven, které měly sloužit jak duchovním, tak světským uživatelům, začaly na protestantských územích pod vedením Johanna Bugenhagena tvořit evangelické knihovny, které měly být dostupné všem členům evangelické obce.¹⁶⁸

Vzhledem k tomu, že se protestantům v předbělohorském období nepodařilo ve Slezsku vytvořit sjednocenou zemskou evangelickou církev, jednotlivé sbory se musely s nástupem protireformace potýkat samostatně.¹⁶⁹ Postupný zánik jejich oficiálního působení byl od určité doby neodvratný. Jestliže v této době těšínský sbor disponoval nějakou knižní sbírkou, což lze předpokládat, pak byla pravděpodobně zlikvidována. Případně lze uvažovat

¹⁶⁴ Tamtéž s. 526.

¹⁶⁵ Dostupné z: <http://pea.m3.net.pl/>

¹⁶⁶ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 514.

¹⁶⁷ *Encyklopedia wiedzy o książce*. (1971). s. 223.

¹⁶⁸ *Encyklopedia wiedzy o książce*. (1971). s. 224.

¹⁶⁹ FUKALA, R. Knižecí reformace ve Slezsku a její ohlas na Těšínsku. (2010). s. 22-35.

také o variantě, že si hodnotnější knihy rozebrali jednotliví členové sboru. Bližší informace z tohoto období však nemáme.

Až do počátku 18. století přetrvávaly luterské myšlenky především v sídlech těšínské protestantské šlechty. Prostý lid se uchýloval k návštěvám evangelických kostelů v Horních Uhrách, případně k náboženským aktům ve volné přírodě, což v obou případech znamenalo vystavit se pronásledování a trestům. Skrytá četba, domácí bohoslužby, vzdělávání samostudiem Písma svatého – všechny tyto činnosti vedly k upevňování víry pronásledovaných protestantů. Jestliže k dějinám slezských šlechtických knihoven poskytují mnohé poznatky dochované knižní celky, inventáře majetků či testamenty, o knižní kultuře nižších vrstev máme jen útržkovité informace, na příklad ze zpráv misionářů a soupisů zabavených knih.¹⁷⁰

V obou případech může naše dosavadní znalosti rozšířit hlubší průzkum historického fondu Tschammerovy knihovny, který v průběhu věků formovala nejen cílená akvizice, ale zprvu především šlechtické knižní dary, později měšťanské a v posledku i dary zástupců nižších vrstev těšínského evangelického venkova.

3.4 Obsahová a autorská analýza

O první a dosud jediné komplexní zhodnocení historického fondu knihovny se pokusil její meziválečný správce J. Wantuła. Podle jeho informací čítala knihovna před druhou světovou válkou zhruba 6000 jednotek. Tento celek rozřadil do šesti hlavních tematických okruhů. Největší skupinu tvoří cca 2600 děl věnovaných teologii, což činí 43 % všech dochovaných exemplářů. Zhruba 10 % tvoří 635 historických děl, 500 svazky (8 %) je zastoupeno právo, 400 svazky (7 %) dějiny evangelické církve a nejmenší ucelenou skupinu (5,5 %) tvoří 315 děl filozofického obsahu. Čtvrtina děl se nachází mimo tyto kategorie.¹⁷¹

Mezi nejstarší tisky patřily dvě inkunábule (dnes se jich ve fondu nachází pět), německá *Norimberská bible* z roku 1483 a augsburské vydání Schedelovy *Kroniky světa* z roku 1496. Zhruba desetina knih byla vytištěna v 16. století, více než třetinu tvořily tisky 17. století a zbývajících 55 % děl bylo vydáno v 18. století. Z jazykového hlediska dominují německý a latinský jazyk, v daleko menším počtu jsou zastoupena díla v řečtině, angličtině či francouzštině. 135 svazků polskojazyčných tvoří 2 % celku, přičemž v mladší části fondu dosahují až 30 %, a tak jednoznačně odráží nárůst významu polského jazyka v průběhu druhé

¹⁷⁰ ZUBER, R. *Osudy moravské církve v 18. století*. (1987-2003). s. 458.

¹⁷¹ BRODA, J. *Rodowód i zawartość Biblioteki zborowej im. Tschammera w Cieszynie*. (1970). s. 19.

poloviny 19. století.¹⁷² Naopak českojazyčná díla, kterých je necelých 100 svazků, spadají rokem vydání téměř z poloviny do 16. století.

Obecné dělení tematické skladby fondu dnes můžeme blíže specifikovat na základě prostých statistických údajů, které lze získat z elektronického katalogu knihovny. Ačkoli fond není zpracován zcela a některé selekční údaje, jako například jazyk dokumentu, katalog vůbec neeviduje, přesto již přehled frekvence zastoupených autorů a jejich děl či například identifikovaná místa vydání a tiskařské dílny, z nichž vydání dochovaná v historickém fondu knihovny pocházejí, přináší mnohé další poznatky o tom, jak byla knihovna spravována a jakým způsobem mohla plnit své základní poslání.

Jak již bylo zmíněno, podstatou každé křesťanské církevní knihovny jsou především vydání biblických textů, překladů a komentářů Písma svatého, které doplňují texty liturgické, kancionály, postily, katechismy, sbírky kázání a další nábožensky vzdělávací literatura. V případě evangelické knihovny pak samozřejmě významnou roli sehrává dílo Martina Luthera, včetně jeho zásadního biblického překladu do německého jazyka. Přehled biblických vydání 15. až 17. století dochovaných v Tschammerově knihovně představila ve své studii Jolanta Sztuchlik.¹⁷³ Celkově se jedná o 52 vydání v 60 svazcích, z nichž 32 pochází z 16. století (mezi nimi se nachází také pět vydání Lutherova překladu) a 19 vydání ze 17. století. Převládají německojazyčné překlady (21 vyd. v 24 svazcích), o něco méně je latinských (16 vyd. v 14 svazcích), šest českojazyčných vydání ve 13 svazcích a čtyři polské ve 4 svazcích. Dále se zde nachází také dvě francouzské a po jedné řecké a jedné hebrejské *Bibli.* Pro následující 18. století takový přehled chybí. Orientačně se však podle katalogu jedná přinejmenším o dvě desítky biblických vydání, z nichž zhruba tři čtvrtiny tvoří reedice Lutherova německého překladu.

Započítáme-li tato biblická vydání, pak samotný soubor spisů otce německé reformace tvoří z celkové sumy teologických děl dochovaných v Tschammerově knihovně téměř 10 %, čímž zcela zastíňuje všechny ostatní autory. Za pozornost stojí také skutečnost, že zhruba 75 % vydání pochází z 16. století, zatímco zhruba ze čtvrtiny se jedná o reedice z 18. století. Spolu s díly Philippa Melanchthona, spisy představitelů druhé generace luteránů Martina Chemnitze či Aegidia Hunnia, tvorbou předchůdce pietistů Johanna Arndta, díly pietistů Philippa Jacoba Spenera a především Augusta Hermanna Franckeho a v neposlední řadě Sigmunda Jakoba Baumgartena, jakožto představitele přechodové fáze od pietismu

¹⁷² BRODA, J. Rodowód i zawartość Biblioteki zborowej im. Tschammera w Cieszynie. (1970). s. 19.

¹⁷³ SZTUCHLIK, J. Najstarsze drukowane Biblie (XV-XVII w.) w zbiorach Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie. (2012). s. 195-215.

k modernímu racionalismu 18. století, tak tvoří páteř teologické sbírky knihovny. Tento soubor pak charakterizuje čistě luterské zaměření, neboť s dílem Jeana Kalvína se zde nesetkáme ani jednou a Ulrich Zwingli je zastoupen pouze dvěma spisy.

Antické klasiky reprezentují především tři autoři. Římský historik Marcus Iunianus Iustinus, básník Publius Vergilius Maro a zejména Marcus Tullius Cicero, jehož spisy se v knihovně zachovaly ve více než 30 svazcích vydaných od 16. do 18. století. Z renesančních autorů se pak množstvím dochovaných spisů v knihovně, jejichž počet přesahuje 40 svazků, nepřekvapivě dostává do popředí holandský humanista a předchůdce reformace Erasmus Rotterdamský.

Vyjma výše zmíněných reformačních a pietistických teologů je ve fondu výrazněji zastoupena ještě pětice významných bohoslovců přelomu 16. a 17. století. Profesor teologie na univerzitě ve Wittenberku Wolfgang Franz, dále profesor teologie, orientalista a rektor univerzity v Jeně Johann Andreas Danz, luterský pastor Matthias Hoë von Hoënegg, který mimo jiné působil na počátku 17. století také v Praze, představitel tzv. vilniuské kazatelské školy Andrzej Schönflissius¹⁷⁴ a evangelický pastor, absolvent univerzit v Jeně a Halle Georg Michael Laurentii. Z přelomu století se pak ve větší míře dochovala díla dvou pedagogů, kteří po určitý čas spolupůsobili na gymnáziu v Žitavě. Byli jimi orientalista a lexikograf Adam Erdmann Mirus a spisovatel Christian Weise.

Autory 17. století reprezentuje především právnická literatura, u níž lze identifikovat tři hlavní okruhy – Tübingen, Jena a Halle. První z nich tvoří profesor práva Burkhard Bardili, právník Johann Andreas Frommann a teoretik práva Wolfgang Adam Lauterbach. Jenský okruh se skládá z trojice právních znalců Johanna Volkmaru Bechmanna, Petera Mullera a Georga Adama Struveho, ke kterým můžeme také připočítat významného teoretika práva a politického filozofa, absolventa univerzity v Jeně Samuela von Puffendorfa. V Halle pak působili právník a filozof Christian Thomasius a právník Samuel Stryk, který se podobně jako zmínění Lauterbach, Bechmann a Struve významně spolupodílel na vývoji právnické teorie zvané *Usus modernus pandectarum*.¹⁷⁵ K hallskému okruhu lze ještě navíc přiřadit o něco mladšího právníka, profesora zdejší univerzity Justa Henninga Boehmera, pozdějšího kancléře magdeburského vévodství, jehož práce vycházely tiskem především ve 20. letech následujícího století. Tento soubor právnické literatury 17. století svým rozsahem překračuje 200 svazků a lze se důvodně domnívat, že se jedná o část sbírky darované Gottliebem Rudolfem Tschammerem.

¹⁷⁴ KORSAN, J. *Przeto ta postilla będzie pożyteczna*. [online]. 45-47 [cit. 2019-07-15].

¹⁷⁵ Více viz HEGER, M. *Recht im „Alten Reich“ – Der Usus modernus*, [online]. 274. [cit. 2019-07-15].

Naproti tomu mezi nejfrekventovanější díla 18. století opět patří spisy autorů teologické literatury. Mezi nimi jednoznačně dominuje August Hermann Francke, jehož dílo reprezentuje přes 150 svazků, následován luterským pastorem a přírodovědcem Johannem Forsterem (přes 60 svazků), již výše zmíněným pozdním pietistou Sigmundem Jacobem Baumgartenem (přes 30 svazků) a Johannem Heinrichem Callenbergem, jehož stěžejní dílo *Bericht an einige Christliche Freunde von einem Versuch Das arme Jüdische Volck ...* inspirované misionářskými snahami pietistů zde zastupuje 27 svazků z různých neúplných edičních řad.¹⁷⁶ Ve vyšší míře se pak dochovaly ještě práce protestantských teologů Theodora Christoha Lilienthala, Wilhelma Abrahama Tellera a Johanna Jakoba Rambacha.

Kromě teologie a práva se však mezi nejčastěji zastoupenými autory začínají projevovat také díla tvůrců odborné a vzdělávací literatury. Tematicky se jedná zejména o historiografické a filozofické spisy. Například dílo německého spisovatele a publicisty Davida Faßmana či učenice a geografa Johanna Hübnera, který se věnoval také politické historii a genealogii a především pak tvorba německého osvícence Christiana Wolffa, žáka a následovníka Gottfrieda Wilhelma Leibnize. Dále se setkáme s dílem německých lékařů Simona Paula Hilschera, Johanna Adolfa Wedela a Georga Erharda Hambergera. Ty pak doplňují ediční řady encyklopedických a bibliografických projektů jakými byly *Allgemeine Weltgeschichte* Williama Guthrie a Johna Graye či recenzní časopis soudobé německé literatury *Die Allgemeine deutsche Bibliothek*, který vydával berlínský Christoph Friedrich Nicolai. Samostatnou položku tvoří zajímavý soubor drobnějších tisků (více než 30 titulů), které byly vydány při příležitosti úmrtí evangelického faráře, doktora teologie a generálního superintendenta v německém Altenburgu Christiana Löbera v roce 1748.¹⁷⁷

Z výše uvedených poznatků lze vyvodit několik závěrů. Prvním z nich je fakt, že lze kromě skutečnosti, že je teologická literatura ve fondu v převaze, což není vzhledem k funkci knihovny žádným překvapením, konstatovat jednoznačně luterské zaměření této části fondu. Za druhé je patrné, že poměrně vysoké zastoupení právnické literatury přímo souvisí s osobou Gottlieba Rudolfa Tschammera a jeho povoláním. Více informací by v tomto ohledu jistě přinesla provenienční analýza tohoto souboru. A za třetí je až na výjimky jasně patrná výrazná orientace na autory z německé oblasti, potažmo z německojazyčného prostředí.

Jestliže tematická a autorská skladba fondu vypovídá mnohé o základním poslání knihovny a odráží zájmy předchozích vlastníků později získaných knižních celků a zároveň napovídá, která témata a jaké myšlenkové proudy byly v tehdejší těšínské evangelické obci

¹⁷⁶ VD18 10956123.

¹⁷⁷ <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01084057>

akcentovány, pak analýza poměrného zastoupení tiskařských dílen, v nichž byly dochované tisky vydány, přináší bližší informace o finančních možnostech a kulturním rozhledu dřívějších vlastníků knižních sbírek, které donací či odkazem přešly do fondu knihovny. V případě mladšího období pak naznačuje snahy a možnosti správců knihovny v procesu případné přímé akvizice. Na rozdíl od tisků vydaných před vznikem samotné knihovny lze u tisků 18. století alespoň částečně sledovat napojení těšínského evangelického prostředí na bližší či vzdálenější vydavatelská centra a proměnu vzájemných vztahů, které byly zejména v polovině 18. století významně ovlivňovány geopolitickými změnami v regionu, k nimž došlo v souvislosti s rozuzlením prusko-rakouského vojenského konfliktu.

3.5 Tiskařská analýza

Základní identifikaci jednotlivých tiskařských dílen, jež se podílely na výrobě tisků dochovaných v historickém fondu Tschammerovy knihovny, podala v 90. letech minulého století již několikrát zmiňovaná G. Ciompa-Wucka.¹⁷⁸ Její obecné závěry je však potřeba korigovat a doplnit. Jestliže tvrzení, že nejvíce starých tisků pochází z německých tiskáren, můžeme přijmout bez výhrad, pak tiskařská centra, která uvádí jako příklad (Kolín nad Rýnem, Bamberk, Wittenberk a Frankfurt nad Mohanem) nepatří, s výjimkou třetího jmenovaného, k nejpočetněji zastoupeným. V případě neněmeckých měst zmiňuje zejména Antverpy, Leiden a Amsterdam, dále Basilej, Štrasburk a Paříž, ale zcela opomíjí relativně blízké Brno a především hojně zastoupenou produkci tiskáren vídeňských. Tyto nesrovnalosti patrně odráží tehdejší stav zpracování fondu a zřejmě také orientaci badatelky na tisky staršího období, zejména 16. století. Budeme-li však sledovat zastoupení jednotlivých tiskáren v časovém rozmezí tří století, s horní hranicí stanovenou rokem 1800, celkový obraz se výrazně promění.

Prvenství totiž z hlediska množství dochovaných tisků v historickém fondu knihovny zcela jednoznačně připadá Lipsku, jehož produkce je zde doložena více než 1000 svazky. Na tomto počtu se podílela řada různých tiskáren, nicméně značně patrná je převaha produkce 18. století, kdy se již lipský knižní trh etabloval jako jedno z nejvýznamnějších center domácího i zahraničního knižního obchodu.¹⁷⁹ Nejvýrazněji jsou tak zastoupeny nakladatelské, často rodinné podniky činné nejpozději od konce 17. století. Mezi jinými se jedná o nakladatelství Johanna Friedricha Gleditsche a jeho pokračovatelů, rodinné firmy

¹⁷⁸ CIOMPA-WUCKA, G. Biblioteka im Tschammera w Cieszyńie. (1996). s. 27.

¹⁷⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. (2006). s. 532.

Körnerů a Breitkopfů, dědice Friedricha Lanckische či Samuela Benjamina Walthera, který je znám také jako občasný nakladatel české nekatolické literatury.¹⁸⁰

Na druhém místě figuruje produkce tiskáren, které působily v 18. století v Halle. Téměř třetinu hallské produkce, která v celkovém součtu dochovaných tisků překračuje počet 700 svazků, tvoří evangelická, zejména pietistická, ale také školní literatura vydávaná Tiskárnou Sirotčího domu pod impresem „*in Verlegung des Wäysen-Hauses*“ či „*litteris et impensis*“ případně „*sumtibus Orphanotropei*“.¹⁸¹ Přes 100 svazků časopisu „*Journal für Prediger*“, který vycházel od roku 1770 až do poloviny 19. století, pak prezentuje vydavatelskou činnost tiskaře a nakladatele Carla Christiana Kümmele.¹⁸² Výrazněji doložena je pak ještě produkce nakladatele a knihkupce Johanna Gottfrieda Rengera. V tomto případě se jedná zejména o dílo Christiana Wolffa.

Teprve na třetím místě se s dochovanou produkcí přesahující 300 svazků umísťuje Wittenberk, přičemž téměř třetinu tvoří tisky vydané univerzitním tiskařem Johannem Gormannem na počátku 17. století. Podobným množstvím je zastoupena také produkce Weimaru. Zde však z více než 250 dochovaných svazků tvoří převážnou většinu ediční řady a periodika 18 století.

Následuje čtveřice tiskařských center, jejichž produkce je v historickém fondu knihovny dochována zhruba 150-160 svazky. Jmenovitě jsou to Jena s tiskaři Johannem Nisiem, Johannem Jacobem Bauhöferem či Samuelem Krebsem a Tübingen, u kterého polovinu produkce zajistil Johann Heinrich Reis. V obou případech se jedná především o právnickou literaturu 17. a 18. století. Druhou dvojici tvoří Frankfurt a Norimberk, německá tiskařská centra, jejichž produkce je ve fondu dochována v mnohem menší míře, než by bylo vzhledem k jejich významu možné očekávat.

Podobně lze uvažovat i o blízké Vratislavi, která ačkoli dnes polská, ve sledovaném období byla jako stolice Slezska městem německého obyvatelstva. S dochovanou produkcí přesahující 120 svazků je spolu s naopak velmi vzdáleným Hamburkem posledním městem, jehož produkce dochovaná v historickém fondu knihovny přesahuje 100 svazků. Zatímco vratislavské tisky převážně 17. a 18. století pochází ze čtyř více méně rovnoměrně zastoupených rodinných podniků (Baumann, Brachvogel, Fellgiebel a Jonisch), hamburské tisky pochází přinejmenším polovinou z tiskárny Johanna Carla Bohna. Dochovaná produkce ostatních německých měst se až na výjimky (berlínské tisky 18. století) pohybuje mezi 20 až

¹⁸⁰ Tamtéž s. 1014.

¹⁸¹ Tamtéž s. 915.

¹⁸² VD18 90123077.

50 svazky, tedy zhruba v podobné výši jakou je zastoupena většina neněmeckých tiskařských center.

Mezi nimi je na prvním místě zásluhou aktivních tiskařů a nakladatelů 18. století Josefa Lorenze von Kurzböcka, Franze Antona Schrämbla a Johanna Thomase von Trattnera, centrum habsburské monarchie Vídeň. Trattnerovy obchodní styky a rozsáhlá knihkupecká síť sahaly i na Moravu a jeho prodejní sklady se nacházely kromě Olomouce či Kroměříže také v Brně, Opavě a dokonce i v Těšíně.¹⁸³ Nakladatel Schrämbl, který působil také jako ředitel sítě normálních škol v Opavě, inicioval zejména vydávání encyklopedické literatury.¹⁸⁴ Často spolupracoval s opavským tiskařem Josefem Jiřím Trasslerem, jenž později založil tiskárnu také v Brně.¹⁸⁵ Vzhledem k nutnému přeorientování trhu směrem dovnitř monarchie po ztrátě velké části Slezska v polovině století, nabývají právě tato tři tiskařská centra na významu a jejich zastoupení v tiscích 18. století dochovaných v historickém fondu knihovny je poměrně význačné. Brno tak s více než 60 svazky alespoň v absolutních číslech opticky konkuruje amsterdamské, štrasburské či pařížské, Opava s více než 30 svazky zase ženevské nebo pražské produkci. Evidované tisky z Amsterdamu však pochází převážně ze 17. století, štrasburská vydání z 16. a 17. století, pařížská pak ze 17. století a částečně také z 18. století. Stejně tak švýcarská produkce Basileje a Ženevy zahrnuje převážně vydání 16. a 17. století. Tisky pražské zastupují jak vydání 16. a 17. století, tak několik edic z 18. století.

3.6 Provenienční analýza

Na rozdíl od tiskařské produkce, kterou můžeme sledovat v elektronickém katalogu knihovny, informace o dřívějších vlastnících jednotlivých svazků snesli prozatím pouze dva bývalí správci knihovny J. Broda a G. Ciompa-Wucka. Kompletní provenienční analýza však dosud provedena nebyla.

V první řadě se jedná o zástupce někdejší těšínské šlechty, kteří figurovali jako dárci. Broda mezi jinými uvádí zejména rodiny Bludovských z Dolních Bludovic, Fragsteinů ze Skočova, Gočalkovských ze Stonavy, Góreckých z Górek, Karvinských z Bludovic, Marklovských z Hermanic, Mettenclouitů z Marklovic, Promniců z Pštíny, Skrbenských ze Šenova, Sobků z Ropice, Skočkovských-Wilamovských z Kojkovic, Schmelingů z Hažlachu, Schaffgotschů z Bílska, Tschammerů z Iskrzyczyna či Tluků a Zyravských z Tosznovic. Jedna kniha pak byla údajně podepsána poslední slezskou Piastovnou Alžbětou Lukrécie.¹⁸⁶ Ciompa-Wucka doplňuje ještě další šlechtické vlastníky, mimo jiné například rody

¹⁸³ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. (2006). s. 943.

¹⁸⁴ Tamtéž s. 801.

¹⁸⁵ Tamtéž s. 942.

¹⁸⁶ BRODA, J. *Rodowód i zawartość Biblioteki zborowej im. Tschammera w Cieszynie*. (1970). s. 19.

Smilovských, Sucharských, Wientkovských, Zaborovských, Lipovských či Moravických. Zároveň v některých případech uvádí i konkrétní počty dosud zaznamenaných svazků. Knih s podpisem R. B. Tschammera zaznamenala 143, příjmení Schmelinga se objevuje ve 13 případech a 16 svazků bylo dříve ve vlastnictví členů rodu Bludovských. Zmiňuje také knihovnu Julia Adama Wilimovského, doloženou 11 svazky, které jsou označeny přípisem „ex bibliotheca Julii Adamii Wilimowsky“.¹⁸⁷

Kromě místní šlechty patří mezi dřívější vlastníky knih velmi často kněží a učitelé těšínského sboru, ale samozřejmě také měšťané, mezi nimi například lékaři či studenti těšínského evangelického gymnázia. Podle J. Brody nejvíce knih pochází od bývalých pastorů Třanovského, Pragenuse, Herdy, Muthmanna, Sassadia, Klapsiů, Kotschych, Bartelmusů nebo Bockshammerů. Dále zde figurují jména převážně těšínských měšťanů Chodurovského, Lehmana, Pewnera, Reisse, Fröliche z Bílska, lékařů Cunrada a Langeho, medika Schimkeho, městského sekretáře Theilische a učitelů Liberdy, Sarganka, Nigrina, Koglera, Wenera a dalších.¹⁸⁸ Množství knih pochází z evangelického gymnázia v Těšíně, přičemž část z nich je vybavena tištěným exlibris této školy.¹⁸⁹

Na nejstarších tiscích se vedle jmen často nachází také datace. Díky tomu můžeme například sledovat, jak kniha zůstávala po generace majetkem jedné rodiny. Vlastnické přípisky jsou nejčastěji psány v německém a latinském jazyce, jen zřídka se setkáme s češtinou či polštinou. Velmi zajímavá je pak také skupina protestantských tisků z 18. a 19. století v polském jazyce, které často sloužily jako rodinné kroniky. Zde se lze setkat s polským jazykem v místní nářeční podobě.¹⁹⁰ V mladším období se pak právě tato skupina dřívějších vlastníků z nižších vrstev zejména vlivem školní docházky, zvyšující se gramotnosti a také snazší dostupnosti knih značně rozšiřuje. Výše uvedené do velké míry platí i pro vlastnické přípisky v bohemikálních tiscích, kterým bude věnována pozornost v následující kapitole.

3.7 Komparace a závěrečné shrnutí

Jak uvádí J. Sztuchlik, Tschammerova knihovna je dnes nestarší a největší nepřetržitě činnou luterskou knihovnou v Polsku.¹⁹¹ Její existence je však spjata především s dějinným vývojem Těšínského Slezska v rámci Habsburské monarchie. Ačkoli dnes leží na polském

¹⁸⁷ CIOMPA-WUCKA, G. Biblioteka im Tschammera w Cieszynie. (1996). s. 26.

¹⁸⁸ BRODA, J. Rodowód i zawartość Biblioteki zborowej im. Tschammera w Cieszynie. (1970), s. 19.

¹⁸⁹ CIOMPA-WUCKA, G. Biblioteka im Tschammera w Cieszynie. (1996). s. 26.

¹⁹⁰ Tamtéž s. 25.

¹⁹¹ SZTUCHLIK, J. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. (2010). s. 502.

území, průběh reformace u našich severních sousedů měl na místní situaci jen velmi omezený vliv. Vývoj protestantizmu v Polsku navíc probíhal v jednotlivých částech země odlišně, avšak přes průběžné snahy o omezování působení nekatolíků v Polsku kontinuálně. Významná protestantská centra se navíc nacházela ve značné vzdálenosti od Těšínska, ať už to byla města jako Královec, Elbląg, Toruň nebo Leszno známé dlouhodobým pobytem českých bratří včetně J. A. Komenského.¹⁹² Přímý vliv na Těšínský sbor tak měla především slezská a německá města, neboť v samotné monarchii bylo s výjimkou Ašska a specifického postavení Uher nekatolictví v průběhu 17. století potlačeno.

Proto, chceme-li najít vhodný příklad pro srovnání Tschammerovy knihovny s obdobnou institucí, nezbyvá než zaměřit pozornost mimo polské území.

V Čechách, na Moravě ani ve Slezsku, podobně jako v Rakousku dnes obdobnou knihovnu nenalezneme. Výjimku tvoří menší potoleranční knihovny jako na příklad původně školní knihovna nejvýznamnější protestantské obce Rakouska (s výjimkou Hradska) ve Fresachu založená v roce 1781, jejíž fond však rozsahem nepřesahuje 1000 svazků.¹⁹³ Naopak výrazně starší a větší než těšínská knihovna jsou dvě maďarské knihovny v Šoproni a v Sárospatak (Šarišský Potok).

První z nich se skládá ze dvou dříve samostatných fondů. Knihovny luterské obce, která vznikla v 17. století při farním kostele sv. Michaela a knihovny místního gymnázia, jejíž počátky lze sledovat již v 16. století, které byly spojeny do jedné instituce v roce 1825. Podle katalogu z roku 1896 obsahovala knihovna 13600 titulů v 20000 svazcích. Struktura fondu odpovídá potřebám gymnaziální knihovny, a tak přítomná teologická literatura zdaleka netvoří tak významnou část sbírky jako v případě Tschammerovy knihovny.¹⁹⁴

Podobně byla ve 30. letech 16. století v Sárospataku založena reformovaná škola a při ní patrně již v této době vznikla také knihovna, která se zpočátku pravděpodobně skládala z knih, které přivezli zahraniční studenti. V 17. století rozvoj knihovny podporovala knížecí rodina Rákóczi. Byl to především Jiří I. Rákóczi, jenž se osobně zasloužil o získání části slavné knihovny krále Matyáše Korvína z tureckých rukou, který inicioval a hradil výstavbu nové budovy knihovny v letech 1626-1632. V této době bylo podle inventáře z roku 1635 v knihovně asi 630 svazků. O dvě desetiletí později Zikmund III. Rákóczi věnoval místnímu evangelickému Kolegiu rodovou sbírku. Školní knihovna tak již kolem roku 1660 obsahovala

¹⁹² Více viz KŁACZKOW, J. *Kościół luterski na ziemiach polskich (XVI-XX w.). 1, W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.* (2012) a KŁACZKOW, J. ed. *Kościół luterski na ziemiach polskich (XVI-XX w.). 2, Pod zaborami i obcym panowaniem.* (2012).

¹⁹³ BERNHARD, F. *Handbuch der historischen Buchbestände in Österreich.* (2003) [online]. Fresach. [cit. 2019-07-15].

¹⁹⁴ Tamtéž Oedenburg.

zhruba 4000 svazků. V následujícím období pronásledování protestantů však byla knihovna do velké míry rozprášena. Podle katalogu z roku 1726 měla knihovna zhruba 1300 knih, z toho asi 100 svazků z doby před pronásledováním, nicméně v průběhu 18. století se objem opět zvýšil asi na 4600 svazků v roce 1790. V letech 1783-1823 spravoval knihovnu János Szombathy, během jehož působení stoupl počet svazků v knihovně na více než 15000. Do roku 1920 pak knihovna získala dalších cca 40000 svazků. Knihovna se i nadále dynamicky rozvíjela, takže v roce 1995 bylo v knihovně asi 380000 knih. Počet tisků vydaných do roku 1800 činí asi 10000 svazků, z nichž je téměř polovina německojazyčná. Zhruba pětinu historického fondu knihovny tvoří teologická literatura.¹⁹⁵

Tím je okruh srovnatelných knihoven z území bývalé Habsburské monarchie vyčerpán, a tak můžeme nyní pozornost zaměřit na komparaci s obdobnými knihovnami na německém území. Na rozdíl od zemí Habsburské monarchie se zde protestantismus rozvíjel více méně nepřerušovaně a to i v období, kdy tomu bylo na území monarchie bráněno. Jestliže je povoleno ke stavbě kostelů milosti a potažmo vznik Tschammerovy knihovny na počátku 18. století v rámci monarchie výjimkou, pak v německých zemích nalezneme hned několik knihoven, které byly založeny v podobném časovém rozmezí.

Mezi ně patří například dvě saské farní knihovny v Hoyerswedě a Rochlitz, knihovna v braniborském Altlandsberku či knihovna evangelického teologického semináře v durynském Eisenachu. První z nich byla založena při příležitosti 200. výročí reformace v roce 1717 a její historický fond tvoří zhruba 1200 svazků.¹⁹⁶ Druhá vznikla v roce 1709 na základě peněžní donace a díky péči místních pastorů překročil na počátku 20. století počet svazků 3000.¹⁹⁷ Stejně tak vznikla na počátku 18. století malá církevní knihovna v braniborském Altlandsberku.¹⁹⁸ Za skutečný rok jejího vzniku bývá považován rok 1724, kdy knihovně věnoval svoji sbírku přesahující 600 svazků pastor Heinrich Spätich, kterého během studií na žitavském gymnáziu vedl Christian Weisse, a tak mimo jiné sbíral díla tohoto svého učitele. Knihovna, kterou dnes tvoří cca 1660 titulů, je v současnosti ve správě Teologické fakulty Humboldtovy Univerzity. Čtvrtá jmenovaná knihovna vznikla při evangelickém semináři, který byl, jako první v Německu, založen v Eisenachu v roce 1704.¹⁹⁹ Ovšem již v roce 1741 byla jeho činnost přerušena, takže převážná část (asi 5800 svazků) historického fondu dochované knihovny pochází až z 19. století.

¹⁹⁵ Tamtéž Sarospatak.

¹⁹⁶ BERNHARD, F. *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*. (2003). [online]. Hoyerswerda. [cit. 2019-07-15].

¹⁹⁷ Tamtéž Rochlitz.

¹⁹⁸ Tamtéž Altlandsberg.

¹⁹⁹ Tamtéž Eisenach.

Určité podobné rysy vykazují i starší saské knihovny ve Zhořelci a Pirně, případně také knihovna evangelické obce v durynském Meiningen. Všechny tři spojuje skutečnost, že k jejich rozvoji přispěly významné donace v průběhu 18. století. Knihovna při kostele sv. Petra a Pavla ve Zhořelci sahá svými kořeny pravděpodobně do 15. století, zcela určitě však do poloviny 16. století.²⁰⁰ Po velkém požáru v roce 1691 se knihovna nacházela v zákristii kostela a čítala asi 80 svazků. K výraznějšímu obohacení sbírky došlo v 18. století po smrti pastora Johann Georga Neumanna (1670-1734), který po sobě zanechal sbírku teologické, filologické a filozofické literatury, pohřební kázání a disertační práce. Knihovník Gottlieb Christian Giese (1721-1788) rozdělil knihovnu na dvě části tzv. Bibliotheca antiqua a Bibliotheca Neumanniana. V současné době se v knihovně nachází asi 1300 svazků, z toho cca 180 z 16. Století, 900 ze 17. století a 160 z 18. století.

Knihovna při kostele sv. Marie v Pirně je poprvé zmiňována v reformačním období.²⁰¹ Počátkem 18. století měla knihovna kolem 70 svazků teologické literatury, zejména Lutherova a Melancthonova díla. Součástí sbírky je také asi 30 bohemik z období pobytu českých exulantů ve městě mezi lety 1628-1639. V roce 1714 získala darem pozůstalost městského lékaře Großmanna v rozsahu zhruba 1100 knih. Dále se však významněji nerozšiřovala.

Za zmínku pak jistě také stojí knihovna evangelické obce v Meiningen ze 17. století, jejíž kořeny jsou zřejmě ještě starší.²⁰² Knihovna dosáhla svého vrcholu počátkem 18. století, kdy získala velkou část teologických spisů z knihovny místního gymnázia tzv. Bernhardinum. Později byla ještě rozšířena o starou radniční knihovnu a další menší knihovny. V současnosti se tak historický knižní fond knihovny skládá ze zhruba 4000 svazků, z nichž nejvýznamnější část tvoří vydání 18. století (asi 1600 svazků) a 19. století (zhruba 1300 svazků).

Starší kořeny má podobně jako výše jmenované knihovny také žitavská Christian-Weise-Bibliothek,²⁰³ která jako jediná z uvedených institucí vykazuje i přes řadu odlišností nejvíce charakteristických rysů srovnatelných s těšínskou Tschammerovou knihovnou. Počátky knihovny se pojí s františkánským řádem, jehož malá knižní sbírka se stala základem městské radniční knihovny kolem roku 1554, která byla dále rozšiřována zejména knižními dary a pozůstalostmi místních radních v průběhu 16. a 17. století. Mezi tyto dary patří

²⁰⁰ BERNHARD, F. *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*. (2003). [online]. Goerlitz. [cit. 2019-07-15].

²⁰¹ Tamtéž Pirna.

²⁰² Tamtéž Meiningen.

²⁰³ Tamtéž Zittau

například sbírka 270 knih pastora Erasma Willicha či 400 knih pastora exilové obce Paula Crupsia v roce 1688.

Kromě právnické a teologické literatury se později objevují také díla z jiných oblastí, jako například medicína, filozofie či historie. Správou knihovny bývali pověřeni místní učitelé, do roku 1731 to býval většinou rektor místního gymnázia. Mezi jinými v této funkci působil také významný pedagog a spisovatel Christian Weise (1642-1708), po němž získala knihovna později své jméno. Po jeho smrti v roce 1708 přešla do fondu knihovny také jeho knižní sbírka.

Sbírka knihovny překračující 800 knih byla na počátku 18. století rozšířena na cca 3000 svazků. V letech 1719-1757 pak došlo ke stavbě samostatné knihovny budovy, od roku 1731 navíc byla zřízena pozice stálého knihovníka, a tak na konci roku 1763 přesáhl počet svazků v knihovně 7700 položek. I ke konci 18. století byl knižní fond sice stále rozšiřován zejména dary, ale probíhala také cílená, byť omezená akvizice. Po převzetí významné části knihovny místního kostela sv. Petra a Pavla v roce 1805 odhadoval knihovník Johann Gottfried Kneschke rozsah knižního fondu na téměř 11000 svazků, zejména filozofické a historické literatury.

Historický fond dnes tvoří asi 13000 svazků, z toho 91 prvořisků, zhruba 1100 nedatovaných tisků, asi 670 tisků z 16. století, 1700 ze 17. století, přes 4500 z 18. století a více než 5500 tisků z 19. století. Převážná část vydání je v německém jazyce, zhruba 1500 latinsky, asi 400 francouzsky a samostatnou skupinu asi 250 tisků tvoří díla v jiných jazycích včetně češtiny. Z obsahového hlediska však na rozdíl od Tschammerovy knihovny výrazně převažují díla historická a filozofická. Mezi teologickými díly se podobně jako v případě těšínské knihovny vyskytuje množství pietistické literatury.

Poté, co jsme si představili okolnosti vzniku, následný vývoj knihovny a základní charakteristiku jejího historického fondu, na jejichž základě bylo možné porovnat knihovnu těšínské evangelické obce s podobnými institucemi, se tedy na závěr této kapitoly můžeme pokusit o sumarizaci dosud zjištěných skutečností. Vezmeme-li v úvahu převažující zastoupení luterské teologické literatury v rámci celého historického fondu knihovny, je patrné, že knihovna svým zaměřením odpovídala spíše potřebám místní farnosti. Ovšem způsob vzniku, zásadní šlechtické i měšťanské donace, stejně jako pozdější přítomnost významné evangelické vzdělávací instituce, měly zásadní vliv na to, že historický fond s postupem času jak rozsahem, tak tematickou různorodostí nabízel svým uživatelům podstatně širší možnosti využití. Ojedinělost knihovny navíc podtrhuje skutečnost, která vyplývá nejen z významu těšínské evangelické obce v rámci Habsburské monarchie, ale také

ze zcela specifické lokalizace ve vícejazyčné příhraniční oblasti Těšínského Slezska. Knihovna totiž nenabízí materiál pouze ke zkoumání rozvoje protestantizmu na tomto území, ale také, a možná především, ke sledování vývoje místní společnosti, ve kterém se odráží nejen vlivy nábožensko-politické, nýbrž i národnostní a jazykové. I proto bude jistě zajímavé, jaké výsledky přinese následující kapitola věnovaná bohemikálním tisků dochovaným v historickém fondu Tschammerovy knihovny.

4. BOHEMIKA V TSCHAMMEROVĚ KNIHOVNĚ

Jak již bylo řečeno v úvodu, souboru bohemikálních rukopisů a starých tisků dochovaných v historickém fondu Tschammerovy knihovny v minulosti postupně věnovali bližší pozornost jazykovědec a slavista A. Frinta, poválečný správce knihovny a archivu J. Broda a v neposlední řadě bibliografka a odbornice na dějiny starší české knižní kultury A. Baďurová. Informace, které s velkou péčí snesli a posléze publikovali, se vzájemně doplňují a vytváří tak poměrně jasný obraz sledovaného souboru. Celkový výsledek je však ovlivněn jednak prvotními záměry a podle toho zvoleným metodologickým přístupem, ale také faktickými možnostmi jednotlivých badatelů, což se odráží zejména v nejednotném postupu při zpracování a prezentaci nashromážděného materiálu.

Informačně nejbohatší je bezpochyby Frintův soupis, který zaznamenává jak rukopisy, tak tisky v českém jazyce od dob nejstarších po produkci 19. století.²⁰⁴ U jednotlivých položek jsou uvedeny nejen zkrácený název, jméno autora, rok vzniku, případně vydání, ale především signatury. Materiál je řazen tematicky a v případě tisků rozdělen do časových rozmezí v souladu s Jungmannovým řazením. S ohledem na tehdejší úzus je logické, že za bohemikální produkci považoval pouze českojazyčná díla. V některých případech podchycené exempláře zhodnotil z hlediska historického významu, případně unikátnosti dochování. Sám pak uvedl, že průzkum fondu nemohl zejména z politických důvodů dokončit.

Mezi krátkými příspěvky, které na téma Tschammerovy knihovny publikoval J. Broda, nalezneme dva téměř identické články věnované bohemikálním rukopisům a tiskům.²⁰⁵ V obou případech se jedná o více méně popularizační příspěvky, jejichž účelem je podtrhnout význam historického fondu knihovny. Hodnotu uvedené bohemikální produkce proto spatřuje především ve stáří a unikátnosti dochování. Stejně jako Frinta eviduje jak rukopisy, tak tisky v českém jazyce a až na výjimky nepřináší nic zásadně nového. Z jeho příspěvků bohužel nevyplývá, jak uvedené informace získal. Budeme-li předpokládat, že všechny evidované exempláře skutečně držel v ruce, což lze vyvozovat ze zmínek o rekatalogizaci a reorganizaci fondu a v některých případech také z nově přidělených signatur, pak nejvýznamnější přínos jeho příspěvků spočívá v potvrzení stálé přítomnosti Frintou evidovaných exemplářů v historickém fondu.

Výsledkem analýzy dostupných katalogů Tschammerovy knihovny, kterou provedla A. Baďurová v 90. letech minulého století, byl předběžný počet zhruba 140 identifikovaných

²⁰⁴ FRINTA, A. Stará bohemica v Těšíně. (1919). s. 81-88, 256-263.

²⁰⁵ BRODA, J. Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie. (1972). s. 83-88 a BRODA, Jan. Bohemica w Bibliotece Tschammera. *Zwrot*. 1971. č. 23, s. 31-32.

cizojazyčných bohemikálních tisků, z nichž 12 bylo lze považovat za vzácně dochované.²⁰⁶ Excerpce katalogů přinesla pouze orientační výsledek, neboť názvy zde uvedené jsou velmi zkrácené a navíc uvádějí vždy pouze první dílo ve svazku, což v mnoha případech vedlo k tomu, že další přírůstky ač také bohemikálního charakteru nebylo možné zaevidovat. Podobně obtížná či přímo nemožná byla identifikace obsahových bohemik, pokud informace o obsahu tisku nebyla jasně zřejmá ze zkráceného názvu díla.

Chceme-li si vytvořit základní představu o celkovém počtu dříve evidovaných bohemik, pak Frinta uvádí v souhrnu na 200 děl (z toho asi 60 unikátů), což ovšem neplatí pro soubor starých tisků, který nás přednostně zajímá, nýbrž pro rukopisy a tisky do 19. století včetně. Součet starých tisků evidovaných v publikovaném soupisu tvoří 25 vydání 16. století, 15 vydání 17. století a 24 vydání 18. století, což ve výsledku činí 64 českojazyčných spisů vydaných do roku 1800.²⁰⁷ Broda zaznamenal cca 250 jednotek, z nichž 41 činily rukopisy. V případě starých tisků eviduje 25 vydání 16. století, z nichž však jen u 18 z nich uvádí zkrácený název a bližší informace o vydání, a 15 vydání 17. století. U vydání 18. století se spokojil s uvedením několika vybraných titulů a konstatováním, že zbývající část tvoří především různé edice Třanovského kancionálu *Cithara sanctorum*.²⁰⁸

Vzhledem k tomu, že se počty vydání 16. a 17. století u Frinty a Brody příliš neliší, lze předpokládat, že se ani počet 24 vydání 18. století podchycených Frintou v mezičase zásadně nezměnil. Připočteme-li k získanému počtu cca 65 českojazyčných vydání asi 140 vydání cizojazyčných, evidovaných Baďurovou, dojdeme k orientačnímu číslu cca 200 bohemikálních tisků vydaných do roku 1800 dochovaných v historickém fondu Tschammerovy knihovny. Výše uvedené články a v nich uvedené údaje pak posloužily autorovi předkládané práce jako základní výchozí bod k vlastnímu výzkumu směřovanému zároveň k revizi dříve dosažených poznatků.

Prvním krokem byla opětovná excerptce dostupných lokálních katalogů knihovny. Vzhledem k zvolenému tématu byly evidovány českojazyčné a cizojazyčné bohemikální tisky vydané do roku 1800. Kromě lístkového katalogu byly k dispozici ještě strojopisné katalogy, které v letech 1968-1974 připravil J. Broda. V době, kdy probíhal výzkum, byla již také značná část historického fondu podchycena v nově vznikajícím elektronickém katalogu.

²⁰⁶ BAĎUROVÁ, A. Historické knižní fondy v Cieszynie-jejich význam pro české a slezské písemnictví. (1996). s. 151- 154.

²⁰⁷ FRINTA, A. Stará bohemica v Těšíně. (1919). s. 81-88.

²⁰⁸ BRODA, J. Bohemica w Bibliotece Tschammera. (1971). s. 88 a BRODA, J. Biblioteka kościelna im. Tschammera w Cieszynie. (1925).

Zatímco pro evidenci českojazyčných tisků byly zkrácené názvy a další základní informace obsažené ve zmíněných katalozích dostačující, v případě cizojazyčných bohemikálních tisků byla situace složitější. Na příklad tiskařská bohemika definovaná místem vydání byla evidována roztržštěně mezi germaniky a cizojazyčnými díly, nicméně jejich evidence byla ve srovnání s autorskými a obsahovými bohemiky výrazně snazší, protože místo vydání, ač v různých variantách, bylo ve většině případů v katalogu uvedeno. Identifikace autorských a především obsahových bohemik byla zdaleka nejnáročnější, neboť byla velmi závislá na úrovni katalogizačního záznamu. V případě autorů se jednalo zejména o nejednotnost, kdy byla vcelku běžně díla jednoho autora řazena samostatně pod různé varianty jmen a příjmení. Obsahová bohemika bylo možné určit většinou pouze v případě, že byla ve zkráceném názvu uvedena buď významná osobnost (často panovník, světec či významný autor, k němuž se současné dílo odkazovalo) nebo jednoznačný geografický údaj odkazující k českému, moravskému či slezskému prostředí.

Výsledkem uvedené činnosti byl soupis signatur bohemikálních starých tisků, který bylo třeba srovnat s údaji dříve zveřejněnými A. Frintou a J. Brodou a nepublikovanými excerpty, které autorovi předkládané práce laskavě poskytla A. Baďurová. Následně byla podle získaných signatur ověřena přítomnost jednotlivých exemplářů na regálech. Evidovaný soubor byl dále podroben bibliografickému zkoumání „de visu“, tedy s knihou v ruce. Jednotlivá podchycená vydání byla nejprve identifikována a následně konfrontována s údaji v dostupných bibliografických databázích KPS a BCBT. Díky tomu se podařilo evidovaná vydání přesněji určit, což v některých případech vedlo například k předatování tisku na základě na první pohled nepatrných odlišností v řazení vnitřních částí díla. Výjimkou nebylo ani zjištění, že se jedná o zcela jiný titul, než bylo uváděno v katalogu. Díky bezprostřední práci s dochovanými exempláři pak bylo objeveno množství v katalogu dosud neevidovaných vydání. Tyto tisky totiž, jakožto přívazky v konvolutech, nebyly dosud zaznamenány, neboť se podle dřívější katalogizační praxe podchycovalo jen první dílo v konvolutu a následující díla ve svazcích obsažená tak později unikla pozornosti badatelů.²⁰⁹

Cílem této kapitoly je co nejpodrobněji představit kompletní soubor evidovaných bohemikálních tisků vydaných do roku 1800, které se dochovaly v historickém fondu Tschammerovy knihovny. Zvýšená pozornost je věnována zejména řídce či unikátně dochovaným vydáním, která dosud nebyla zaznamenána, případně byla vedena pouze jako desiderata, o nichž jsme měli doposud povědomí pouze z historické literatury či jiných

²⁰⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. (2006). s. 485.

pramenů. Právě na posledně jmenované skupině vydání starých tisků do roku 1800 pak lze demonstrovat, zda a jaký přínos může mít bibliografický výzkum směřovaný do historického fondu nevelké a do jisté míry lokální církevní knihovny.

Sledovaná vydání jsou rozdělena podle století do tří podkapitol, v nichž jsou řazena chronologicky bez ohledu na autora, místo vydání či jazyk spisu. Nejprve věnujeme pozornost tiskům vydaným v 16. století, následně vydáním ze 17. století a nakonec edicím 18. století, což nám jednak umožní porovnat a postupně doplnit poznatky výše uvedených badatelů. Dále bude možné u dochovaných bohemikálních tisků sledovat vývoj a změny v zastoupení jazyků, žánrů a témat, což by případně mohlo naznačovat zvýšený zájem o určitý druh produkce z bohemikálního prostředí. Zajímavý bude jistě i předpokládaný nárůst dochované slezské, respektive opavské produkce zhruba od poloviny 18. století. V neposlední řadě pak chronologické řazení, ačkoli to znamená odbočení od ryze bibliografického hlediska, umožňuje kontinuálně sledovat případné provenienční znaky v jednotlivých exemplářích, díky kterým můžeme získat nové informace a rozšířit naše znalosti v oblasti výzkumu dějin raně novověké knižní kultury nejen na Těšínsku.

4.1 Vydání 16. století – převaha českého jazyka

Nejstarším evidovaným bohemikálním tiskem v historickém fondu Tschammerovy knihovny je německojazyčné vydání vybraných listů Jana Husa *Etliche Briefe* [169], které psal svým českým podporovatelům z Kostnického koncilu. Wittemberskou edici s předmluvou Martina Luthera vydal v roce 1537 Joseph Klug. Jedná se o jediné cizojazyčné autorské a obsahové bohemikum 16. století, které bylo dosud v historickém fondu knihovny podchyceno. Téměř všechna zbývající evidovaná bohemika byla v průběhu 16. století vytištěna na českém či moravském území v českém jazyce. Výjimku tvoří jedna německojazyčná edice vydaná na našem území a jedno norimberské českojazyčné vydání. K nejstarším patří tři díla, která vyšla ještě před polovinou století.

První dvě pochází z prostějovské dílny Jan Günthera. Dílo německého reformačního teologa Rhegia Urbana *Rozmlouvání* [234] dedikované Janu IV. z Pernštejna vyšlo již roku 1545. Frinta vydání sice eviduje, ale nedatuje a Broda ho stejně jako další čtyři nejstarší podchycená vydání vůbec neeviduje. Signatura Tschammerovy knihovny je pak databázi KPS uvedena chybně u Melantrichova pražského vydání z roku 1573.²¹⁰ O rok později vyšla z téže tiskárny s dedikací Ondřeji Ungnadovi ze Sunegku, manželu Bohunky z Pernštejna *Postila*

²¹⁰ K14827.

česká [240] Johanna Spangenberg. Toto dílo, podobně jako silně poškozený exemplář *Bible Netolického* [33] z roku 1549, Frinta nezaznamenal vůbec.

Následující exemplář, který se dochoval bez titulního listu a na mnoha místech je doplňován rukopisně, zaevidoval Frinta s pochybnostmi jako katolickou postilu s tím, že by se mohlo jednat o spis Tomáše Bavorovského.²¹¹ Ve skutečnosti je to ale Hoffmeisterova *Postila česká* [168] vydaná v Prostějově roku 1551 u Jana Günthera. Další prostějovský tisk z roku 1553, Flaviovu kroniku *O válce židovské* [179] dedikovanou Vojtěchovi z Pernštejna, zaznamenali oba zmiňovaní autoři.²¹² Broda navíc uvádí, avšak mylně, toto dílo jako nejstarší bohemikum dochované v Tschammerově knihovně.

Třemi exempláři se dochovala Münsterova *Kosmografie česká* [218-220] vydaná roku 1554 v Praze u Jana Kosořského z Kosoře. Frinta zaznamenal dva exempláře, z nichž druhý, defektní, bez titulního listu nese označení dřívějšího vlastníka. Tím byl Julius Ferdinand Skrbenský z Hříště, jehož iniciálové supralibros „IFSSPZHA Z SS“ a s ním související dataci „1665“ nalezneme na přední desce knihy. Třetí exemplář, Frintou nepodchycený je na vlastnické přípisky poměrně bohatý. Z nich vyplývá, že byla kniha věnována knihovně zřejmě až v 19. století. První z přípisků na předešlí zní „*dar p. Babilona dla biblioteki Tschammera*“. V následujícím se objevuje datum „26. listopad 1870“, ale není zcela zřejmé, zda se vztahuje k původnímu přípisku či až k dalším jménům „Johann Pilch“ a „Weichsel“, která zde také figuruji.

Kromě výše uvedené *Bible Netolického*, jež bývá označována jako první vydání *Bible Melantrichovy* [31], evidujeme také její vydání druhé, vytištěné v letech 1556/57, které však Frinta neuvádí. Jediným českojazyčným bohemikem 16. století vydaným mimo české území je pak vydání díla Johanna Spangenberg *Postila česká* [241] vytištěné roku 1557 a dokončené v roce 1560 v Norimberku u Jana Montána a Oldřicha Naybera. Frinta toto dílo uvádí, ovšem chybně jako mladší vydání z roku 1566.²¹³

Z následujících čtyř edic podchytil Frinta všechny, ale pouze v případě posledních dvou uvádí přesné údaje. Řídce dochované ivančické vydání díla *Písně duchovní evangelické* [227] z roku 1564, zaznamenal bez datace pod zkráceným názvem *Pjsně nové* s poznámkou, že se jedná o bratský tisk. Podobně lakonicky bez datace uvádí také ivančický *Nový zákon* [282] z roku 1568, k němuž poznamenává, že se jedná o kralickou úpravu. Tento exemplář má na předních deskách supralibros „ES“, blíže neurčeného vlastníka. Broda pak ve svém

²¹¹ K01005.

²¹² K03627.

²¹³ K15580.

článku uvádí, že nejhodnotnějším bohemikálním dílem v historickém fondu knihovny je českobratrský kancionál *Písně duchovní evangelitské* (Ivančice, 1568). Takové vydání ale česká národní retrospektivní bibliografie neeviduje.

Čtvrté pražské vydání *Bible Melantrichovy* [32] z roku 1570 uvádí stejně jako dílo následující jak Frinta tak Broda.²¹⁴ Jedná se zřejmě o exemplář, který podle archivních dokladů věnovala knihovně hraběnka Anna Kateřina Henckel z Donnersmarcku.²¹⁵ Rukopisný přípisek informuje o darování knihy Ježíšovu kostelu 24. července 1725. Jako dárce zde vystupuje Anna Catharina rozená von Stoltz, vdova po Johannu Ernestu Henckel von Donnersmarck. Exemplář je na předních deskách ještě označen supralibros „TFK“ či „TFH“ s datací „1673“, tohoto vlastníka se prozatím nepodařilo přesněji určit. Ve zmíněném archivním dokumentu je taktéž uvedena dvoudílná *Postila aneb kázání evangelické pravdy* [48] Jana Fera vydaná v Praze roku 1575. Dárce byl Bernard baron Skrbenský, což také potvrzuje v knize přítomný přípisek. Dále jsou zde ještě vlastnické poznámky, jejichž autorem je blíže nezjištěný Johann Miklas Oslaviensis, od něhož získal tento exemplář v roce 1587 zatím též neznámý Andreas Rageczenus.

Vlastnické označení nese také většina z dochovaných exemplářů vydání šestidílné *Bible kralické* [22-29], kterou zde zastupují tři neúplné řady. Téměř kompletní vydání tvoří prvních pět dílů, které jsou na předních deskách označeny heraldickým supralibros „WDZD“, v některých případech doplněné datací (nejstarší z roku 1596 u vydání z roku 1587) a na zadních „ADZD“. Kromě zmíněných párových supralibros, která podle erbů náleží Václavu Dobřenskému z Dobřenic a jeho manželce Anně Dohalské z Dohalic, se v rukopisných přípiscích opakují ještě iniciály jejich synů „IDZD“ a „MDZ“.²¹⁶ Zároveň je v přípiscích uvedeno, kdy vlastník začal knihu číst a případně také kdy ji dočetl. Na příklad „začaty tyto knihy čísti den všech svatých leta 1605 WDZD“, níže následuje: „začaty tyto knihy čísti v pátek po hromnicích leta 1621 IDZD“. V exemplářích, které se v rámci rodu dědily, udržovali jednotliví členové rodiny jednotu také v případě samotného stylu přípisků. Ačkoli je dělí skoro dvě desetiletí, formulace jsou téměř identické.

Kralická šestidílnka se dále dochovala dvěma díly, prvním a čtvrtým, jež pocházejí z knihovny Albrechta staršího Sedlnického z Choltic.²¹⁷ Odkazuje na to heraldické supralibros doplněné iniciálami „AZCH“ a datací „1617“, která je u obou dílů shodná.²¹⁸ Lze tedy

²¹⁴ K01104.

²¹⁵ GABRYŠ, M. K počátkům Tschammerovy knihovny evangelického sboru v Těšíně. (2013). s. 21-38.

²¹⁶ HALADA, J. *Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. [Díl] I.* (1994). s. 42-43.

²¹⁷ OTTO, J. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.* (1888-1909). 22. Díl, s. 759.

²¹⁸ HALADA, J. *Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. [Díl] I.* (1994). s. 137.

předpokládat i vzhledem k identické výzdobě vazeb, že si vlastník pořídil kompletní šestidílné vydání, které pak nechal svázat, vyzdobit (bílá useň, slepotisk zdobený stříbrem) a označit rodovým erbem a vlastními iniciálami. První díl kralické bible je zastoupen ještě jedním exemplářem, u kterého sice nelze přesně určit dřívějšího vlastníka, nicméně z přípisu „1607 *ve pondiely den pamatny ... tyto knihy jsau mi dany od jeho meho Nejmilejšího panatáty. Pánbuh dáti racz abych v nich ... aužitku ... najíti mohla Amen. Psáno leta toho v sobotu przed pamatkou seslání seslání ducha svatého*“ je patrné, že obdarovanou byla dívka, což jen potvrzuje známou skutečnost, že evangelické vyznání často udržovaly a rozšiřovaly ženy.²¹⁹

Toto vydání včetně duplicitních exemplářů Frinta podchytil, stejně jako Broda, který je bez dalších poznámek zmiňuje ve svém článku. Ani jeden však nepostřehl, že šestý díl, který shodnou úpravou vazby a vlastnickým označením Dobřenských a Dohalských na první pohled tvoří jednu řadu s pěti dochovanými díly prvního vydání, ve skutečnosti vyšel až v roce 1601, jako druhé vydání šestého dílu [30].

V Kralicích byla také v roce 1580 vydána dnes poměrně řídce dochovaná *Agenda, aneb způsob oddávání* [4]. Exemplář je z velké části doplněn rukopisně a blíže určit vydání bylo možné pouze na základě uspořádání vnitřních částí díla. Otázkou zůstává, zda se jedná o stejný exemplář, který Broda označil jako vydání z roku 1581 a Frinta ho uvádí jako *Agendu* vydanou roku 1581 v Lipsku.²²⁰

Následující tři vydání byla již v minulosti evidována, ačkoli třetí dílo Broda ve svém článku výslovně neuvádí. Prvním je polemický spis Václava Šturma *Srovnání víry* [247] vydaný v Litomyšli roku 1582 u Ondřeje Graudence. Z roku 1584 pochází právnické dílo Georga Lauterbecka *Politia Historica* [200] vytištěné v Praze Danielelem Adamem z Veleslavína. Z přípisu v hlavě titulního listu je zřejmé, že tento exemplář vlastnil již krátce po vydání, a to v roce 1587, blíže neznámý Hadrianus Palingenius. Na předním přidešti se pak nachází rukopisný přípisek „*Tyto knihy jsou mne darovane od meho ... mileho pana bratra a svagra a bratra pana Kasspara Czrhy na pondieli den noweho leta ... 1590 ...*“. Přípisek je podepsán, ale zatím se jméno vlastníka nepodařilo určit. Podobně je tomu také v případě dochovaného exempláře vydání díla papeže Pia II. *Kroniky dvě* [231] z roku 1585, tištěného taktéž u Daniela Adama z Veleslavína v Praze, jehož vlastníkem byl roku 1629 jakýsi Joachim Friedrich Wunsch von Bradlowitz.

Druhým a posledním cizojazyčným bohemikálním vydáním 16. století je německojazyčný náboženský spis *Geistliche Practica* [232], který vydal v Praze roku 1588

²¹⁹ SPYRA, J. *Kontrreformacja w Cieszyinie w latach 1653-1709*. (2010). s. 66-88.

²²⁰ K00079.

Michael Peterle. Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků vede toto dílo pod anonymním záhlavím, avšak VD16 připouští, že by autorem mohla být kontroverzní italská mystička Isabella Christina Bellinzaga. Na titulním listu dochovaného exempláře je vlastnické označení brněnských jezuitů s datací „1606“. Toto dílo Frinta ani Broda nepovažovali za bohemikální, a proto ho na rozdíl od následujících čtyř vydání neevidovali.

Tuto čtveřici tvoří tři pražská vydání a jedno vydání jezdkovické. Prvním je *Tytulář* [47] Šebastyána Fauknara z Fonkenštejna podepsaný Gottliebem Rudolfem Tschammerem, vydaný u Jana Schumanna v roce 1589. Následuje *Kalendář historický* [2] z dílny Daniela Adama z Veleslavína v roce 1590. Exemplář je vybaven iniciálovým supralibros „FBZDB“ na předních deskách, jež odkazuje buď na Bedřicha Bludovského, případně jeho syna Jiřího Bedřicha. Na zadním přideštlí je pak rukopisný přípisek „Glajcar Jan – Sibica“. Jan Glajcar ze Sibice žil v letech 1823-1911 a přes dvacet let byl presbyterem a pokladníkem těšínského sboru.²²¹ V roce 1592 bylo u Adama z Veleslavína vydáno dílo Heinricha Büntinga *Itinerarium Sacrae Scripturae* [37]. Zde se nachází přípisek, který informuje o tom, kdy vlastník knihu četl a sice „tuto knihu počal jsem čísti 30[decem]bris A[nno] 1666 a dočetl jsem ji ...19 dne februarijs 1667“. Bohužel nám však totožnost čtenáře zůstává utajena. Ve stejném roce pak byla v Jezdkovicích u Opavy vytištěna *Postila evangelická* [224] Martina Philadelpha Zámrského.

Dva rozměrné svazky, které uvádí Broda, Frinta nezaznamenal. Zda se však staly součástí historického fondu knihovny až později, nelze s jistotou potvrdit. V prvním případě se jedná o Paprockého *Zrcadlo slavného markrabství moravského* [222] z Milichthalerovy olomoucké dílny vydané roku 1593. Druhý svazek obsahuje dvě díla věnovaná církevním dějinám. Obě vyšla u Adama z Veleslavína v roce 1594. Prvním dílem svazku je Eusebiova *Historia církevní* [45]. Druhým pak *Historia církevní* [38] Flavia Cassiodora.

Následují dva kralické tisky. První vydání jednodílné *Kralické bible* [20], které vyšlo roku 1596, je neúplné, neboť za tištěným titulním listem je text až do strany 35 nahrazen rukopisem a celý tisk končí stranou 1140. O rok později pak byl vydán *Rejstřík Písem Svatých* [233], jenž má na předním přideštlí rukopisný přípisek, který zahrnuje verš v německém znění a namalovaný erb Skrbenských s iniciálami „KB SZH“. Exlibris odkazuje ke Kryštofu Bernardovi Skrbenskému z Hříště. Ačkoli zde není uvedeno datum, lze důvodně předpokládat, že vlastnický vpisec vznikl před rokem 1658. Erb Skrbenských je zde totiž

²²¹ Jan Glajcar - w stulecie śmierci [online].

vyveden ještě v podobě, jakou měl před povýšením rodu do panského stavu ve zmíněném roce.²²² Níže se pak ještě nachází přípisek „Rudolf B. Skrbenský“.

Posledním bohemikálním tiskem 16. století evidovaným v Tschammerově knihovně je krátké polemické dílo Václava Brosia *Ohlášení* [35] vydané roku 1599 v Litomyšli u Ondřeje Graudence. Toto vydání dosud Knihopis zaznamenal pouze v jednom unikátně dochovaném exempláři. Tisk je součástí konvolutu, na jehož přidešti je rukopisný přípisek „IHS 1600“. Do knihovny se mohl teoreticky dostat po zrušení jezuitského řádu během rozprodávání některých řádových knihoven po roce 1773. Na rozdíl od dvou výše uvedených kralických vydání tento spis Frintovi i Brodovi unikl.

Shrneme-li výše uvedené, bohemikální tisky 16. století reprezentuje v historickém fondu knihovny 29 vydání v 38 svazcích. Z toho 8 je věnováno historiografii, 6 tvoří biblické texty, 5 postily, 6 různé náboženské spisy, 2 tisky úřední povahy, 1 kancionál a 1 edice vybrané korespondence. Téměř polovina podchyceného materiálu byla vytištěna v Praze, z větší části u Daniela Adama z Veleslavína. Dále jsou zde výrazněji zastoupena kralická vydání Tiskárny bratrské a v případě nejstarších dochovaných vydání z poloviny století pak Güntherova produkce prostějovská. Jednoznačně převažují texty českojazyčné, ve dvou případech se setkáme s jazykem německým, kdy jedno vydání pochází z českého území a jedno bylo vydáno v zahraničí.

Vzhledem k tomu, že tato cizojazyčná bohemika Frinta ani Broda neevidovali, rozdíl v celkovém počtu zaznamenaných vydání je na první pohled nepatrný. Přestože Frinta i Broda shodně uvádějí počet tisků vydaných mezi lety 1501-1600, nalezneme mezi nimi rozdíly a díla, která se nyní podchytit nepodařilo. Ve Frintově případě se jedná o dvě vydání. Protože však u obou uvedl shodnou signaturu, zdá se, že se jednalo o konvolut, který byl později ztracen. Nicméně Broda jeden z tisků ještě eviduje. *Agenda* vydaná v Lipsku roku 1581 však v naší evidenci již není.²²³ Stejně tak je tomu i v případě vydání *Sečtení Rokův od počátku světa* Jana staršího Grylla z Gryllova.²²⁴ Toto pražské vydání z roku 1588 už totiž neeviduje ani Broda. Ten navíc uvádí ještě několik tisků, které se nepodařilo dohledat. V našem soupisu proto absentují Brodou zmiňované modlitby z roku 1573, sbírka kázání tištěná v Prostějově roku 1592 i Chalupského *Hodnověrný výpis privilegium knížectví opolského a ratibořského* z roku 1562.

²²² SZERSZNIK, L. J. *Materiały genealogiczno-heraldyczne do dziejów szlachty księstwa cieszyńskiego*. (2004).

²²³ K00079.

²²⁴ K02789.

Zároveň je třeba ještě jednou upozornit na Brodovo tvrzení, že nejstarším bohemikem ve fondu knihovny má být prostějovské vydání díla Flavia Josefa *O válce židovské* z roku 1553. Z něj totiž vyplývá, že zřejmě vycházel z autopsie a Frintův článek patrně neznal, neboť ze čtyř starších dochovaných bohemik Frinta alespoň dvě zaznamenal. Převážná většina dříve evidovaných bohemik 16. století se však dodnes dochovala a navíc byla nově zaznamenána ještě čtyři českojazyčná a dvě německojazyčná vydání.

4.2 Vydání 17. století – ústup češtiny po roce 1620

Dochovaný soubor tisků vydaných mezi lety 1601-1700 se od evidovaných vydání 16. století v několika ohledech liší. Především se pozvolna proměňuje jazykové zastoupení. Zatímco u tisků vydaných do roku 1620 je poměr českojazyčných a německojazyčných tisků vyrovnaný, v pozdějším období začínají cizojazyčná vydání převažovat a ke konci století již zcela dominují. Zcela zřetelně se zde také odráží celkový propad české a moravské tiskařské produkce po roce 1620. Díla vydaná v následujících dekádách byla tištěna jednoznačně v zahraničí, případně není místo tisku uvedeno. Tato situace se začíná měnit až koncem 60. let, kdy se v impresech opět setkáme s názvy českých měst. Převážně se však již jedná o cizojazyčná bohemika, nejčastěji o právnickou literaturu. Z výše uvedených důvodů se také ve srovnání s výsledky A. Frinty a J. Brody značně liší celkový počet podchycených bohemikálních tisků, neboť, jak již bylo několikrát zmíněno, oba zaznamenávali pouze českojazyčná vydání.

První tiskem počátku 17. století je druhé vydání šestého dílu *Bible kralické* [21] z roku 1601, které zřejmě i z důvodu shodné vazby a již zmiňovaného iniciálového supralibros „WDZD“ na přední desce a „ADZD“ na zadní desce knihy, Frinta i Broda považovali za vydání první. Následující dvě českojazyčná díla vydaná v roce 1602 Frinta ani Broda neevidují. V prvním případě se jedná o řídce dochované vydání díla německého luterského teologa Johanna Habermanna *Modlitby křesťanské* [163] vytištěné v Praze u dědiců Daniela Adama z Veleslavína. Druhým dříve neevidovaným tiskem jsou dva exempláře lipského vydání díla *Postila evangelická* [225-226] Martina Philadelpha Zámrského, které připravil Michal Kopihorský.²²⁵ Nakladatelem pak byl zřejmě Jiří Jakubův Dačický.²²⁶ Druhý exemplář nese poznámku o pořízení knihy „*Kupena jest od mikolaše vosince za půl stwerta groseho*“, bohužel jméno kupujícího je utrženo, čitelné je jen křestní jméno „Simon“. Na titulní straně se dále nachází neúplný přípisek, vyvedený jiným rukopisem, který uvádí dataci „*1686 2 Augusti*“. Českojazyčnou bratrskou konfesi vydanou pod názvem *Confessio aneb, počet*

²²⁵ K07160.

²²⁶ VOIT; P. *Encyklopedie knihy* (2006) s. 195.

z *víry* [39] s největší pravděpodobností v Kralicích po roce 1607 evidují oba badatelé, ovšem Broda tisk bez udání důvodu datuje do roku 1609.

Jako unikátní se jeví brněnské vydání díla Jacoba Sturma *Der falschen zungen Spiegel* [246], které roku 1608 vytiskl Bartoloměj Albrecht Forman. Tomuto dosud neevidovanému vydání bude bližší pozornost věnována v příslušné podkapitole.

O rok později byla vytištěna dvě německojazyčná obsahová bohemika. Přetisk novin *Aussführlicher und wahrhaftiger Bericht der guten neuen Zeitung auss Prag* [15], které původně vydala pražská Šumanská tiskárna, byl vytištěn v roce 1609 v několika variantních vydáních, která se liší ortografií, ale především dřevorezy na titulní straně. Tiskaře ani místo tisku prozatím neznáme.²²⁷ Ve stejném roce bylo ve Wittemberku nákladem Samuela Selfischia vydáno dílo Zachariase Theobalda *Husziten Krieg* [250], které s dřevorezovými portréty Jana Husa, Jeronýma Pražského a Jana Žižky vytiskl Lorenz Säuberlich. Dalším, opět německojazyčným obsahovým bohemikem je frankfurtská reedice Zlaté buly císaře Karla IV., kterou nákladem Wilhelma Hoffmana pod názvem *Gülden Bulla Keyser Caroli deß Vierdten* [36] vytiskl v roce 1612 Johann Bringer.

Šestici následujících českojazyčných vydání Frinta i Broda shodně zaznamenali. V roce 1613 vyšlo druhé vydání jednodílné *Bible kralické* [21] a také šesté vydání *Melantrichovy Bible* [34], které připravil Samuel Adam z Veleslavína. Exemplář druhé jmenované Bible je bohatý na vlastnické přípisky a poznámky Václava Pelhřima z Třenkovic včetně několika datovaných poznámek z let 1696 až 1720. Třetím evidovaným vydáním z roku 1613 je *Postila každodenní* [42] Jiřího Dikasta, kterou v Praze vytiskl Jiří Jakubův Dačický. Na příděšti tohoto exempláře se nachází rukopisný vpisek Kryštofa Bernarda Skrbenského, který nás informuje o místě, datu a ceně pořízené knihy: „*Tuto knisskú kupil sem Woppawie Za 3 gr dne 9. [decem]bris A[nno] 1677.*“ V roce 1614 byl v Kralicích vydán tiskem spis biskupa Jednoty bratrské Matouše Konečného *Pravda vítězí* [196] a rok později kancionál *Písně duchovní evangelické* [228]. V témže roce pak byla zřejmě v Praze vydána dvoudílná *Postila* [181] bratrského kněze Jana Kapity, z níž se zde dochoval pouze první díl v usňové vazbě zdobené slepotiskem s iniciálovým supralibros „PSEC“ blíže neurčeného vlastníka.

Z roku 1616 pochází vzácně dochované vydání díla zmiňovaného Matouše Konečného *Ein schönes Büchlein* [195], které vydal Thomas de Villiers v Brémách. Ve stejném roce

²²⁷ Více k problematice přetisků viz JELÍNKOVÁ, A. Erstlich gedruckt zu Prag: k přetiskování bohemikálních zpravodajských tisků 16. a začátku 17. století. In : *Jakž lidé hodnověrní zpravu činí: formy písemné komunikace v raném novověku*. 2018, s. 169-189.

vyšlo ve Frankfurtu u Johanna Carla Unckela německojazyčné obsahové bohemikum *Adelicher Discurs* [217] Johanna von Münster. Stejně jako v případě vydání Konečného spisu se jedná o řídce dochované vydání, oba tisky byly dosud evidovány jako desiderata. Naopak v hojné míře se dochovalo pražské vydání díla kalvínského kazatele Havla Žalanského *Knihy Dvoje* [289], které vyšlo v roce 1617 u Daniela Carolida z Karlsperka.

Vydání roku 1618 jsou zastoupena hned šesti německojazyčnými edicemi, z nichž pouze v jednom případě známe pravděpodobné místo tisku. Všechny tyto drobnější tisky jsou součástí jednoho konvolutu, který obsahuje ještě dvě bohemikální vydání z roku 1619. Jako deziderátní byly dosud evidovány dva časté přetisky Veleslavínovy pražské předlohy *Apologia oder entschuldigungs Schrifft* [7] a *Gründtlicher Beweiss* [16]. Následuje spis protestantského kněze Helwiga Gartha *Summarischer Bericht* [54], který vyšel pravděpodobně v Praze. Zbytek konvolutu tvoří díla autora náboženských polemik Januse Medera, který pod pseudonymem Jan Huss redivivus sepsal řadu spisů věnovaných období husitské revoluce. Konvolut obsahuje tiskařsky anonymní vydání *Johannis Zisska von Kelch general Oberstens der Evangelischen in Böhmen Mandat* [206], *Variorum discursuum Bohemicorum nervus oder Hussiten Glock* [207] a *Variorum discursuum Bohemicorum nervi Continuatio II. Oder Böhmischer Ohrlöffel* [208] z roku 1618. Na ta pak navazují *Variorum discursuum Bohemicorum nervi Continuatio III. Oder Decret der Jesuiten* [209] a *Variorum discursuum Bohemicorum nervi Continuatio IV. Bömischen Pest-Artzney* [210] z roku 1619.

Z téhož roku se dochovala ještě dvě vydání, která Frinta zaevidoval, Broda je však explicitně nezmiňuje. Obě díla vyšla tiskem v Praze u Daniela Carolida z Karlsperka a na první pohled se zdají téměř identická. Ve skutečnosti jde ale o zcela rozdílné spisy. *Druhá apologie stavů Království Českého* [8] je kolektivním, v podstatě politickým dílem, kterým české stavy reagovaly na dění v roce 1618. Zatímco *Apologia. To jest.: Dostatečná obrana víry* [170] anglikánského biskupa Johna Jewela je překladem starší náboženské polemiky.

Pozornosti obou badatelů unikl silně poškozený konvolut, který obsahuje čtyři vydání, z nichž první se dosud nepodařilo identifikovat, následující již bylo zmíněno dříve mezi tisky 16. století a dvě vyšla v roce 1620 v Praze opět u Daniela Carolida z Karlsperka. Jedná se v podstatě o vydání, která na sebe navazují a byla tedy zřejmě tištěna jako jeden tisk. Prvním je *Agenda anebo služba křtu svatého* [4], za níž následuje *Agenda při večeři Páně* [5].

Rok 1621 zastupují tři německojazyčná desiderata vydaná s největší pravděpodobností v zahraničí. Všechna jsou reakcí na pobělohorské dění v Českých zemích. Novinová zpráva *Deutung über die zu Prag den 11. Junnii* [41] informuje o zjevení dvojité duhy během pražské exekuce na Staroměstském náměstí. Pod jednou signaturou se pak ve fondu knihovny

dochovala dvě vydání díla německého právníka Wilhema Jochera *Gegründe Anzeig, der verdeckten, vnteutschen nachtheiligen Consilien*, ...[172, 173], v nichž autor sleduje politický vývoj v Českých zemích po porážce stavovského povstání. Posledním tiskem z 20. let 17. století je českojazyčné vydání díla evangelického kněze a náboženského exulanta Jana Kaupilia, které Frinta ani Broda nezaregistrovali. Vydání rozsáhlého spisu *Modla věku nynějšího* [182] vyšlo pravděpodobně v roce 1623 a je tiskařsky anonymní.

Bohemikální vydání 30. a 40. let sledovaného století jsou v historickém fondu knihovny zastoupena velmi řídké. V první řadě je zde unikátně dochovaným exemplářem přítomen německojazyčný překlad původně českojazyčného spisu Jana Amose Komenského *Kurtzer Bericht von der Pestilentz* [188] vydaný roku 1631 pravděpodobně v polském Lešně. Stejně tak i v případě vydání dalšího Komenského díla *Na spis proti Jednotě bratrské* [193] vydaného v roce 1635, lze předpokládat, že tisk pochází z Bratrské tiskárny, která po přestěhování do exilu v Lešně působila. Tento českojazyčný tisk, který Frinta na rozdíl od Brody jasně identifikuje, nese na předním přidešti informaci o nákupu exempláře Janem Skrbenským. Z roku 1636 pochází tiskařsky anonymní vydání pojednání o uzavření Pražského míru v roce 1635 *Gegründete Ablehnung, etlicher wider den Pragischen Friedens-Schluß* [1]. První polovinu století pak uzavírá poškozený exemplář frankfurtského vydání učebnice Jana Amose Komenského *Janua aurea qvinque lingvarvm reserata* [189], které vyšlo nákladem Johanna Gottfrieda Schönwettera v roce 1644. Na předním přidešti svazku nalezneme přípisek psaný výrazně mladším písmem, zřejmě 19. století „Koniař Eslik“ a níže „Koniař otec !!!!!“.

Vydání let 50. a 60. pochází bez ohledu na jazyk díla převážně ze zahraničních tiskáren. Tak ve Stuttgartu v roce 1655 vyšla nákladem Philiberta Brunna právnická dizertace Martina Rümelina o Zlaté bule Karla IV. *Dissertationes academicae ad Auream Bullam Caroli IV. Imperatoris* [235], kterou vytiskl Johann Wyerich Rößlin. V Amsterdamu byla postupně do tisku připravena tři díla. V roce 1657 bylo spoluprací dvou tiskařů Christoffela Cunrada a Gabriela de Roy, nákladem Laurence de Geer vytištěno dílo Jana Amose Komenského *Opera didactica omnia* [191]. Dochovaný exemplář je na mnoha místech rukopisně opoznámkovaný, dále na titulním listě nalezneme přípisek „ex libris Georgii Pocornii“ z roku 1667 a další přípisek z roku 1727. O dva roky později, tedy v roce 1659, opustil dílnu výše zmíněného Christoffela Cunrada českojazyčný *Kancionál* [180], jehož exemplář dochovaný v historickém fondu knihovny Frinta i Broda zaevidovali. Jejich pozornosti ovšem unikl další amsterdamský tisk, který v roce 1661 společně vytiskli exulanti Jan Paskovský a Jan Teofil Kopydlanský. Jedná se o několikátou reedici překladu Jana

Amose Komenského díla *Praxis pietatis* [13], jehož autorem byl anglikánský biskup Lewis Bayly. V dochovaném exempláři jsou vlepena dvě papírová exlibris. Na předním přidešti se nachází kulaté žluto-černé exlibris s nápisem „K. K. BEZIRKS-HAUPTMANNSCHAFT FREISTADT im SCHLESIEN“, zatímco na přední předsádce oválné modré exlibris s nápisem „LEITUNG der ÖFFENTLICHEN VOLKSSCHULE ZU ORLAU“. Obě odkazují k dřívějším vlastníkům, jimiž byly instituce v Těšínu blízkých městech Fryštát (dnes Karviná) a Orlová. Z těchto exlibris můžeme usuzovat, že se exemplář zřejmě stal součástí historického fondu knihovny až v meziválečné či dokonce poválečné době.

Naopak dochovaný exemplář německojazyčného vydání Komenského jazykové učebnice *Auffgeschlossene Güldene Sprachen-Thür* [194] vydaný v roce 1666 nákladem Johanna Grosse v lipské tiskárně vdovy po Hennigu Köhlerovi se stal součástí fondu již v jeho počátcích. To lze usuzovat ze skutečnosti, že nese na předních deskách iniciálové supralibros „G.G.“ s datací „1679“, jež se objevuje rozepsané v rukopisné podobě znovu na předním přidešti jako „Georg Graupner Anno 1679“. Jednalo se tedy o majetek několikrát zmiňovaného Jiřího Greupnera, jednoho z výrazných donátorů knihovny na počátku 18. století.

V roce 1667 vyšel v Žilině u Jána Dadána staršího poslední zaznamenaný českojazyčný tisk 17. století. Jedná se o dílo evangelického faráře, exulanta Jiříka Joannida staršího *Dvojí spis učiněný* [171], který zaevidoval pouze Broda pod názvem *Zwuk Trauby Božj*. Následně se až do počátku 18. století setkáme výhradně s německým a latinskými texty. Symbolický předěl tvoří konvolut dvou právnických spisů Jana Jakuba Weingartena *Vindemia judicialis* [275], který vytiskl v pražské Arcibiskupské tiskárně Pavel Postřihač v roce 1669 a *Kurtz begriffener Außzug Der Verneuerten Lands-Ordnung* [268] z tiskárny Jan Arnolta z Dobroslavína vydaný roku 1771. První z nich uzavírá soupis tisků 60. let a druhý je jediným zástupcem sedmé dekády. Kromě toho, že jsou obě díla jednoho autora svázána dohromady, je spojuje jazyk spisu i místo vydání, ale především skutečnost, že se opět setkáváme s tiskařskými bohemiky.

Soupis tisků vydaných v 80. letech 17. století otevírá latinské ekonomické pojednání českého jezuita Kryštofa Fischera *Operis oeconomici* [49], vydané v roce 1683 pražskou Jezuitskou tiskárnou, následované dalším německojazyčným právnickým spisem Johanna Jacoba Weingartena *Sylva variarum observationum et juris quaestionum* [274] vytištěným v témže roce Jiřím Černochem v Praze.

Kromě právnické literatury se mezi bohemikálními tisky tohoto období setkáme také s historickými spisy. V roce 1686 bylo ve Frankfurtu a Lipsku vydáno nákladem

helmstädtského knihkupce Paula Zeisinga dílo Johanna Agricoly pojednávající období české reformace *Die in Hußen bekriegte, doch unbesiegte Wahrheit* [6]. O rok později pak v Praze připravil Jiří Laboun vydání dvoudílného spisu Bohuslava Balbína *Miscellaneorum historicum regni Bohemiae* [11, 12]. Z téhož roku pochází dvě latinská vydání frankfurtského nakladatele a knihkupce Christopa Olffa svázaná v jednom konvolutu. Prvním je historické dílo papeže Pia II. *De Bohemorum* [230]. Druhý spis, pojednání Heinricha Günthera von Thülemeyer *De Bulla Aurea, Argentea, Plumbea et Cerae in Genere* [251-252], se ve svazku vyskytuje ve dvou duplicitních exemplářích.

Zbývajících osm evidovaných vydání 17. století tvoří s jednou výjimkou právnické spisy již zmiňovaného českého právníka Jana Jakuba Weingartena. Nakladatelem pěti z nich byl norimberský Johann Zieger. Na vydání spisu *Vollkommener gegen der Boehmischen Edition, Collationierter Außzug Der Stadt-Recht* [267] participoval v roce 1688 pražský tiskař Jan Karel Jeřábek. U dvoudílného vydání díla *Fasciculi diversorum jurium* [269, 271] z roku 1690 tiskaře prozatím neznáme. Jestliže na tisku vydání spisů *Vindemiae Judicialis* [276] z roku 1692 a *Prodromus hodaeporici* [273] z roku 1694 se opět podílel Jan Karel Jeřábek, pak tisku díla *Auszug von Böhmischen Statd-Rechten* [272] z téhož roku se ujal Pavel Postřihač v pražské Arcibiskupské tiskárně.

Zmiňovanou výjimkou je pak i z jazykového hlediska latinská učebnice právníka Jana Kryštofa Schambogena *Prae-Lectiones Publicae In D. Justiniani Institutionum Juris Quatuor Libros Compositae* [238], kterou vydal v roce 1696 pražský tiskař Jiří Laboun. Celou řadu, stejně jako soupis tisků 17. století dochovaných v historickém fondu knihovny uzavírá opět Weingartenův spis *Viertmahlig-vermehrte- und von denen Fählern gereinigter Außzug der königlichen Statdt-Recht im Erb-Königreich Böhmeimb* [266], jenž vyšel nákladem Balthasara Joachima Endtera roku 1700 v Norimberku.

Bohemikální tisky 17. století reprezentuje v historickém fondu Tschammerovy knihovny 59 vydání v 62 svazcích, což znamená téměř dvojnásobný nárůst oproti předchozímu období. Polovina z evidovaných vydání 17. století vyšla do roku 1620, z nichž větší část tvoří pražské a kralické, převážně českojazyčné náboženské spisy, biblické texty, postily, případně modlitby, apologie či agendy. V německém jazyce se z tohoto období dochovala především často tiskařsky anonymní vydání historických děl a novinových zpráv. Čtvrtina podchycených vydání byla vytištěna mezi lety 1621 a 1671. Část této produkce, zejména vydání 20. a 30. let, je tiskařsky anonymní. Asi třetinu tvoří exilová, amsterdamská a lešenská vydání děl Jana Amose Komenského v českém, německém i latinském jazyce. Na přelomu 60. a 70. let se začíná zvolna prosazovat německojazyčná právnická literatura tištěná

v Praze, která, jak již bylo řečeno, pak v posledních dvou dekadách 17. století zcela dominuje. Vydání 80. a 90. let pak tvoří zbývající čtvrtinu všech evidovaných vydání 17. století. Kromě zmíněné německojazyčné právnické literatury z pražských a norimberských tiskáren se až na výjimky jedná o latinská historická díla vydaná v Praze.

Ve srovnání s výsledky A. Frinty a J. Brody, kteří zaznamenali 16, respektive 15 českojazyčných vydání, nyní evidujeme 21 českojazyčných spisů a to i přesto, že se některá dříve podchycená díla nepodařilo dohledat. Absentují Frintou zaznamenaná vydání bratrského kancionálu z roku 1606 *Kirchengesaenge*, *Kazatel domovnj* Matouše Konečného z roku 1618 a zřejmě slovacikální spis z roku 1645, jehož autorem byl Daniel Remeny, *Kazanj dwoge pohřebnj*.²²⁸ Broda navíc ještě zachytil lešenské vydání náboženského pojednání *Hystoria o protiwenstvych* z roku 1655 a spis *Koruna neowadlá*, v jehož případě se však spíše jednalo o přetisk z 19. století.²²⁹ Celkový počet evidovaných bohemikálních vydání 17. století pak spolu s 21 českojazyčnými spisy tvoří 29 německojazyčných a 8 latinských vydání.

4.3 Vydání 18. století – návrat češtiny a její opětovný ústup po roce 1740

Soubor evidovaných bohemikálních tisků dochovaných v historickém fondu Tschammerovy knihovny vydaných v průběhu 18. století velmi zřetelně odráží dva ze čtyř zcela zásadních historických momentů či jevů, které významně ovlivnily současný i budoucí život evangelické obce na Těšínsku. Zatímco rok 1709, podpis *Altranstädtské smlouvy*, povolení ke stavbě Ježíšova kostela a potažmo vznik samotné knihovny se podobně jako vydání *Tolerančního patentu* v roce 1781 ve skladbě dochovaných bohemik nijak zásadně neprojevuje, pak vliv hallského pietismu ve 30. letech a války o rakouské dědictví v letech 40. se do skladby tohoto souboru promítají zcela jasně.

První tři dochovaná vydání z počátku 18. století spojují dvě skutečnosti. V první řadě se jedná o vydání spisů právnické povahy, čímž navazují na poslední evidovaná vydání konce 17. století, ačkoli se od nich liší jazykem a v jednom případě místem tisku. Za druhé pak všechny tři exempláře nesou vlastnické označení Gottlieba Rudolfa Tschammera.

Nejstarším z nich jsou *Práva Městsá Králowstwj Českého a Markrabstwj Morawského* [197] Pavla Kristiána z Koldína vydaná v roce 1702 v Brně. Druhým je pražské vydání latinského spisu Jana Kryštofa Schambogena *Praelectiones Publicae in D. Justiniani Institutionum Juris* [239], které v roce 1706 vytiskl Jiří Laboun. Exemplář je na předeštlí označen vpiskem v jazyce díla „*Ex Libris Theophili de Tschammer Anno 1742*“. Poslední z nich *Nové právo útrpné a hrdelní* [174] vydal v roce 1708 faktor Jan Adam Cecynkar

²²⁸ Zřejmě BCBT35872, zřejmě K04278.

²²⁹ Zřejmě K02910, zřejmě K14890.

v Praze u dědiců Jana Karla Jeřábka. V tomto exempláři nalezneme pouze německý přípisek bez datace „*Gottlieb Rudolph v. Tschammer*“. Čtvrtým evidovaným vydáním prvního desetiletí 18. století je pak *Pisma Svatého Nový zákon* [288] vytištěný v roce 1709 u Štěpána Orbána v Halle.

Z počátku druhého desetiletí pochází tři německojazyčná a jedno českojazyčné vydání. Hagiografický spis o životě, smrti a skutcích Jana z Boha *Leben, Tod und Wunder-Werck deß Heiligen Joannis Dei* [65], jehož autorem byl portugalský humanista Antoine de Gouveia, vydal v Praze roku 1711 Petr Antonín Bennek. Z téhož roku také pochází tiskařsky anonymní vydání pravděpodobně Komenského díla věnovaného zjevením vizionářky Kristiny Poniatowské *Höchstverwundersame Offenbahrungen* [221]. V roce 1712 připravil nakladatel Georg Lehmann v Norimberku a Brně vydání právníckého spisu altdorfského profesora Wilhelma Ludwella *Sambt und sondere Rechts=Ausspruch und Belehrungen* [204]. V téže roce vytiskl Michael Hartmann v Žitavě nákladem známého exulanta Václava Klejcha spis evangelického pastora Christiana Langhansena *Ruční a domovní postila* [198].

Následující čtyři tituly z roku 1714 tvoří dohromady jeden konvolut, který zaznamenal pouze J. Broda. Jedná se o českojazyčná vydání spisů německého evangelického teologa Johanna Gerharda *Padesátero duchovní přemýšlování* [55], *Duchovní klenot* [56], *Cvičení v pravé pobožnosti* [57] a *Lékařství duše* [58], která s největší pravděpodobností vydal také výše zmiňovaný Václav Klejch v Žitavě. Až po roce 1714 pak byla vydána tiskařsky anonymní *Evangelická ruční knížka* [166-167] Matthiase Hoë von Hoënegg, jejíž vydání bylo dříve datováno již do poloviny 17. století. Dochovala se podobně jako *Evangelický kancionál* [183-184] vydaný Václavem Klejchem roku 1717 v Žitavě ve dvou exempláři.

Z roku 1720 pochází tři cizojazyčná bohemikální vydání. Dvojazyčný německo-hebrejský náboženský spis Franze Haselbauera je opatřen dvojím datem vydání 1719 a 1720. Jedná se o první díl dvoudílného díla *Gründlicher Bericht Von dem Christenthum* [164], které v Praze vytiskla, patrně nákladem pražského měšťana Giorgia Diodata, Jezuitská tiskárna. Následuje s největší pravděpodobností další pražské vydání, kterým je Weingartenův právnícký spis *Codex Ferdinandeo-Leopoldino-Josephino-Carolinus* [270], jenž vyšel nákladem staroměstského knihkupce a nakladatele Konráda Mullema. Posledním vydáním tohoto roku je latinská varianta jazykové učebnice Jana Amose Komenského *Orbis sensualium picti* [192], která vyšla nákladem Martina Endtera v Norimberku.

Bohemikální vydání 20. a 30. let tvoří až na výjimky českojazyčné biblické texty a náboženské spisy tištěné především v Halle, případně v Lipsku či Žitavě a německojazyčná vydání historické literatury lipské produkce. Hallskou produkci roku 1722 zastupuje trojice

vydání *Bible hallská* [17-18], *Nový Zákon* [283-286] a *Celý žaltář krále a proroka Davida* [291], která vytiskla Tiskárna Sirotčího domu. Bible a Nový zákon se navíc dochovaly ve dvou exemplářích. Z téhož roku pak pochází vydání obsahem bohemikálního historického díla Christiana Gottloba Pitschmanna *Kern-Historie des Heil. Römischen Reichs Teutscher Nation* [229], které vyšlo nákladem Jacoba Schöpse v Žitavě a Lipsku.

Z Halle zřejmě pochází také dva poměrně řídké dochované českojazyčné náboženské spisy vydané v roce 1723. Tiskařsky anonymní dílo německého evangelického teologa Johanna Arndta *Informatorium biblicum* [9] a spis, jehož autorem byl pietista August Hermann Francke, *Svatá a bezpečná cesta víry* [50] vydaný u Jana Justina Gebauera či Štěpána Orbana, tvoří součást jednoho konvolutu. Z téhož roku evidujeme ještě lipské vydání obsahově bohemikálního díla Davida Fassmanna *Gespräche dem Reiche derer Todten* [46] doložené podle BCBT na českém území dosud pouze dvěma známými exempláři, které vyšlo nákladem dědiců Johanna Christiana Körnera. O dva roky později pak opět v Lipsku vydal Samuel Benjamin Walther německojazyčné pojednání Jana Amose Komenského o smrti *Das Einige Nothwenige, nemlich wissen, was dem Menschen im Leben, im Tode, und nach dem Tode nothwendig sey* [190].

V roce 1727 vyšel vlastním nákladem Václava Klejcha v Žitavě *Evangelický kancionál* [185] a v Halle bylo zřejmě u Jana Justina Gebauera nákladem Alžběty Reway vydáno dílo Martina Mollera *Manuale de praeparatione ad mortem* [216]. Naopak následující dvě vydání z roku 1729 jsou tiskařsky anonymní. Jedná se o řídké dochované spisy zakladatele pietismu Philippa Jacoba Spenera *Postila a neb gruntovní učení* [244] evidovaný dosud jen ve třech exemplářích a *Učení evangelické víry* [245] zatím bibliografií nepodchycené, tudíž zřejmě dochováním unikátní. Rok 1730 reprezentují dvě tiskařsky anonymní vícesvazková díla. Dvoudílné vydání německojazyčného historického pojednání Johanna Zachariáše Gleichmanna *Fortsetzung des Gesprächs im Reiche derer Todten zwischen dem Seel* [63, 64] bylo vydáno ve Frankfurtu a Lipsku. Čtyřsvazkový *Sumovní a gruntovní výklad celého Pisma Svatého* [261-264] pak pochází zřejmě ze slezské Lubáně.

Po určité odmlce opět evidujeme žitavskou Klejchovu produkci v podobě druhého vydání díla Christiana Langhansena *Ruční a domovní postila* [199] z roku 1734. Tím však toto město z pomyslné tiskařské mapy historického fondu Tschammerovy knihovny mizí. Podobně jako v případě Halle odkud pochází dva náboženské spisy z roku 1736, s nímž se setkáme již pouze jednou. V obou případech, jak u díla *Obhajení učení evangelium svatého* [51], jehož autorem byl August Hermann Francke, tak u poměrně řídké dochovaného vydání spisu Jana Liberdy *Krátký výtah učení křesťanského* [203] byl tiskařem Jan Justin Gebauer.

Následně ještě v roce 1736 vydal již zmiňovaný Samuel Benjamin Walther v Lipsku *Celý žaltář proroka a krále s. Davida* [292] a o rok později kancionál Jiřího Sargánka *Cithara Sanctorum* [237].

Produkce konce 30. let, ačkoli se jedná pouze o tři vydání z roku 1738, již zvolna naznačuje nadcházející změny. Z těchto tří vydání jsou hned dvě cizojazyčná, z toho jedno latinské a obě pochází z blízké Opavy. Dosud navíc nebyla bibliograficky evidována. Jedná se o tisky z dílny Jana Václava Schindlera *Currus Glorae Dei* [40] a ódu k uvedení Karla Františka Skrbenského do funkce těšínského zemského hejtmána *Das Allgemeine frohlocken des Fürstenthums Teschen* [202], jejímž autorem byl Johann Christian Leubischer. V českém jazyce pak vyšel tiskařsky anonymní náboženský spis *Přemýšlování s výkladem a naučením* [211] slovenského představitele pietismu Eliáše Milce.

Ze 40. let se dochovala pouze tři vydání, která tento trend potvrzují. Posledním evidovaným hallským tiskem je druhé vydání *Bible hallské* [19] z roku 1745 vytištěné Tiskárnou Sirotcího domu. Dále evidujeme německojazyčné berlínské vydání pohřebních kázání *Erbauliches Traktätlein* [290] Havla Phaëthona Žalanského, vydané roku 1748 Christianem Friedrichem Henningem. A nakonec olomoucký latinský tisk Františka Antonína Hirnleho *Casus Medico-Practicus Ascetico-Tympanitici* [281] Josefa Wollfa z roku 1750.

Vlivem vypuzení pietistů z Těšína během 30. let a téměř deset let probíhajícím válečným konfliktem se sousedním Pruskem v letech 1740-1748 dochází k zásadní proměně těšínské společnosti. Stranou samozřejmě nezůstává ani vývoj kulturní, který je s politicko-geografickými změnami úzce spjatý. Tato proměna je patrná dokonce i v tak okrajové záležitosti, jakou je skromný soubor dochovaných bohemikálních tisků v Tsachmmerově knihovně. Jak dále uvidíme, nedochází jen k postupné proměně jazykového či tematického zastoupení v evidovaných tiscích, ale také k celkovému přeorientování na produkci jiných tiskařských center. Ve zkratce lze říci, že se nadále setkáme především s německojazyčnou opavskou, brněnskou a ke konci století pražskou produkcí tisků úřední povahy. V případě českého jazyka pak přebírá roli hlavního dodavatele náboženské literatury Bratislava.

Počet tisků vydaných po polovině století v jednotlivých průběžně stoupá. Z 50. let evidujeme nejprve dva českojazyčné náboženské spisy. Řídce dochované vydání modliteb a písní slovenského evangelického kněze Mateje Markoviče staršího z roku 1752 *Sloup ohnivý křesťanské Izraelity na cestách zprovázející* [205] je tiskařsky anonymní. V roce 1754 pak bylo v berlínské dílně Christiana Ludwiga Kunsta, vydavatele českojazyčné náboženské literatury, připraveno další vydání díla *Praxis pietatis* [14]. Německojazyčnou produkci tohoto desetiletí zastupují dva kalendáře *Neuer Troppauer Titular Kalendar* [255] na rok

1757 [255] a 1759 [256] opavského tiskaře Jana Václava Schindlera, které dosud nebyly v české národní retrospektivní bibliografii evidovány.

V následující dekádě převažují cizojazyčná bohemikální vydání. Tisk latinské frazeologie německého jezuita Franze Wagnera z roku 1762 *Universae phraseologie latinae corpus* [265] zajistil v pražské Jezuitské tiskárně faktor Jan Jiří Schneider. Dva německojazyčné kalendáře *Neuer Brünner Titular-Calender* [253] na roky 1764 a 1767 [254] vytiskl v Brně Emanuel Antonín Svoboda. A konečně v roce 1768 vyšlo v Lipsku a Lehnici nákladem Davida Seigertse dílo věnované dějinám protestantské církve ve Slezsku *Protestantische Kirchen-Geschichte der Gemeinen in Schlesien* [165], jehož autorem byl Johann Adam Hensel. Ze stejného roku, zřejmě z Landererovy tiskárny pak pochází bratislavské, jezuita cenzurované vydání Třanovského kancionálu *Cithara sanctorum* [258]. Dochovaný exemplář byl ještě na počátku 20. století v soukromém vlastnictví. Svědčí o tom pochmurné zápisky na volných listech před koncem knihy zaznamenávající postupné skony v rodině mezi lety 1913-1915.

V Bratislavě byla vydána také následující dvě českojazyčná vydání. Z roku 1774 se dochovaly čtyři exempláře díla *Duchovní života studnice* [212-215] slovenského evangelického faráře, překladatele a básníka Eliáše Mlynáře, které vytiskl výše zmiňovaný Jan Michal Landerer a v roce 1776 vydal František Augustýn Patzko překlad *Kázání* [10] německého evangelického teologa a faráře Johanna Arndta. Třetím dochovaným vydáním 70. let je německojazyčný kalendář *Neuer Troppauer Titular=und Wissenschafts=Kalender* [257] na rok 1778 opavského tiskaře Josefa Gabriela.

Gabrielovým nástupcem v Opavě se stal v roce 1781 Josef Jiří Trassler.²³⁰ Z jeho produkce se dochovaly nejprve druhý a třetí díl třídílného přírodovědného díla wittenberského profesora Johanna Jacoba Eberta *Naturlehre* [43-44] z roku 1784. Nakladatelsky se také podílel na přípravě patisku téměř stosvazkové edice *Allgemeine Weltgeschichte* [66-162] Williama Guthrie a Johna Graye, která průběžně vycházela mezi lety 1784-1805 spoluprací opavských, brněnských a vídeňských tiskařů a nakladatelů. Řada se dochovala téměř kompletní.

Z roku 1784 pak pocházejí ještě dvě německojazyčné zprávy vytištěné v Brně u Jana Silvestra Siedlera věnované činnosti tzv. Armen-Institutu *Zuverlässige und ausführliche Nachricht von dem Armen=Institute* [242] a *Zweyte Nachricht von dem Fortgange des Armeninstituts* [243], které podal Bernhard Spazierer a poměrně řídké dochovaný pražský

²³⁰ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. (2006). s. 942.

českojazyčný tisk Václava Matěje Krameria *Kniha Jozefówa sepsaná od jistého spatřujícího osmnácté století* [187].

Další Trasslerova vícesvazková edice *Sammlung der besten Reisenbeschreibungen* [236] se dochovala pouze devátým dílem vydaným roku 1785 v Opavě. Neúplné jsou také osmisvazkové sebrané spisy německého osvícenského spisovatele Christopha Martina Wielanda *Werke* [278-280] vydané taktéž v Opavě, z nichž evidujeme pouze pátý a šestý díl z roku 1785 a osmý díl z roku 1786. V témže roce připravil opavský nakladatel Franz Anton Vogelsinger tiskářsky anonymní, dnes řídce dochovaný soubor kázání *Neun Predigten, als die Erstlinge meiner jugendlichen Aussaat zur Beförderung des Reiches Jesu Christi* [186], jejichž autorem byl polský evangelický duchovní Jan Kłapsia. Podobně vzácně se dochovala také sbírka modliteb a písní sestavená Pavlem Tešlákem *Křesťanské modlitby a písně pro pocesné* [249], kterou vydal v Bratislavě tiskař německého původu Anton Löwe roku 1786. Ještě téhož roku vyšlo první vydání zákoníku císaře Josefa II. *Geseze und Verfassungen im Justizfache* [175-178], které stejně jako opakovaná vydání z let 1788, 1789 a 1790 vydal v Praze a Vídní Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld z Schönfeldu.

Z Prahy pochází také druhý díl dvoudílného německojazyčného výkladu nedělních evangelií katolického kněze a pedagoga Aleše Vincence Pařízka *Erklärung der sonntägigen Evangelien in Schulen, zum Gebrauche der Katecheten* [233], který vyšel nákladem Jana Michala Samma v roce 1787. Následují dvě olomoucká vydání z Tiskárny Vlastenecké soukromé ekonomické společnosti činné v letech 1786-1788.²³¹ Jedná se o dvoudílné dílo Johanna Josefa Wenzla *Vollständiges Pflanzensystem* [233] a dosud pouze deziderátní *Allgemeine Technologie, oder: Abhandlung aller Künste und Handwerke. Erster Band* [248]. Soupis tisků 80. let pak uzavírá další bratislavské vydání Třanovského kancionálu *Cithara sanctorum* [259] z roku 1790, které vyšlo nákladem knihařů Karla Gottloba Lipperta a Samuela Gottlieba Rosenkrantze.

Dalším bratislavským tiskem je pak *Nový zákon* [287] z Landererovy dílny vydaný v roce 1792 současně v Bratislavě a Budapešti. Z počátku poslední dekády 18. století dále pochází dvě německojazyčné sbírky zákonů z krátkého období dvouleté vlády císaře Leopolda II. a prvních čtyř let vlády jeho nástupce Františka II. *Gesetze und Verfassungen im Justizfache* [201] vydaná v Praze u Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda v letech 1792-1796. Následuje Elsenwangerovo pražské vydání sbírky zákonů určených Židům *Gesetzsammlung für die Judenschaft in den k. k. Staaten* [61] z roku 1793. Do poloviny

²³¹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. (2006). s. 918.

desetiletí evidujeme ještě německojazyčný právnický slovník *Gesetz=Wörterbuch für das weibliche Geschlecht* [62], který vyšel v roce 1795 nákladem Augusta Geerse v Praze.

Úplný závěr století reprezentují tři vydání, z nichž u jednoho se s velkou pravděpodobností jedná o vydání 19. století. Schönfeldovo další pražské vydání sbírky zákonů císaře Františka II. *Gesetze und Verfassungen im Justizfache* [52-53] vyšlo zřejmě v roce 1798. Opakované Rozenkrancovo bratislavské vydání Třanovského kancionálu *Cithara sanctorum* [260] dochované v podobě silně poškozeného exempláře pochází s největší pravděpodobností z roku 1799. V případě brněnského vydání německojazyčného kancionálu *Christliches Gesangbuch zur öffentlichen und häuslichen Gottesverehrung* [59-60] z dílny Františka Karla Siedlera vycházíme pouze ze skutečnosti, že František Karel Siedler převzal dílnu po otci v roce 1798, tudíž evidované dílo mohl teoreticky vytisknout ještě před koncem století.

Soubor bohemikálních tisků 18. století, jenž se podařilo v historickém fondu Tschammerovy knihovny podchytit, charakterizuje, jak již bylo v úvodu kapitoly řečeno, několik specifických rysů. Podobně jako v případě vydání 17. století, lze identifikovat poměrně jasný časový zlom. Jestliže v předchozím období je tímto zlomovým bodem rok 1620, pak pro toto století našich dějin a pro Těšínsko vzhledem k jeho geografické poloze tím spíše je tímto přelomovým bodem rok 1740. Počátku několikaletého konfliktu o rakouské dědictví a následná nevratná ztráta Slezska navíc předcházelo vypuzení pietistů z Těšínského knížectví relativně krátce před vypuknutím vojenských operací. Tyto události se projeví dvojím způsobem. V první řadě došlo rozbitím živého organismu tehdejší těšínské evangelické obce k její izolaci a celkovému utlumení jejích aktivit. Zadruhé pak následkem ztráty Slezského území došlo nejen k posunutí hranic, ale také k přetrhání dosavadních zahraničních vazeb, kdy se z donedávných sousedů stal jednoznačný nepřítel, jehož rozpoznávacím znakem bylo mimo jiné protestantské vyznání. Tyto vlivy lze zřetelně identifikovat i v prezentovaném souboru bohemikálních vydání 18. století. Můžeme je popsat jako návrat češtiny počátkem století a její ústup ve 40. letech. Přeorientování knižního trhu dovnitř Habsburské monarchie zase dokládá merkantilistickou politiku Marie Terezie a Josefa II.

Ve srovnání s předchozím obdobím nedochází k výraznějšímu kvantitativnímu nárůstu celkového počtu evidovaných bohemikálních vydání. Oproti necelým 60 položkám zaznamenaným pro 17. století se soubor vydání z let 1701-1800 navýšil o pouhých 15% na celkový počet 75 vydání, z nichž 36 tvoří českojazyčné tituly, 34 vydání v německém jazyce a pouhých pět vydání latinských. Pokud bychom však započítali každý z dílů postupně vydávané edice *Allgemeine Weltgeschichte* samostatně, počet německojazyčných vydání by

narostl téměř o čtyřnásobek. Vzhledem k tomu, že se J. Broda, jak bylo uvedeno výše, k tiskům 18. století vyjádřil velmi lakonicky, můžeme nově získaný soubor porovnat pouze s výsledkem dosaženým A. Frintou. Stejně jako v případě vydání 17. století došlo k navýšení evidovaných českojazyčných vydání a to až o jednu třetinu. A to i přesto, že Frinta evidoval tři tisky, které se nám dohledat nepodařilo. Jedná se o tiskařsky anonymní *Budič duchownj* Jana Kopydlenského z Rozenfeldu z roku 1725 a blíže nespecifikované, neúplné *Žalmy sw. Dawida* Frintou datované do roku 1738 a nedatované slovacikum *Pjseň utěšená* Johanna Walthera. Pouze v případě prvně jmenovaného spisu lze usuzovat, že se jedná o vydání podchycené v databázi KPS.²³²

Jak již bylo řečeno, soubor evidovaných vydání 18. století, lze v podstatě rozdělit na dvě poloviny. Do roku 1740 převažují českojazyčné vydání biblických a jiných náboženských spisů žitavské a hallské produkce nad německojazyčnými historickými, ale taktéž náboženskými, případně právníckými tituly zejména lipského původu. Od poloviny století pak začíná dominovat jazyk německý ve vydáních úředních, právních a nově také naukových pojednání z rozličných oblastí vědy, jejichž původem je čím dál častěji Opava, Brno a posléze Praha. Dodavatelem českojazyčné náboženské literatury se stává téměř výhradně Bratislava. Je tedy více než patrné, že zatímco dochovaná díla v německém jazyce odrážejí praktické potřeby společnosti, reagují na rozvoj nových vědeckých disciplín či přinášejí aktuální zpravodajství, poptávka po českojazyčných dílech spočívá pouze v potřebě náboženských spisů, která zdaleka neuvadá, ale pouze hledá nového dodavatele. Bohemikální vydání v latině pak tvoří pouze nepatrnou část celého souboru. Zcela výjimečně jsme se také setkali v dvojjazyčném náboženském díle z přelomu 20. let s hebrejštinou.

4.4 Celková analýza evidovaných bohemikálních vydání do roku 1800

Chronologicky uspořádaný přehled podchycených bohemikálních tisků, který jsme z praktických důvodů zvolili, sice umožňuje sledování určitých vývojových trendů v rámci jednotlivých období, nicméně získaný dojem by bez vzájemné souvztažnosti těchto dílčích souborů zdaleka nebyl úplný. Zároveň je třeba vést v patrnosti širší historický kontext a také zohlednit základní charakteristiku celého historického fondu, k čemuž jsme položili základy v předchozích kapitolách.

Dochovaná bohemika, bez ohledu na dobu vydání, lze v zásadě rozdělit do šesti kategorií podle jazyka díla a místa vydání. Tyto kategorie v našem případě tvoří tři jazykové větve (česká, německá, latinská), u nichž sledujeme, zda byl tisk vydán na našem území či

²³² K04321.

v zahraničí. Vzhledem k tomu, že jazykovou analýzu celého historického fondu knihovny k dispozici nemáme, musí nám pro srovnání postačit starší tvrzení A. Kawecke-Gryczowe, že fond tvoří převážně díla německojazyčná, následovaná díly v latině.²³³ Zastoupení dalších jazyků je vůči celku poměrně nevýznamné. Do této třetí skupiny se v poměru k celkovým počtům řadí podobně jako polonika také díla českojazyčná.

Poměr zastoupení němčiny a latiny je však v případě souboru bohemik odlišný, a to ze dvou důvodů. Prvním je zcela logická a samozřejmá potřeba literatury v českém jazyce, jejíž produkce se s ohledem na dějinný vývoj a omezené možnosti evangelíků v domovině čím dál tím více ujímalo zahraničí. A protože se poptávku po českojazyčných náboženských textech dařilo poměrně úspěšně uspokojovat, německojazyčným dílům připadla role zdánlivě doplňková. Jejich zásluhou tak do oblasti pronikaly buď aktuální zprávy z českých zemí, nebo naopak historická díla nezřídka věnovaná husítskému období. V neposlední řadě se pak často jednalo o právnickou literaturu či s ní úzce souvisejícími sbírkami zákonů a jejich výklady. Ze souboru evidovaných bohemik tak ve výsledku tvoří českojazyčná i německojazyčná díla každá téměř polovinu s mírnou převahou českého jazyka. Zato latinský jazyk, jehož významné zastoupení v celém historickém fondu knihovny je již podle náhledu do katalogu knihovny nezpochybnitelné, hraje v souboru bohemikálních tisků zcela okrajovou roli.

Větší část podchycených tisků byla vydána dávno před samotným vznikem knihovny, jejíž součástí se v naprosté většině staly až v průběhu 18. století. Zde je třeba připomenout zcela evidentní skutečnost, že donátoři a ani pozdější správci neměli ambici vytvořit studijní knihovnu evangelické literatury ve smyslu úplné sbírky zahrnující veškerá vydání zásadních reformačních textů. To je patrné zejména z absence nejstarších vydání Lutherových či Melancthonových spisů. Starší literatura tak nebyla doplňována snad až na nepočetné výjimky cíleně, ale naopak nahodile díky jednotlivým darům. Podobně tomu bylo i v případě starší českojazyčné produkce 16. a počátku 17. století. K zásadní proměně však došlo zhruba dvě dekády po založení knihovny. Na nejstarší knižní dary, mezi nimiž zaujala českojazyčná bohemika přední pozice, navázala zřejmá akvizice hallské produkce odpovídající sílícímu vlivu nových myšlenek pietismu. Následující větší dary, včetně Tschammerovy sbírky, rozšířily řady nejen soudobé, ale opět také starší literatury. Mezi nimi se nacházela také nečetná vydání bohemikální produkce, jejíž zastoupení v podobě aktuálních německojazyčných tisků v průběhu druhé poloviny 18. století mírně narůstalo. Vraťme se nyní ke kategorizaci souboru dochovaných bohemikálních tisků podle jazyka a místa vydání,

²³³ KAWECKA-GRYCZOWA. A. Wrażenia z bibliotek cieszyńskich. (1936) s. 85-87

abychom si vytvořili komplexní představu zastoupení českojazyčné, německojazyčné a latinské bohemikální produkce jednotlivých století v rámci celého dochovaného souboru.

Skupinu českojazyčných děl vytištěných na území Čech a Moravy tvoří celkem 43 vydání. Z toho 26 titulů vydaných mezi lety 1545-1600, 14 vydání z let 1601-1620 a poté až jednotliviny z let 1702, 1708 a 1784. Z celkového počtu vydání pochází 23 z pražských tiskáren, přičemž téměř polovinu zajistila veleslavínská tiskárna (9 vydání). Výrazněji se dochovala také produkce dílny Daniela Carolida z Karlsperka (5 vydání). Třetina všech vydání 16. století pak pochází z okruhu bratrských tiskáren v Kralicích a Ivančicích (9 vydání). Z nejstarších dochovaných českojazyčných tisků pochází čtyři z prostějovské dílny Jana Günthera. Z hlediska obsahu jednoznačně převažují náboženská díla, zejména věroučné a polemické spisy (11), Bible a Nový Zákon (9), postily (6), případně kancionály (2) a konfese (2), která doplňují díla historická (8) a tituly účelové povahy jako je právo či různé agendy.

V případě českojazyčných vydání zahraničních je situace zcela opačná (42 vydání). Převážná většina evidovaných tisků byla vydána v 18. století (35), zatímco do roku 1620 byly mimo české území vytištěny pouze dvě postily (Norimberk a Lipsko) a mezi lety 1623-1666 jen čtyři náboženské spisy (Amsterdam, Leszno a Žilina) a jeden kancionál (Amsterdam). Hlavní roli však opět hraje náboženská literatura zejména žitavské (8 vydání), hallské (10 vydání) a ke konci století bratislavské (7) produkce. Zcela převažují spisy náboženského obsahu (22), které s odstupem následují kancionály (7), postily (5) a biblické texty (5). Na přípravě většiny těchto vydání se nejčastěji podíleli Václav Klejch v Žitavě, hallská Tiskárna Sirotčího domu a Landererova tiskárna v Bratislavě.

Podobný vývoj lze vysledovat u německojazyčné literatury vydané na českém či moravském území (37 vydání). Do roku 1620 je zastoupena pouze třemi edicemi (Praha 1588, Brno 1608 a Praha 1609). Následuje skupina sedmi pražských právnických spisů z let 1671-1694, na jejichž vydání se většinou podílel norimberský nakladatel Johann Zieger. Početně nejvýraznější (27) jsou však vydání 18. století, které kromě průběžně se vyskytující pražské produkce, výrazněji reprezentují brněnská a opavská vydání 50. až 80. let. Převážně se jedná o právníké spisy a sbírky zákonů (7) a kalendáře (5), ale také o náboženskou literaturu (5). V jednotlivinách se pak začínají objevovat spisy z různých vědeckých oborů a výjimečně i beletrie či cestopis. Z celého souboru vybočuje řada spisů právníka Jan Jakuba Weingartena (11 vydání), které tvoří téměř třetinu všech německojazyčných tiskařských bohemik. Mezi tiskaři jsou významněji zastoupeny velké tiskařsko-nakladatelské provozy Josefa Jiřího

Trasslera (Opava) a Jana Ferdinanda Nepomuka Schönfelda (Praha), jejichž produkce pochází z druhé poloviny 18. století.

Německojazyčná obsahová a autorská zahraniční bohemika pochází až na výjimky z německých tiskáren (32 vydání). Zároveň se ale mezi nimi vyskytuje větší množství tiskařsky anonymních vydání. Nejsilněji zastoupeny jsou edice 17. století (23). Z 16. století pochází vydání pouze jedno, zato nejstarší bohemikum v Tschammerově knihovně vůbec. Zbývající skupinu tvoří vydání (8) z let 1711-1768. Přibližně třetinu všech německojazyčných zahraničních bohemikálních tisků lze klasifikovat jako husitika (13), výrazněji jsou zde zastoupena také díla Komenského (5). Průběžně se setkáme také s náboženskými spisy (5) a právníckými (5) případně historickými díly (5). Z hlediska původu je soubor poměrně roztržštěný, největší podíl připadá Frankfurtu (6), Lipsku (7) a díky zmiňované nakladatelské činnosti Johanna Ziegera také Norimberku (7).

Bohemikální vydání v latinském jazyce se v evidovaném souboru vyskytují pouze sporadicky (13 vydání). Z konce 17. století pochází čtyři pražská vydání a dále čtyři vydání zahraniční, kdy ve dvou případech se jedná o dílo Komenského. Z 18. století evidujeme opět čtyři tiskařská bohemika, z toho dvě pražská a po jednom olomouckém a opavském, ale již pouze jedno vydání zahraniční (Norimberk 1720). Setkáme se zde především s historickými díly, právníkou literaturou, případně učebnicemi.

Opticky nám celkovou strukturu souboru bohemikálních tisků evidovaných v historickém fondu Tschammerovy knihovně zprostředkuje následující tabulka.

	Českojazyčná tiskařská bohemika	Českojazyčná zahraniční bohemika	Německojazyčná tiskařská bohemika	Německojazyčná zahraniční bohemika	Latinská tiskařská bohemika	Latinská zahraniční bohemika
16. století	<u>26</u>	1	1	1	0	0
17. století	14	6	9	<u>23</u>	4	4
18. století	3	<u>35</u>	<u>27</u>	8	4	1
Celek	43	42	37	32	8	5

Na základě výše uvedených analýz můžeme postoupit k závěrečnému shrnutí. Evidovaný materiál vykazuje vůči celému historickému fondu knihovny několik zřetelných, avšak nepříliš překvapivých odlišností. Je zcela logické, že na rozdíl od celkové jazykové struktury fondu hraje v rámci souboru bohemikálních tisků český jazyk daleko významnější roli. Přestože však v sledovaném materiálu převažují českojazyčná díla nad německojazyčnými, tato převaha není tak výrazná, jak by bylo možné očekávat, a v některých obdobích, zejména v druhé polovině 17. století, naopak český jazyk německému ustupuje. Zajímavá je jistě také velmi nízká frekvence latinského jazyka, nicméně lze předpokládat, že nabídka literatury v tomto jazyce zcela dostatečně uspokojovala produkce zahraničních tiskáren.

Ve zkratce tedy můžeme konstatovat, že zatímco vydání 16. století zastupuje téměř bezvýhradně českojazyčná produkce z českých a moravských tiskáren, od počátku 17. století dochází k postupné proměně a vyrovnávání poměru českého a německého jazyka v evidovaných dílech. Po roce 1620 se již s českou evangelickou knihou tištěnou na českém či moravském území již ve fondu knihovny nesetkáme. Soubor vydání konce 17. století tvoří převážně německojazyčná produkce právnické literatury často pražského původu, ale daleko nejvyšší nárůst vidíme v tomto období u zahraniční německojazyčné produkce zaměřené na historická díla s výrazným akcentem kladeným na husitské období. Zároveň zaznamenáváme alespoň okrajově latinskou tvorbu ať už z české či zahraniční produkce. Mezi edicemi 18. století zprvu převažují českojazyčné náboženské texty žitavské a hallské produkce, ale po roce 1740 začíná stoupat německojazyčná produkce pražská, opavská a brněnská. Roli dodavatele českojazyčné náboženské literatury přebírá ke konci století Bratislava.

Kromě toho, že se sledovaný soubor bohemikálních tisků liší od struktury celého fondu jazykovým zastoupením, rozdíl je patrný také produkci jednotlivých tiskařských center, z nichž evidovaná vydání pochází. Zatímco podstatnou část historického fondu knihovny tvoří lipská produkce, následovaná tisky hallskými, které s velkým odstupem následují díla vydaná ve Wittenberku, Jeně, Tübingen, Frankfurtu a Norimberku, mezi evidovanými bohemikálními tisky jednoznačně převažuje produkce pražská (54 vydání). Poměrně velkou část pak tvoří tiskařsky anonymní vydání (18) a teprve na třetím místě se umístilo Lipsko (16 vydání). Výraznější zastoupení pak můžeme skutečně sledovat také u hallské produkce počátku 18. století (14), která je co do celkového počtu rovnocenná s tisky z bratrského okruhu přelomu 16. a začátku 17. století (14). Zhruba shodné množství vydání pak pochází z Žitavy (10), Bratislavy (10), Frankfurtu (9), Norimberku (9), Brna (9) a Opavy (10). U posledně jmenovaného města je pak ještě třeba připomenout dlouhou řadu díla *Allgemeine*

Weltgeschichte, kterou z dříve uvedených důvodů registrujeme jako jedno vydání, ačkoli se jedná téměř o sto svazků z let 1789-1803, na jejichž vydání se opavská Trasslerova tiskárna podílela téměř z poloviny, tudíž v absolutních číslech vůči zbytku poněkud vybočuje.

Z hlediska obsahu a frekvence jednotlivých autorů je celý historický fond knihovny samozřejmě výrazně rozmanitější, avšak důraz na evangelickou teologickou literaturu, náboženské texty a zvýšený výskyt právnických spisů je pro oba celky společný.

4.5 Unikátně a řídce dochovaná vydání

Skupinu ojediněle či vzácně dochovaných vydání tvoří sedm unikátů a čtrnáct řídce dochovaných vydání, z nichž v osmi případech se jedná o druhý a v šesti případech o třetí doposud známý exemplář již evidovaného vydání.

Prvním unikátem je brněnský tisk [246] Bartoloměje Albrechta Formana z roku 1608. Forman, dříve faktor v premonstrátské tiskárně v Louce u Znojma, působil samostatně od roku 1601 v Brně.²³⁴ Kontakt s louckým prostředím však úplně nepřerušil. Dokladem může být také skutečnost, že ačkoli jeho brněnská produkce byla převážně českojazyčná, vytiskl v roce 1608 německojazyčné dílo Jacoba Sturma, faráře z Tasovic u Znojma, které autor věnoval novému opatu kláštera Sigmundu Kohelovi.²³⁵ Druhým unikátem 17. století je ojediněle dochovaný exemplář tiskařsky anonymního vydání Komenského německojazyčného spisu [188], který vyšel v roce 1631 v Lešně.

Zbývajících pět vydání pochází z 18. století a kromě dosud neznámého tiskařsky anonymního českojazyčného vydání spisu [245] pietisty Philippa Jacoba Spenera z roku 1729 byla vytištěna v Opavě. Je s podivem, že tento poměrně rozsáhlý Spenerův spis přetrval do dnešních časů pouze v jednom unikátním exempláři. Lze předpokládat, že tento tisk pochází ze stejné (pravděpodobně hallské) tiskárny jako Spenerova *Postila* vydaná v témže roce, neboť typografická úprava je téměř shodná. Čtyři opavská silesiaka z dílny Jana Václava Schindlera tvoří dva příležitostné tisky z roku 1738 a titulární kalendáře na roky 1757 a 1759. V roce 1737 byl papežem Klementem XII. kanonizován francouzský jezuitský misionář Jean François Régis.²³⁶ Tuto událost využili v roce 1738 těšínský jezuité k uspořádání představení, jehož průběh ilustruje dochovaný program [40] vydaný v Schindlerově tiskárně. V témže roce zde pak také nechal vydat oslavnou ódu [202] při příležitosti uvedení Karla Františka Skrbenského do funkce těšínského zemského hejtmana rektor svídnické školy Johann

²³⁴ VOIT; P. *Encyklopedie knihy* (2006). s. 271.

²³⁵ ČERMÁK, D. K. *Premonstráti v Čechách a na Moravě: stručné vypsání osudů jednotlivých bud' ještě stávajících neb již vyhlazených klášterů toho řádu dle roků jich založení*. (1877). s. 5.

²³⁶ SOMMERVOGEL, C., BACKER, A., BACKER, A. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. (1890-1913). sv. 6 sloupec 1598

Christian Leubscher. Řadu unikátů uzavírají zmíněné dva titulární kalendáře vytištěné v roce 1756 [255] a 1779 [256], tedy vždy v roce předcházejícím jejich platnosti. Tento typ kalendáře doplněný o aktuální seznam (titulář) církevních a státních úředníků včetně adres a náležité titulatury byl na našem území vydáván od poloviny 18. století.²³⁷

Z řídce dochovaných vydání pochází tři z 16. století. Nejstarším je Peterlův pražský německojazyčný tisk [232] z roku 1588, jenž byl dosud evidován jen ve dvou exemplářích. Toto dílo bylo nejprve vydáno o rok dříve v Ingolstadtu.²³⁸ Tamtéž došlo ještě v roce 1592 k jeho druhé reedici.²³⁹ Jediným exemplářem bylo doposud doloženo kralické vydání biblického textu [233] z roku 1597. Rejstřík Svatých písem vyšel původně již v roce 1563 v Ivančicích, toto vydání se však nedochovalo.²⁴⁰ Stejně tak ojediněle byl dosud zaznamenán výtisk jezuitské polemiky [35], kterou vydal na konci století Ondřej Graudens v Litomyšli. Tomuto dílu věnoval bližší pozornost literární historik Antonín Škarka.²⁴¹

Z vydání 17. století byly dosud pouze jedním exemplářem evidovány pražská novinová zpráva [15] z roku 1609 vydaná u dědiců Jana Schumanna a poměrně rozsáhlé dílo [195] biskupa Jednoty bratrské Matouše Konečného, které vyšlo roku 1616 v Brémách. V případě ostatních vydání 17. století se jedná o třetí dochovaný exemplář. Nejprve je to soubor modliteb [163] vydaný Veleslavínskou tiskárnou v roce 1602. Následují Dačického pražské vydání postily [50] z roku 1613 a dva spolu související pražské tisky Carolidovy [3, 5] z roku 1620.

Mezi tisky 18. století evidujeme teprve druhým exemplářem čtyři vydání. Z poloviny století pochází německojazyčný traktát [150] z Hennigovy berlínské officíny. Dále jsou to dvě opavská silesiaka, titulární a hospodářský kalendář [257] na rok 1778 vydaný Josefem Gabrielem v roce 1777 a sbírka [186] kázání z roku 1786. V případě Seidlerova nedatovaného brněnského tisku [59-60] se s největší pravděpodobností jedná již o vydání z počátku 19. století. Soubor uzavírá třetí dochovaný exemplář vydání *Nového zákona* [287] z roku 1792, které vyšlo souběžně v Bratislavě a Budapešti nákladem Michala Landnera.

4.6 Provenience – supralibros, exlibris, přípisky a vpisky

Vlastnickým záznamům, které jsme evidovali v dochovaných exemplářích, byla věnována bližší pozornost v podkapitolách věnovaných evidenci bohemikálních vydání jednotlivých století. V některých případech potvrzují skutečnosti, které byly již dříve známy

²³⁷ VOIT; P. *Encyklopedie knihy* (2006). s. 426.

²³⁸ VD16 B 1630.

²³⁹ VD16 B 1631.

²⁴⁰ VOIT; P. *Encyklopedie knihy* (2006). s. 893.

²⁴¹ ŠKARKA, A. „Pikhartský netopýř“ Brosiova „Ohlášení“ a jeho anonymní polemika. (1931). s. 58–74.

z archivních pramenů.²⁴² Příkladem může být dochovaný exemplář Komenského jazykové učebnice *Auffgeschlossene Güldene Sprachen-Thür* [194] z roku 1666, jenž je na předních deskách označen iniciálovým supralibros „G.G.“ s datací „1679“ a přípisem „Georg Graupner Anno 1679“, tedy jménem významného donátora knihovny Jiřího Greupnera. Stejně tak máme potvrzeno jak z archivního pramene, tak z přípisu v exempláři, že první darovanou knihou do vznikající knižní sbírky byla, a to již v roce 1710, česká Bible Adama z Veleslavína tištěná v Praze roku 1613 [34], jejímž dárce byl šlechtický patron těšínského evangelického sboru Václav Pelhřim z Třenkovic. Setkáme se však i s vlastníky, které dosud známé prameny přímo neuvádí a o jejichž vztahu ke konkrétní knize, potažmo k Tschammerově knihovně, svědčí pouze provenienční znaky v dochovaných exemplářích.

V českojazyčných tiscích, které tvoří většinu vydání v 16. století, nacházíme supralibros, exlibris a vlastnické přípisky téměř u poloviny dochovaných exemplářů.²⁴³ Hojně jsou však zastoupeny také v tiscích vydaných o století později, méně pak v exemplářích pocházejících z 18. století. Okruh vlastníků není široký, v některých případech však nabízí celkem zajímavý pohled na vztah jejich vlastníků k jednotlivým dílům a význam, který knihám přikládali. Za zmínku také jistě stojí skutečnost, že se mezi dárce objevují nejen zástupci šlechty a měšťanstva, ale také, zejména v mladším období, zástupci vrstev nižších. Přímé svědectví o darování knihy těšínské knihovně se vyskytuje ovšem zřídka.

Z hlediska typologie se setkáme poměrně často s vlastnickým označením na deskách knihy, tedy supralibros.²⁴⁴ Exlibris v podobě formulovaného vpisku „*Ex libris ...*“, případně vlepené na přideštní knihy se vyskytuje zřídka.²⁴⁵ Nejčastěji se setkáme s prostými přípisky někdy doplněnými o dataci, které však ne vždy obsahují jméno a příjmení vlastníka.

Se supralibros se až na dvě výjimky setkáme pouze u tisků vydaných v 16. století. Tvoří je převážně jméno a příjmení vlastníka vyjádřené iniciálami. Datace se objevuje jen v některých případech. Někdy je supralibros doplněno ještě rukopisným přípisem v knize. Ve dvou případech je složeno z iniciál a erbu s datací, ale také bez ní. Takto jsme podle iniciálového označení identifikovali v tiscích 16. století jako vlastníky Bedřicha Bludovského (bez datace) a Julia Ferdinanda Skrbenského (s datací 1665). Blíže se zatím naopak nepodařilo rozklíčovat iniciály ES a TFK (s datací 1673).

²⁴² GABRYŠ, M. K počátkům Tschammerovy knihovny evangelického sboru v Těšíně. (2013). s. 21-38.

²⁴³ ŠÍCHA, V. 16th - Century Bohemian Old Prints in the Tschammer Library in Cieszyn. *Early modern print culture in Central Europe: proceedings of the Young Scholars Section of the Wrocław Seminars September 2013*. (2014). s. 111-124.

²⁴⁴ VOIT; P. *Encyklopedie knihy* (2006). s. 850.

²⁴⁵ VOIT; P. *Encyklopedie knihy* (2006). s. 254.

Jednoznačně se podařilo určit párové heraldické supralibros Václava Dobřenského z Dobřenic a Anny Dohalské z Dohalic, které je tvořeno iniciálami manželů, erby a v některých případech také datací 1596. Z historických pramenů víme, že Dobřenští byli spřízněni s rodinou Skrbenských osobou Kryštofa Bernarda Skrbenského, který v roce 1660 pojal za manželku Kateřinu Apolonii Bořitovou z Budče. Její matkou totiž byla Johanna Bořitová z Budče rozená Dobřenská, která byla mimo jiné během svého pobytu v exilu v užším styku s lešenským prostředím.²⁴⁶ Bez zajímavosti jistě také není skutečnost, že se toto supralibros ADZD objevuje také na vazbě exempláře *Kralické bible* vydané 1613, který je dnes uložen v knihovně v Drážďanech.²⁴⁷

Podobně jednoznačné je i heraldické supralibros Albrechta Sedlnického z Choltic, syna Aleny Skrbenské, které se taktéž skládá z iniciál, erbu a datace 1617.²⁴⁸ U těchto šlechtických vlastníků se vždy jedná o exempláře *Bible kralické*. Supralibros Dobřenských a Dohalských s datací 1602 nalezneme také na vazbě druhého vydání šestého dílu zmíněné Bible, který vyšel až v roce 1601. Z dalších tisků 17. století nesou vlastnické supralibros již jen dva exempláře. Iniciály Jiřího Greupnera (bez datace) potvrzuje také vpisec na přídeští. Vlastníka nedatovaného iniciálového supralibros PESČ se prozatím nepodařilo určit.

S exlibris se setkáme skutečně zřídka, neboť je zastupují pouze dva výskyty u vydání 17. století a dva u tisků pocházejících z 18. století. Nejprve se jedná exemplář, jehož vlastníkem byl 10 let po vydání díla blíže neurčený Georgius Pocorni. V druhém případě jsou v exempláři vlepena dvě mladší, tištěná institucionální exlibris freistadtského hejtmanství a školy v Orlové. Z počátku 18. století pochází právnický spis, jehož vlastníkem byl nepochybně Gottlieb Rudolf Tschammer, který ke svému podpisu připojil také dataci 1742. Na základě nedatovaného rukopisného exlibris „*Ex libris Joa. Christophori*“ v díle vydaném ke konci 18. století se vlastníka nepodařilo identifikovat.

Na přípisky bohaté jsou zejména vydání 16. století, z nichž ale valná většina není dosud identifikována. Výjimku tvoří Anna Kateřina Henckel z Donnersmarcku, Bernard Skrbenský a Kryštof Bernard Skrbenský, jehož přípisec doplňuje i rukou vyvedený rodový erb, Gottlieb Rudolf Tschammer, Jan Glajcar a další členové rodiny Dobřenských (Mikuláš Zdislav a Jaroslav či Jan mladší), kteří v knihách vlastněných svými předky zanechali téměř

²⁴⁶ ZAHAJSKÁ, Blanka. *Ediční principy starších českých textů ze slezské nářeční oblasti na základě jazykové analýzy Knihy pamětí z let 1632-1685 Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště*. (2002). s. 6.

²⁴⁷ JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610-1618: hned jsem k Vám dnes naschvál posílá svého vypravil*. (2011). s. 256.

²⁴⁸ BRŇOVJÁK, J. *Kryštof Bernard Skrbenský z Hříště: paměti hornoslezského barokního šlechtice*. (2010). s. 49.

identické vpisky s datacemi i přesnými daty, kdy tyto knihy četli.²⁴⁹ Dále se zde setkáme se staršími vpisky Johanna Oslaviensis, Andrease Rageczena či datovaným přípiskem Hadriana Palingenia z roku 1587. Evidentně mladší jsou pak vlastnické poznámky Babilona, Pilscha a Weichsela. Řada přípisků má pouze formu datace s jedinou výjimkou, kdy je zmíněna i lokalita (Brno 1606, 1629, 1666-1667, 1681, 1780). V případě posledního data se jedná o poznámku navazující na výše uvedená příjmení Babilon, Pilsch a Weichsel.

V tisících 17. století jasně identifikujeme vlastníka nejstarší darované knihy Václava Pelhřima z Třenkovic s datací 1720, dále Jana a Kryštofa Bernarda Skrbenské, Gottlieba Rudolfa Tschammera a blíže neznámého Eslika Koniaře. Vydání 18. století už nesou poznámek málo. Kromě Gottlieba Rudolfa Tschammera, zde nalezneme přípisky Jana Pindóra z roku 1754, jenž by mohl být s největší pravděpodobností předkem stejnojmenného těšínského evangelického kněze z přelomu 19. a 20. století a blíže neznámých Adama z Třanovic a Jiřího Wojnara z Dolního Žukova (dnes součástí Českého Těšína). Jménem naopak vůbec neznáme autorku zápisů o úmrtích v rodině z počátku 20. století.

Samostatnou kapitolou pak zůstávají vpisky knihovníků Tschammerovy knihovny. Autora často se objevujícího přípisku „*Zur Teschner v. tschammerischen Kirchen-Bibliothek gehörig Augs. Confess.*“ neznáme, nicméně dle datací se jedná o jednoho ze čtyř prvních správců knihovny z počátku 19. století. Později se objevuje jméno knihovníka Sittiga, který v knihovně působil ve 20. a 30. letech 19. století a bezpochyby ještě mladší je velmi běžné modré oválné razítko „*Bibliothek Der Gnadekirche im Teschen*“.

²⁴⁹ OTTO, J. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. (1888-1909). sv. 7 s. 715.

5. ZÁVĚR

Autor předkládané práce si stanovil dva základní cíle. Zaprvé sestavit kompletní bibliografický soupis bohemikálních tisků vydaných do roku 1800 dochovaných v historickém fondu Tschammerovy knihovny v Těšíně. A zadruhé pokusit se na základě analýzy získaného bibliografického materiálu zodpovědět otázky, zda může revize dříve dosažených badatelských výsledků přinést něco nového z hlediska národní retrospektivní bibliografie tisků vydaných do roku 1800 a jak mohou výsledky autorské, tiskařské, provenienční, obsahové a žánrové analýzy historického fondu specificky lokální sborové knihovny rozšířit naše dosavadní poznatky v oblasti výzkumu dějin knižní kultury Čech, Moravy a Slezska?

Práce je rozdělena do tří kapitol, z nichž v první se věnujeme pronikání reformačních myšlenek na Těšínsko v 16. století, následně protireformačnímu úsilí po roce 1610 a změnám přicházejícím po roce 1709, jakožto zásadním vlivům, které formovaly těšínskou evangelickou obec a v posledku umožnily také vznik samotné Tschammerovy knihovny. V druhé kapitole jsou popsány počátky knihovny a její vývoj do současnosti, první významnější dárci knižních sbírek, správa a charakteristika historického fondu, včetně rozboru jeho skladby a komparace knihovny s jinými institucemi podobného profilu. V poslední, stěžejní kapitole jsou představeny výsledky analýz souboru bohemikálních tisků vydaných do roku 1800 dochovaného v historickém fondu knihovny. Nedílnou součástí práce je bibliografický soupis identifikovaných vydání.

Evidence dochovaných exemplářů vycházela z dříve publikovaných soupisů A. Frinty, studií J. Brody a nepublikovaných excerpt A. Baďurové. Následoval samostatný průzkum dochovaných strojopisných katalogů knihovny, kartoték a v průběhu času také postupně doplňovaného elektronického katalogu. Výsledný soubor podchycených exemplářů byl podroben bibliografické analýze za využití dostupných databází a kartoték retrospektivních bibliografií, na jejímž základě byla jednotlivá vydání identifikována. Výsledný počet činí 262 evidovaných vydání v 292 svazcích, z toho 29 vydání 16. století v 38 svazcích, 59 vydání 17. století v 62 svazcích a 174 vydání 18. století v 192 svazcích.

Z uvedených počtů získáme odpověď na první otázku, zda lze díky revizi dříve dosažených badatelských výsledků získat nové poznatky a obohatit národní retrospektivní bibliografii o dosud neznámé informace. Počet evidovaných vydání výrazně překračuje dosud známé údaje. A. Frinta zaznamenal 65 českojazyčných vydání. Ze studií J. Brody nelze celkový počet bohemikálních vydání přesně stanovit. Jím shromážděné informace však posloužily jako důležité vodítko při identifikaci exemplářů v historickém fondu a také jako

komparativní materiál. Námi předkládaný bibliografický soupis však eviduje 88 českojazyčných vydání v 96 svazcích. To znamená, že jsme celkový počet českojazyčných bohemikálních vydání dochovaných v Tschammerově knihovně navýšili o více než čtvrtinu. Podobná je situace v případě cizojazyčných bohemik, kdy A. Baďurovou odhadovaný počet 140 vydání stoupl o pětinu na 174 evidovaných cizojazyčných bohemik.

Celkový počet evidovaných bohemikálních tisků vydaných do roku 1800 bez ohledu na jazyk a místo vydání tak vzrostl o 57 titulů, což činí asi 20 % navýšení. Nově jsme také zaznamenali sedm dosud neznámých vydání, jejichž existence je prozatím doložena pouze unikátně dochovanými exempláři v historickém fondu Tschammerovy knihovny a čtrnáct vzácně dochovaných vydání, z nichž v osmi případech se jedná o druhý dosud známý exemplář. Můžeme tedy konstatovat, že revize dříve dosažených výsledků byla více než žádaná a přinesla řadu nových, dosud nám neznámých informací.

Odpověď na druhou otázku, zda může výzkum v historickém fondu lokální církevní knihovny rozšířit naše dosavadní poznatky v oblasti výzkumu dějin knižní kultury Čech, Moravy a Slezska, je také v zásadě pozitivní. Avšak vzhledem k nevelkému rozsahu studovaného bibliografického materiálu a jeho poměrně úzkému profilu jde spíše o doplnění již dříve známých skutečností. Ať už se jedná o unikátně dochovaná vydání, jejichž existence přináší nové informace o tiskařské činnosti brněnského tiskaře Bartoloměje Albrechta Formana a opavské produkci konce 18. století, překladech Komenského či Spenerova díla nebo nové možnosti bibliografického komparativního bádání nad vzácně dochovanými exempláři již dříve identifikovaných vydání.²⁵⁰ Z analýzy studovaného souboru bohemik však vzhledem k dosud známým poznatkům z dějin české, zejména evangelické knižní kultury mnoho zcela nových, natož překvapivých informací nevyplyvá.

Okruh dřívějších vlastníků bohemikálních tisků v historickém fondu knihovny je, jak jsme se přesvědčili, nevelký a až na výjimky ho tvoří osoby, jejichž vztah k těšínské evangelické obci a potažmo k Tschammerově knihovně je již dobře zdokumentován na základě dochovaných archivních pramenů a starší odborné literatury. Přesto i zde přináší provenienční analýza bohemikálního souboru kromě potvrzení již známých informací (supralibros Jiřího Greupnera, či vpisek hraběnky Anny Kateřiny Henckel z Donnersmarcku) také nové poznatky v podobě nově zaznamenaných šlechtických proveniencí z českého či slezského prostředí (Dobřenští z Dobřenic, Sedlnický z Choltic), ale i prozatím blíže

²⁵⁰ HOWARD-HILL, T. H. Why Bibliography Matters. (2009) s. 9-20.

neidentifikovaných vlastníků z nižších společenských vrstev, u nichž lze předpokládat, a často to i vyplývá ze zmíněných lokalit, jejich místní původ.

Přestože u převážné většiny evidovaných exemplářů přesně nevíme, kdy a jakým způsobem se staly součástí fondu knihovny, z několika málo poznámek je patrné, že okruh dárců se zdaleka neomezoval pouze na šlechtické či měšťanské kruhy, ale nalezneme mezi nimi, zejména v mladším období, také řemeslníky, sedláky a další členy těšínské obce, což činí knihovnu poměrně výjimečnou a ukazuje, jaký význam pro místní evangelickou společnost ve své době měla.

5.1 Poznámka na závěr

Analýza souboru necelých 300 evidovaných exemplářů bohemikálních starých tisků vydaných do roku 1800 (tedy pouze cca 4 % celého historického fondu Tschammerovy kroniky) přinesla poměrně zajímavé výsledky. Je tedy nasnadě, že celkové zpracování historického fondu knihovny a především archivu je výzvou nejen pro současné správce knihovny, ale také pro řadu dalších badatelů, kteří by se chtěli věnovat dějinám knižní kultury na Těšínsku, zkoumání vývoje náboženského a politického života ve Slezsku, historii Jednoty bratrské v době jejího pronásledování a působení v polském exilu, minulosti soudobé slezské šlechty či mnohým jiným souvisejícím otázkám.²⁵¹

²⁵¹ BRODA, J. Bohemica w Bibliotece im. Tschammera w Cieszynie. (1972). s. 90.

6. BIBLIOGRAFICKÝ SOUPIS

Kritéria pro zařazení podchyteného vydání do tohoto bibliografického soupisu odpovídají pravidlům pro tvorbu českých národních retrospektivních bibliografií starých tisků. Horní hranice vydání tisku je stanovena rokem 1800, přičemž výjimku představují vícesvazková a periodicky vydávaná díla konce 18. století, která tvoří ucelenou řadu, avšak datace vydání některých svazků překračuje stanovenou hranici, anebo díla, u nichž je datace tisku určena přibližně, například podle činnosti tiskaře, který působil na přelomu 18. a 19. století.

Za bohemikum je tisk považován, pokud splňuje jedno z následujících kritérií: 1) byl vytištěn v českém jazyce, 2) byl vytištěn v cizím jazyce na území dnešní České republiky, 3) byl vytištěn v zahraničí v cizím jazyce, ale jedná se o dílo autora pocházejícího z území dnešní České republiky, 4) jedná se o cizojazyčné dílo cizího autora, vytištěné v zahraničí, které se například svým obsahem, charakteristikou původu, osobou mecenáše či jinými souvislostmi vztahuje k českému, moravskému či slezskému prostředí v dnešních hranicích České republiky.²⁵²

Použité zkratky:

BiAT - Biblioteka i Archivum im. Tschammera

BCBT - číslo BCBT

BSBB - Bibliografie spisů Bohuslava Balbína

K - číslo Knihopisu

E - exlibris

P - přípisek

S - supralibros

²⁵² HORÁK, Fr. Pojem boehmikum. (1959-1990). sv. 1, s. 9-18.

1. ABLEHNUNG, Gegründete

Gegründete Ablehnung, ...

[S.l.], [s.t.n.] 1636.

BCBT39559 - BiAT: BT SD 01383 a I - Stará signatura: 1383

2. ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel

Kalendář historický. ...

Praha, Daniel Adam z Veleslavína 1590.

K00059 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 5082, 185981a, 18581b - S Bedřich Bludovský -

P Jan Glajcar

3. AGENDA

Agenda, aneb způsob oddávání ...

[Kralice], [Bratrská tiskárna] 1580.

K00082 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5630, 18570b

4. AGENDA

Agenda anebo služba křtu svatého. ...

[Praha], Daniel Carolides z Karlsperka 1620.

K00081 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5630, 18570c

5. AGENDA

Agenda při večeři Páně. ...

[Praha], Daniel Carolides z Karlsperka 1620.

K00087 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5630, 18570d

6. AGRICOLA, Johannes

Die in Hußen bekriegte, doch unbesiegte Wahrheit oder Warhafter Verlauf, ...

Frankfurt – Lipsko, Paul Zeising 1686.

BCBT30738 - BiAT: BT 00886 b I - Stará signatura: neuvádí

7. APOLOGIA

Apologia oder entschuldigungs Schrift ...

[S.l.], [s.t.n.] 1618.

BCBT34301 -BiAT: BT SD 03782 e II - Stará signatura: 3872e

8. APOLOGIA, Druhá

Druhá apologie stavů Království Českého ...

Praha, Daniel Carolides z Karlsperka 1619.

K00235 - BiAT: BT SD 3611 I - Stará signatura: T 3611, 18556

9. ARNDT, Johann

Informatorium biblicum. ...
[Halle], [s.t.n.] 1723.

K00250 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 428, 18558

10. ARNDT, Johann

Vzdělavatelná kázání, ...
Bratislava, František Augustýn Patzko 1776.

K00251 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5662, 18506

11. BALBÍN, Bohuslav

Miscellaneorum historicorum regni Bohemiae decas II. liber I. ...
Praha, Jiří Laboun 1687.

BSBB 33 - BiAT: BT SD 01469 a III - Stará signatura: bez signatury

12. BALBÍN, Bohuslav

Miscellaneorum historicorum regni Bohemiae decadis II. liber II. ...
Praha, Jiří Laboun 1687.

BSBB 33 - BiAT: BT SD 01469 b III - Stará signatura: bez signatury

13. BAYLY, Lewis

Praxis pietatis. To jest o cvičení se v pobožnosti pravé, ...
Amsterdam, Jan Paskovský – Jan Teofil Kopydlanský 1661.

K01017 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18539 - E K.K. Bezirkshauptmannschaft Freistadt
- Leitung der Öffentlichen Volksschule zu Orlau

14. BAYLY, Lewis

Praxis pietatis. To jest o cvičení se v pobožnosti pravé, ...
Berlín, Christian Ludwig Kunst 1754.

K01019 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18572a - P Johann Pindór (1754)

15. BERICHT, Ausführlicher und wahrhaftiger

Aussführlicher und wahrhafftiger Bericht der guten neuen Zeitung auss Prag, ...
Praha, Jan Schumann - dědicové 1609.

BCBT34272 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5713c, 1184e

16. BEWEIS, Gründtlicher

Gründtlicher Beweis, daß die, zu den geistlichen Gütern und Clöstern gehörige Unterthanen,
...
[S.l.], [s.t.n.] 1618.

BCBT34295 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 3872

17.-18. BIBLE (Biblia)

[Bible hallecká. 1. vydání] ...

Halle, Tiskárna Sirotčího domu 1722

K01114 - Ex. I. BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 58, 18497 - Ex. II. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5661, 18498

19. BIBLE (Biblia)

[Bible hallecká. 2. vydání] ...

Halle, Tiskárna Sirotčího domu 1745

K01115 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 9020

20. BIBLE (Biblia)

[Bible kralická jednodílná] ...

[Kralice], [Bratrská tiskárna] – [Zachariáš Solín] [1596].

K01109 - BiAT: BT SD 00173 I - Stará signatura: T 173

21. BIBLE (Biblia)

[Bible kralická jednodílná. 2. vydání] ...

[Kralice], [Bratrská tiskárna] [1613].

K01110 - BiAT: BT 00172 IV - Stará signatura: T 172, 18586

22.- 29. BIBLE (Biblia)

[Bible kralická šestidílná] ...

Kralice, Bratrská tiskárna - Václav Elam - Zachariáš Solín 1579-1594.

K01107 - Díl 1. BiAT: Ex. I. BT SD 00175/01 III - Stará signatura: T 175, 18471-
S Dohalský z Dohalic, Václav - Dohalská z Dohalic Anna - P MDZ, IDZD – Ex. II. BiAT:
BT SD 00176/01 III - Stará signatura: T 176 - S (1579) – Ex. III. BiAT: BT SD 00177/01 III -
Stará signatura: T 177 - S Sedlnický z Choltic, Albrecht, starší (1617) - Díl 2. BiAT: BT SD
00178/02 III - Stará signatura: T 178, 18472 - S Dohalský z Dohalic, Václav - Dohalská
z Dohalic Anna - P MDZ, IDZD - Díl 3. BiAT: BT SD 00178/03 III - Stará signatura: T 179,
18473 -S Dohalský z Dohalic, Václav - Dohalská z Dohalic Anna - P MDZ, IDZD - Díl 4.
Ex. I. BiAT: BT SD 00175/04 III - Stará signatura: T 180, 18474 - S Dohalský z Dohalic,
Václav - Dohalská z Dohalic Anna - P MDZ, IDZD – Ex. II. BiAT: BT SD 00177/04 III -
Stará signatura: T 181 - S Sedlnický z Choltic, Albrecht, starší (1617) - Díl 5. BiAT: BT SD
00175/05 III - Stará signatura: T 182, 18475 -S Dohalský z Dohalic, Václav - Dohalská
z Dohalic Anna (1596) - P MDZ, IDZD

30. BIBLE (Biblia)

[Bible kralická šestidílná. 2. vydání 6. dílu] ...

[Kralice], [Bratrská tiskárna] [1601].

K01108 - BiAT: BT SD 00183/06 III - Stará signatura: T 183, 18476 - S Dohalský z Dohalic,
Václav - Dohalská z Dohalic Anna (1602)- P MDZ

31. BIBLE (Biblia)

[Bible Melantrichova. 2. vydání] ...

Praha, Jiří starší Melantrich z Aventýna 1556-1557.

K01102 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5608, 18579

32. BIBLE (Biblia)

[Bible Melantrichova. 4. vydání] ...

Praha, Jiří starší Melantrich z Aventýna 1570.

K01104 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 168, 8117 - **S** TFK (1673) - **P** Anna Kateřina Henckel z Donnersmarcku

33. BIBLE (Biblia)

[Bible Netolického (Melantrichova I. vydání)] ...

Praha, Bartoloměj Netolický z Netolic - Jiří starší Melantrich z Aventýna 1549.

K01101 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: bez signatury

34. BIBLE (Biblia)

[Bible Veleslavínova.] ...

Praha, Samuel Adam z Veleslavína 1613.

K01106 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 169, 5885 - **P** Pelhřim z Třenkovic, Václav (1720) – (1696)

35. BROSIUS, Václav

Ohlášení ...

[Litomyšl, Ondřej Graudens?] 1599.

K01303 - BiAT: BT SD 01789 c I - Stará signatura: 1789/3 – **P** IHS (1600)

36. BULLA, Gülden

Gülden Bulla Keyser Caroli deß Vierdten im Jahr 1356. ...

Frankfurt, Johann Bringer - Wilhelm Hoffmann 1612.

BCBT39553 - BiAT: BT SD 03043 a I - Stará signatura: bez signatury

37. BÜNTING, Heinrich

Itinerarium Sacrae Scripturae ...

Praha, Daniel Adam z Veleslavína 1592.

K01361 - BiAT: BT SD 00121/01-02 III - Stará signatura: 121, 18545 - **P** (1666-1667)

38. CASSIODORUS, Flavius Magnus Aurelius

Historia církevní ...

Praha, Daniel Adam z Veleslavína 1594.

K01470 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 9118

39. CONFESSIO, Českých Bratří

Confessio aneb, počet z víry z učení i náboženství křesťanského ...
[Kralice, Bratrská tiskárna 1607?].

K01606 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 4877

40. CURRUS, Gloríe Dei

Currus Gloríe Dei ...
Opava, Jan Václav Schindler 1738.

BCBT42945 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5182

41. DEUTUNG

Deutung über die zu Prag den 11. (21) Junii bey der schrecklichen Execution am Himmel erschienen zweyen Regenbögen.
[S.l.], [s.t.n.] 1621.

BCBT35470 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 51211

42. DIKAST, Jiří

Postila každodenní pobožná ...
Praha, Jiří Jakubův Dačický 1613.

K02177 - BiAT: BT SD 03928 I - Stará signatura: 09089 - **P** Kryštof Bernard Skrbenský (1677)

43.-44. EBERT, Johann Jakob

Naturlehre ...
Opava, Josef Jiří Trassler 1784.

BCBT14182 - Díl. 2. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 4218 - Díl. 3. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 4219

45. EUSEBIOS Z CAESAREJE

Historia církevní ...
Praha, Daniel Adam z Veleslavína 1594.

K02390 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 9118

46. [FASSMANN, David]

Gespräche in dem Reiche derer Todten, ...
Lipsko, Körner - dědicové – Johann Schwabe 1723.

BCBT12143 - BiAT: BT SD 00920 k II - Stará signatura: neuvádí

47. FAUKNAR Z FONKENŠTEJNA, Šebestyán

Tytulář ...
Prah, Jan Schumann 1589.

K02433 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 4995 - **P** Gottlieb Rudolf Tschammer

48. FERUS, Johann

Postila aneb kázání evangelické pravdy ...

Praha, Jiří starší Melantrich z Aventýna 1575.

K02450 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T146, T147 - P Bernard Skrbenský - Johann Oslaviensis - Andreas Rageczenus (1587)

49. FISCHER, Christophorus

Operis oeconomici ...

Praha, Jezuitská tiskárna 1683.

K02542 - BiAT: BT SD 00974/02 I - Stará signatura: 974

50. FRANCKE, August Hermann

Svatá a bezpečná cesta víry evangelického Křesťana, ...

[Halle, Jan Justin Gebauer] 1723.

K02581 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 428, 18558

51. FRANCKE, August Hermann

Obhajení učení evangelium svatého, ...

Halle, Jan Justin Gebauer 1723.

K02586 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 428, 18558

52.-53. FRANTIŠEK II.

Gesetze und Verfassungen im Justizfache. ... In der ersten vier Jahren seiner Regierung. ...

Praha, Jan Ferdinand Nepomuk Schönfeld z Schönfeldu [1792-1796].

BCBT26514 - Ex. I. BiAT: BT SD 01574/1792-1796 IV - Stará signatura: 1574 - Ex. II.

BiAT: BT SD 01485/03 III - Stará signatura: neuvádí

54. GARTH, Helvicus

Summarischer Bericht ...

[Praha], [s.t.n.] 1918.

BCBT39558 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 3872c

55. GERHARD, Johann

Padesátero duchovní přemýšlování, ...

[Žitava], [Václav Klejch] 1714.

K02668 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18537a

56. GERHARD, Johann

Duchovní klenot ...

[Žitava], [Václav Klejch] 1714.

K02661 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18537b

57. GERHARD, Johann

In Nomine Iesu! Cvičení v pravé pobožnosti ...
[Žitava], [Václav Klejch] 1714.

K02660 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18537c

58. GERHARD, Johann

I.[n] N.[omine] J.[esu!] Lekařství Duše ...
[Žitava], [Václav Klejch] 1714.

K02663 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18537d

59.-60. GESANGBUCH, Christliches

Christliches Gesangbuch ...
Brno, František Karel Siedler [1799-1808].

BCBT33437 - Ex. I. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5608 - Ex. II. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5886

61. GESETZSAMMLUNG

Gesetzsammlung für die Judenschaft in den k. k. Staaten ...
Praha, Antonín Elsenwanger 1793.

BCBT32686 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 4922

62. GESETZ-WÖRTERBUCH

Gesetz-Wörterbuch für das weibliche Geschlecht ...
Praha, August Geers 1795.

BCBT12315 - BiAT: neuvádí - Signatura: 4923

63. GLEICHMANN, Johann Zacharias

Erste Fortsetzung des Gesprächs im Reiche derer Todten ...
Frankfurt – Lipsko, [s.t.n.] 1730.

BCBT39594 - BiAT: BT SD 03606 a II - Stará signatura: neuvádí

64. GLEICHMANN, Johann Zacharias

Anderte Fort-Setzung derer Gespräche im Reiche derer Todten ...
Frankfurt – Lipsko, [s.t.n.] 1730.

BCBT39595 - BT SD 03606 b II - Stará signatura: neuvádí

65. GOUVEIA, Antonie de

Leben, Tod, und Wunder-Werck deß Heiligen Joannis Dei, ...
Praha, Petr Antonín Bennek 1711.

BCBT32214 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 3554

66.-162. GUTHRIE, William

Allgemeine Weltgeschichte ...

Opava - Brno - Vídeň, Jan Jiří Trassler - Franz Anton Schrämbel - Ignaz Alberti 1789-1803.

BCBT10907 – BiAT: BT SD 01879/01 I - BT SD 01217/75 I - Stará signatura: 1879 -1974

163. HABERMANN, Johann

Modlitby křesťanské ...

Praha, Daniel Adam z Veleslavína - dědicové 1602.

K02819 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18536

164. HASELBAUER, Franciscus

Gründlicher Bericht Von dem Christenthum ...

Praha, Jezuitská tiskárna 1719-1720.

BCBT12016 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 855

165. HENSEL, Johann Adam

Protestantische Kirchen-Geschichte der Gemeinen in Schlesien ...

Lipsko – Lehnice, David Siegert 1768.

BCBT27250 - BiAT: BT SD 00036 II - Stará signatura: neuvádí

166.-167. HOË VON HOËNEGG, Matthias

Evangelická ruční knížka, ...

[S.l.], [s.t.n.] [post 1714].

K03090 - Ex. I. BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 37, 18537a - Ex. II. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5645, 18537b

168. HOFFMEISTER, Johannes

Postila česká. ...

Prostějov, Jan Günther 1551.

K03104 - BiAT: BT SD 00150 - Stará signatura: T 150

169. HUS, Johann

Etliche Briefe Johannis Huss des Heiligen Merterers, ...

Wittenberk, Joseph Klug 1537.

BCBT39548 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5144d

170. JEWEL, John

APOLOGIA. To jest: Dostatečná obrana víry a náboženství ...

Praha, Daniel Carolides z Karlsperka 1619.

K03558 - BiAT: BT SD 3609 I - Stará signatura: T 3609, 18555

171. JOANNIDES, Jiřík, starší

Dvojí spis učiněný. ...

Žilina, Ján Dadán 1667.

K03588 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5640, 9070, 18535

172. JOCHER, Wilhelm

Gegründe Anzeig, der verdeckten, vnteutschen nachtheiligen Consilien, ...

[S.l.], [s.t.n.] 1621.

BCBT39592 - BiAT: BT SD 03556 a I - Stará signatura: neuvádí

173. JOCHER, Wilhelm

Gegründe Anzeig, der verdeckten, vnteutschen nachtheiligen Consilien, ... Editio tertia. ...

Giessen, Caspar Chemlinus 1621.

BCBT39593 - BiAT: BT SD 03556 a I - Stará signatura: neuvádí

174. JOSEF I.

Nové právo útrpné a hrdelní ...

Praha, Jan Karel Jeřábek - dědicové - Jan Adam Cecynkar [1708].

K03604 - BiAT: BT SD 1260a III, BT SD 1260b III - Stará signatura: 1260 - P Gottlieb
Rudolf Tschammer

175.-178. JOSEF II.

Geseze und Verfassungen im Justizfache ...

Praha, Jan Ferdinand Nepomuk Schönfeld z Schönfeldu 1786 -1790.

BCBT10231 - Ex. I. (1786) BiAT: neuvádí - Stará signatura: 1556 - Ex. II. (1788) BiAT:
neuvádí - Stará signatura: 1556/2 - Ex. III. (1789) BiAT: neuvádí - Stará signatura: 1556/3 -
Ex. IV. (1790) BiAT: neuvádí - Stará signatura: 1556/4

179. JOSEPHUS FLAVIUS

O válce židovské knihy sedmery. ...

Prostějov, Jan Günther 1553.

K03627 - BiAT: BT SD 02874 III - Stará signatura: B 2874

180. KANCIONÁL

Kancionál. To jest kniha žalmů a písní duchovních ...

Amsterdam, Christoffel Cunradus 1659.

K03710 - BiAT: BT SD 4508 I - Stará signatura: T 4508, 18527

181. KAPITA, Jan

Postila, ...

[Praha], [s.t.n.] 1615.

K03771 - BiAT: BT SD 00153/01 II - Stará signatura: T153, 18496 - S PSEC

182. KAUPILIUS, Jan

Modla věku nynějšího: ...
[S.l.], [s.t.n.] [1623].

K03858 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18572b

183.-184. KLEYCH, Václav

Evangelický kancionál ...
[Žitava], [Václav Klejch] 1717.

K03972 - Ex. I. BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 56, 5615b, 9063a, 18528 - Ex. II. BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 48, 9063b, 18529b

185. KLEYCH, Václav

Evangelický kancionál ...
Žitava, Václav Klejch - Michael Hartmann 1727.

K03974 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18529a - **P** Jerzy Wojnar w Dolnym Zukowie

186. KLAPSIA, Jan

Neun Predigten, als die Erstlinge meiner jugendlichen Aussaat zur Beförderung des Reiches Jesu Christi ...
Opava, Franz Anton Vogelsinger 1786.

BCBT27899 – BT SD 007 I - Stará signatura: neuvádí

187. KNIHA

Kniha Jozefova sepsaná od jistého spatřujícího osmnácté století ...
Praha, Václav Matěj Kramerius 1784.

K04045 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: Wantuła

188. KOMENSKÝ, Jan Amos

Kurtzer Bericht von der Pestilenz ...
[Leszno], s.t.n. [1631].

BCBT33037 - BiAT: BT SD 01500 b I - Stará signatura: 1500b

189. KOMENSKÝ, Jan Amos

Janua aurea quinque linguarum reserata ...
Frankfurt, Johann Gottfried Schönwetter 1644.

BCBT39581 - BiAT: BT SD 01307 I - Stará signatura: 1307 - **P** - Eslik Koniař – Koniař otec

190. KOMENSKÝ, Jan Amos

Das Einige Nothwendige, nemlich wissen, was dem Menschen im Leben, im Tode, und nach dem Tode nothwendig sey ...

Lipsko, Samuel Benjamin Walther 1725.

BCBT38308 - BiAT: BT SD 02570 I - Stará signatura: 2570

191. KOMENSKÝ, Jan Amos

Opera didactica omnia ...

Amsterdam, Laurens de Geer- Christoffel Cunradus - Gabriel de Roy 1657.

BCBT39928 - BiAT: BT SD 01580/01-04 III - Stará signatura: 1580 - E Georgius Pocorni (1667)

192. KOMENSKÝ, Jan Amos

Orbis sensualium picti ... Pars I. ...

Norimberk, Martin Endter 1720.

BCBT39590 - BiAT: BT SD 00601/01 I - Stará signatura: 601

193. KOMENSKÝ, Jan Amos

Na spis proti jednotě bratrské ...

[S.l.], [s.t.n.] 1635.

K04243 - BiAT: BT SD 3597 I - Stará signatura: T 3597, Broda 18557 - P Jan Skrbenský

194. KOMENSKÝ, Jan Amos

Auffgeschlossene Güldene Sprachen-Thür ...

Lipsko, Johann Grossens und Consort. - Hennig Köler - Wittwe 1666.

BCBT3982 - BiAT: BT SD 00241 I - Stará signatura: 241- S Jiří Greupner (1679)

195. KONEČNÝ, Matouš

Ein schönes Büchlein von dem rechten Amt und Beruf der Christen ...

Brémy, Thomas Villiers 1616.

BCBT39583 - BiAT: BT SD 03673 I - Stará signatura: neuvádí

196. KONEČNÝ, Matouš

Pravda vítězí. ...

[Kralice, Bratrská tiskárna] 1614.

K03627 - BiAT: BT SD 03610 I - Stará signatura: T 3610, 18553

197. KRISTIÁN Z KOLDÍNA, Pavel

Práva městská království českého a markrabství moravského ...

Brno, František Ignác Sinapi 1702.

K04572 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5109 - P Gottlieb Rudolf Tschammer

198. LANGHANSEN, Christian

Ruční a domovní Postila. ...

Žitava, Václav Klejch - Michael Hartmann 1712.

K04675 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 65

199. LANGHANSEN, Christian

Ruční a domovní Postila. ...

Žitava, Václav Klejch - Krystian Stremel 1734.

K04676 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18504

200. LAUTERBECK, Georg

Politia Historica. ...

Praha, Daniel Adam z Veleslavína 1584.

K04735 - BiAT: BT SD 01609 III - Stará signatura: 1609 - P Hadrianus, Palingenius (1587)

201. LEOPOLD II.

Geseze und Verfassungen im Justizfache ...

Praha, Jan Ferdinand Nepomuk Schönfeld z Schönfeldu 1791-1792.

BCBT08879 - BiAT: BT SD 01568/1791-1792 III - Stará signatura: neuvádí

202. LEUBSCHER, Johann Christian

Das Allgemeine frohlocken des Fürstenthums Teschen ...

Opava, Jan Václav Schindler 1738.

BCBT42946 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: neuvádí

203. LIBERDA, Jan

Krátký výtah učení křesťanského ...

Halle, Jan Justin Gebauer 1736.

K04864 - BiAT: neuvádí- Stará signatura: T 428, 18558

204. LUDWELL, Wilhelm

Sambt und sondere Rechts=Ausspruch und Belehrungen ...

Norimberk - Brno, Georg Lehmann 1712.

BCBT07038 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 3335/3

205. MARKOVIČ, Matej, starší

Slaup Ohnivý křesťanské Israelity na cestách zprovázející ...

[S.l.], [s.t.n.] [1656?].

K05210- BiAT: neuvádí - Stará signatura: 9036, 18538

206. MEDER, Janus

Johannis Zisska von Kelch General Oberstens der Evangelischen in Böhmen Mandat: ...
[S.l.], [s.t.n.] 1618.

BCBT39578 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 3872g

207. MEDER, Janus

Variorum discursuum Bohemicorum nervus oder Hussiten Glock, ...
[S.l.], [s.t.n.] 1618.

BCBT39572 - BiAT: BT SD 03872 g II - Stará signatura: neuvádí

208. MEDER, Janus

Variorum discursuum Bohemicorum nervi Continuatio II. oder Behmischer Ohrlöffel ...
[S.l.], [s.t.n.] 1618.

BCBT39574 - BiAT: BT SD 03872 h II - Stará signatura: neuvádí

209. MEDER, Janus

Variorum discursuum Bohemicorum nervi Continuatio III. oder Decret der Jesuiten ...
[S.l.], [s.t.n.] 1619.

BCBT39575 - BiAT: BT SD 03872 i II - Stará signatura: neuvádí

210. MEDER, Janus

Variorum discursuum Bohemicorum nervi Continuatio IV. Böhmischer Pest-Artzney ...
[S.l.], [s.t.n.] 1619.

BCBT39576 - BiAT: BT SD 03872 k II - Stará signatura: neuvádí

211. MILEC, Eliáš

Přemýšlování s výkladem a naučením ...
[S.l.], [s.t.n.] 1738.

K05573 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 51, 5649, 18559

212.-215. MLYNÁŘ, Eliáš

Duchovní života studnice, ...
Bratislava, Jan Michal Landerer 1774.

K05648 - Ex. I. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18541a - Ex. II. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18541b - Ex. III. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18541 - Ex. IV. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18541

216. MOLLER, Martin

Manuale De Praeparatione ad mortem. ...
[Halle], [Jan Justin Gebauer] 1727.

K05928 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 428, 18558

217. MÜNSTER, Johann von

Adelicher Discurs, ...

Frankfurt, Johann Carl Unckel 1616.

BCBT07038 - BiAT: BT SD 00744 a II - Stará signatura: neuvádí

218.-220. MÜNSTER, Sebastian

Kosmografie česká. ...

Praha, Jan Kosořský z Kosoře 1554.

K05969 - Ex. I BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 5079 - Ex. II BiAT: BT SD 01478 IV - Stará signatura: T 1478 - S Julius Ferdinand Skrbenský (1665) - Ex. III BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 5977 - P Babilon, Johann Pilsch, Wiechsel, (1780)

221. OFFENBAHRUNGEN, Höchstverwundersame

Höchstverwundersame Offenbahrungen, ...

[S.l.], [s.t.n.] 1711.

BCBT42966 - BiAT: BT SD 03794 I - Stará signatura: 3794

222. PAPROCKÝ Z HLOHOL A Z PAPROCKÉ VŮLE, Bartoloměj

Zrcadlo slavného markrabství moravského. ...

Olomouc, Bedřich Milichthaler - dědicové 1593.

K06862 - BiAT: BT SD 01828/01-05 - Stará signatura: 1828

223. PAŘÍZEK, Aleš Vincenc

Erklärung der sonntägigen Evangelien in Schulen, ... Band II ...

Praha, Johann Michael Sann 1787.

BCBT00405 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2089 - E Joa. Christophori

224. PHILADELPHUS ZÁMRSKÝ, Martin

Postila evangelická. ...

[Bruntál - Jezdkovice - Loděnice], [Georg Baumann mladší] 1592.

K07158 - BiAT: BT SD 00152/01-03 III - Stará signatura: T 152

225.-226. PHILADELPHUS ZÁMRSKÝ, Martin

Postila evangelická. ...

Lipsko, Michal Kapihorský 1602.

K07160 - Ex. I. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18583 - Ex. II. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18583

227. PÍSNĚ, Evangelické

[Písně duchovní evangelické] ...

[Ivančice?], [Bratrská tiskárna?] [po 1564?].

K12862 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 5090

228. PÍSNĚ, Evangelické

[Písně duchovní evangelické] ...

[Kralice], [Bratrská tiskárna] [1615].

K12871 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: T 5091, 18587

229. PITSCHMANN, Christian Gottlob

Kern-Historie des Heil. Römischen Reichs Teutscher Nation ...

Žitava - Lipsko, Johann Jacob Schöps 1722.

BCBT01209- BiAT: BT 00551 I - Stará signatura: neuvádí

230. PIUS II. - papež

De Bohemorum ...

Frankfurt - Špýr, Christoph Olffen [1687].

BCBT39562 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2127/4

231. PIUS II. - papež

Kroniky dvě o založení země české ...

Praha, Daniel Adam z Veleslavína 1585.

K13885 - BiAT: BT SD 01525 II - Stará signatura: T 1525 - P 11. 11. 1629

232. PRACTICA, Geistliche

Geistliche Practica. ...

Praha, Michael Peterle 1588.

BCBT30957 - BiAT: BT SD 00653 I - Stará signatura: 653 - P Brno (1606)

233. REJSTŘÍK

Rejstřík Písem Svatých, ...

[Kralice, Bratrská tiskárna] 1597.

K14797 - BiAT: BT SD 00475 I - Stará signatura: 475, 9087 - P Kryštof Bernard Skrbenský

234. RHEGIUS, Urbanus

Rozmlouvání o krásném kázání ...

Prostějov, Jan Günther 1545.

K14825 - BiAT: BT SD 00066 I - Stará signatura: T 66

235. RÜMELIN, Martin

Dissertationes academicae ad Auream Bullam Caroli IV ...

Stuttgart, Johann Weyrich Rößlin 1655.

BCBT39561- BiAT: BT SD 00381 a I - Stará signatura: neuvádí

236. SAMMLUNG

Sammlung der besten Reisenbeschreibungen ... Band IX. ...
Opava, Josef Jiří Trassler 1785.

BCBT05456 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2961

237. SARGANEK, Jiří

Cithara sanctorum, ...
Lipsko, Samuel Benjamin Walther 1737.

K 15221- BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18508 - P Adam [Bryčka] z Třanovic

238. SCHAMBOGEN, Jan Kryštof

Prae-Lectiones Publicae In D. Justiniani Institutionum Juris Quatuor Libros Compositae, ...
Praha, Jiří Laboun [1696].

BCBT39554 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5037

239. SCHAMBOGEN, Jan Kryštof

Praelectiones Publicae In D. Justiniani Institutionum Juris Quatuor Libros compositae, ...
Praha, Jiří Laboun 1706.

BCBT05209 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5049 - E Gottlieb Rudolf Tschammer (1742)

240. SPANGENBERG, Johann

Postila česká. ...
Prostějov, Jan Günther 1546.

K15575 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 9003

241. SPANGENBERG, Johann

Postila česká. ...
Norimberk, Johann Montanus - Ulrich Neuber [1557-1560?].

K15578a - BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 87

242. SPAZIERER, Bernhard

Zuverlässige und ausführliche Nachricht von dem Armen-Institute ...
Brno, Jan Silvestr Seidler 1784.

BCBT03567 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 303, 5292

243. SPAZIERER, Bernhard

Zweyte Nachricht von dem Fortgange des Armeninstituts ...
Brno, Jan Silvestr Seidler 1784.

BCBT03505- BiAT: neuvádí - Stará signatura: 3888

244. SPENER, Philipp Jakob

Postila ...

[S.l.], [s.t.n.] 1729.

K15597- BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 84,5656, 18499

245. SPENER, Philipp Jakob

Učení evangelické víry ...

[S.l.], [s.t.n.] 1729.

K: neuvádí- BiAT: neuvádí - Stará signatura: Wantuła

246. STURM, Jacob

Der falschen zungen Spiegel, ...

[Brno], [Bartoloměj Albrecht Forman] 1608.

BCBT42944 - BT SD 01789 d I - Stará signatura: 1789/4

247. ŠTURM, Václav

Srovnání víry a učení bratří ...

Litomyšl, Ondřej Graudens 1582.

K16009 - BiAT: BT SD 03600 II - Stará signatura: T 3600 - P (27. 1. 1681)

248. TECHNOLOGIE, Allgemeine

Allgemeine Technologie , oder: Abhandlung aller Künste und Handwerke. Erster Band. ...

Olomouc, Tiskárna Vlastenecké soukromé ekonomické společnosti 1787.

BCBT32662 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 4229

249. TEŠLÁK, Pavel

Křesťanské modlitby a písně pro pobočné. ...

Bratislava, Antonín Löwe 1786.

K16127 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18540

250. THEOBALD, Zacharias

Husziten Krieg darinnen begriffen, Das Leben, die Lehr und Tod M. Johannis Hussii ...

Wittenberk, Lorentz Sauberlich - Samuel Selfisch 1609.

BCBT39550 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 4730

251.-252. THÜLEMAYER, Heinrich Günther von

De Bulla Aurea, Argentea, Plumbea et Cerae in Genere, ...

Frankfurt - Špýr, Christoph Olffen 1687.

BCBT42951 - Ex. I. BiAT: BT SD 02127 a I - Stará signatura: 2127 - Ex. II. BiAT: BT SD 00254 a II stará signatura: neuvádí

253. TITULAR-KALENDER, Neuer Bruenner

Neuer Brünner Titular-Calender, ... Auf das Jahr ... M.DCC.LXIV. ...
Brno, Emanuel Antonín Svoboda [1763].

BCBT02184 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2333

254. TITULAR-KALENDER, Neuer Bruenner

Neuer Brünner Titular-Calender, ... Auf das Jahr ... M.DCC.LXVII. ...
Brno, Emanuel Antonín Svoboda [1766].

BCBT02181 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2334

255. TITULAR-KALENDER, Neuer Troppauer

Neuer Troppauer Titular-Calender, ... auf das Jahr ... M. DCC. LVII ...
Opava, Jan Václav Schindler [1756].

BCBT42947 - BiAT: BT 02335/1757 I; stará signatura: neuvádí

256. TITULAR-KALENDER, Neuer Troppauer

Neuer Troppauer Titular Kalendar ... auff das Jahr ... M.D.CC.LIX. ...
Opava, Jan Václav Schindler [1758].

BCBT42948 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2335

257. TITULAR=und WIRTSCHAFTSKALENDER, Neuer Troppauer

Neuer Troppauer Titular=und Wissenschafts=Kalendar, ... auf das Jahr 1778 ...
Opava, Josef Gabriel [1777].

BCBT02171 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 1228

258. TŘANOVSKÝ, Jiří

Cithara sanctorum, ...
Bratislava, [s.t.n.] 1768.

K16317- BiAT: neuvádí - Stará signatura: D 60, 9043, 18509

259. TŘANOVSKÝ, Jiřík

Cithara sanctorum, ...
Bratislava, [s.t.n.] 1790.

K16324 - BiAT: BT SD 00416 I- Stará signatura: T 416, 18510

260. TŘANOVSKÝ, Jiřík

Cithara sanctorum, ...
Bratislava, [s.t.n.] 1799.

K16330 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5611, 18506

261.-264. VÝKLAD

Sumovní a gruntovní výklad celého Písma Svatého ...

Lubáň, [s.t.n.] 1730.

K16722 - Díl 1. BiAT: BT SD 00123 1 II - Stará signatura: 123, 18500 - Díl 2. BiAT: BT SD 00123 2 II - Stará signatura: 124, 18501 Díl 3. BiAT: BT SD 00123 3 II - Stará signatura: 125, 18502 - Díl 4. BiAT: BT SD 00123 4 II - Stará signatura: D 86, 5658 c, 18503

265. WAGNER, Franz

Universae phraseologie latinae corpus, ...

Praha, Jezuitská tiskárna - Jan Jiří Schneider 1762.

K16908 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 3268

266. WEINGARTEN, Johann Jacob

Viertmählig- vermehrt- und von denen Fählern gereinigter Außzug der königlichen Stadt-Recht im Erb-Königreich Böheimb...

Norimberk, Balthasar Joachim Endter 1700.

K16935 - BiAT: BT SD 00440 II - Stará signatura: 440b

267. WEINGARTEN, Johann Jacob

Collationirter Außzug Der Stadt-Recht, ...

Norimberk -Praha, Johann Zieger - Jan Karel Jeřábek 1688.

K16934 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 459 - P Gottlieb Rudolf Tschammer

268. WEINGARTEN, Johann Jacob

Kurtz begriffener Außzug Der Verneuerten Lands-Ordnung Novellen und Declaratorien ...

Praha, Jan Arnolt z Dobroslavína[1671].

K16930 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 1126/1

269. WEINGARTEN, Johann Jacob

Erstes Buch Fasciculi diversorum jurium ...

Norimberk, Johann Zieger 1690.

K16939 - BiAT: BT SD 03485/01 IV - Stará signatura: neuvádí

270. WEINGARTEN, Johann Jacob

Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus: ...

Praha, Conrad Muller 1720

K16938 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5100

271. WEINGARTEN, Johann Jacob

Fasciculi diversorum jurium anderes Buch oder Beylagen zu dem ersten Buch ...

[S.l.], [s.t.n.] [1690].

K16939 - BiAT: BT SD 03485/02 IV - Stará signatura: neuvádí

272. WEINGARTEN, Johann Jacob

Unter Glicklicher Herzschnung des Sieg-Glor-Reichen Käysers Leopoldi I., ...
Praha, Arcibiskupská tiskárna [1671?].

K16932 - BiAT: BT SD 01126 c I - Stará signatura: neuvádí

273. WEINGARTEN, Johann Jacob

Prodromus hodaeporici ...
Norimberk, Johann Zieger 1694.

K16949 - BiAT: BT SD 01142 I - Stará signatura: neuvádí

274. WEINGARTEN, Johann Jacob

Sylva variarum observationum et juris quaestionum ...
Norimberk - Praha, Johann Zieger - Jiří Černoch 1683.

K16952 - BiAT: BT SD 00442 I - Stará signatura: neuvádí

275. WEINGARTEN, Johann Jacob

Vindemia judicialis ...
[Praha], Arcibiskupská tiskárna - Pavel Postřiháč 1669.

K16955 - BiAT: BT SD 01126b I - Stará signatura: 439

276. WEINGARTEN, Johann Jacob

Vindemiae Judicialis. Editio postrema ...
Norimberk - Praha, Johann Zieger - Jan Karel Jeřábek 1692.

K16957 - BiAT: BT SD 00439 II - Stará signatura: neuvádí - P Gottlieb Rudolf Tschammer

277. WENZL, Johann Josef,

Vollständiges Pflanzensystem ...
Olomouc, Tiskárna Vlastenecké soukromé ekonomické společnosti 1787.

BCBT02836 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 4209, 4010

278.-280. WIELAND, Christoph Martin

Werke ...
Opava, Josef Jiří Trassler 1785 – 1786.

BCBT02532 - Díl 6. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2990 - Díl 7. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2991 - Díl 8. BiAT: neuvádí - Stará signatura: 2992

281. WOLFF, Josef

Casus Medico-Practicus Ascetico-Tympanitici ...
Olomouc, František Antonín Hirnle 1750.

BCBT01492 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 1860

282. ZÁKON, Nový

Nový Zákon ...

[Ivančice, Bratrská tiskárna] 1568.

K17112 - BiAT: BT SD 00174 II ; Stará signatura: 174 - S ES

283.-286. ZÁKON, Nový

Nový Zákon ...

[Halle], [Tiskárna Sirotčího domu] 1722.

K17123 - Ex. 1. BiAT: BT SD 39080a II, BT SD 39080b II - Stará signatura: T 3980 - Ex. 2. BiAT: BT SD 39010a II, BT SD 39081b II - Stará signatura: T 3981 - Ex. 3. BiAT: BT SD 39082a II, BT SD 39082b II - Stará signatura: T 3982 - Ex. 4. BiAT: BT SD 39083a II, BT SD 39083b II - Stará signatura: T 3983

287. ZÁKON, Nový

Nový Zákon ...

Bratislava, Jan Michal Landerer 1792.

K18969 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 18488

288. ZÁKON, Nový

Písma Svatého Nový Zákon, ...

Halle, Štěpán Orbán 1709

K17120 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 9019, 18486

289. ŽALANSKÝ-PHAËTHON, Havel

Knihy dvojce o skutcích pána našeho Ježíše Krista ...

Praha, Daniel Carolides z Karlsperka 1617.

K07124 - BiAT: BT SD 00063 II - Stará signatura: T 63, 18554

290. ŽALANSKÝ-PHAËTHON, Havel

Erbauliches Tractätlein von der englischen Tugend der Keuschheit ...

Berlín, Christian Friedrich Hennig 1748.

BCBT39589 - BiAT: BT SD 00077 a I - Stará signatura: 77a

291. ŽALTÁŘ, celý

Celý žaltář krále a proroka Davida ...

[Halle], [Tiskárna Sirotčího domu] 1722.

K17566 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 9020

292. ŽALTÁŘ, Celý

Celý žaltář proroka a krále s. Davida ...

Lipsko, Samuel Benjamin Walther 1736.

K17567 - BiAT: neuvádí - Stará signatura: 5649, 18559

7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BACKER, Aloys de, SOMMERVOGEL, Carlos, ed. a BACKER, Augustin de. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. 1. part., Bibliographie. T. 6., Otazo - Rodriguez*. Louvain: Éditions de la Bibliothèque S.J. Collège philosophique et théologique, 1960. viii s., 1982 sl.

BAĐUROVÁ, Anežka. Historické knižní fondy v Cieszyńie-jejich význam pro české a slezské písemnictví. In : *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle Śląskim*. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 1996. s. 151- 154. ISBN 83-902888-6-9.

BAĐUROVÁ, Anežka. Historické knižní fondy v České republice a současný stav jejich knihovnického zpracování. In : *Sborník archivních prací*. 53, 2003, s. 641-684. ISSN 0036-5246

BAJGER, Lubomír. Česká kniha na Těšínsku a historické fondy knihoven města Těšína. In : *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle Śląskim*. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 1997. s. 169-185. ISBN 83-902888-6-9.

BĚLINA, Pavel et al. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek IX., 1683-1740*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2011. 825 s., [32] s. ISBN 978-80-7432-105-4.

BERNHARD, Fabian. *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*. Digitalisiert von Günter Kükenhoner. Hildesheim. 2003. [online]. [cit. 2019-07-15]. Dostupné z: <http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Oesterreich>

BIERMANN, Gottlieb. *Geschichte des Herzogthums Teschen*. Teschen: Karl Prochaska, 1863. 19, 396 s.

BIERMANN, Gottlieb. *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*. Prag: J.G. Calve'sche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung (Jos. Koch), 1897. vi, 223 s.

BIEŃKOWSKA, Barbara. Wartość zbiorów Cieszyńskich In : *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle Śląskim*. Cieszyn: Książnice Cieszyńska 1996. s. 79-80. ISBN 83-902888-6-9.

BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan a PROFANTOVÁ, Nad'a. *Velké dějiny země Koruny české*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999-2007. 19 sv. ISBN 80-7185-264-3.

BOBOWSKI, Kazimierz. Fryderyk II., książę Śląska, pan legnicko-brzeski (1480-1547) - reformator kościoła katolickiego i humanista. *Sobótka* 51, č. 1-3, (1996), s. 339-342.

BRŇOVJÁK, Jiří, ed. a kol. *Kryštof Bernard Skrbenský z Hřiště: paměti hornoslezského barokního šlechtice*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010. 295 s. Nobilitas in historia moderna; tomus 3. ISBN 978-80-7368-849-3.

BRODA, Jan. Biblioteka im Tschammera w Cieszynie. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej*. 1970, s. 83 – 88

BRODA, Jan. Biblioteka kościelna im. Tschammera w Cieszynie. *Posel Ewangelicki*. 1925, nr 36, 1 s.

BRODA, Jan. Bohemica w Bibliotece im. Tschammera w Cieszynie. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej*. 17, 1972, s. 84 – 90.

BRODA, Jan. Bohemica w Bibliotece Tschammera. *Zwrot*. 1971. č. 23, s. 31-32.

BRODA, Jan. O bieżących pracach w Bibliotece Czamera w Cieszynie. *Cieszyński Rocznik Muzealny*. 1 : 1969, s. 135-136.

BRODA, Jan. Polonica w Bibliotece Tschammera w Cieszynie. *Zwrot*. 1972, č. 2, s. 16-17.

BRODA, Jan. Rodowód i zawartość Biblioteki zbiorowej im. Tschammera w Cieszynie. *Zwrot*. 1970, č. 4, s. 19.

BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. Bibliotekarka i uczona — Alodia Kawecka-Gryczowa. In : *Bibliotekarze polscy we wspomnieniach współczesnych: W kręgu nauki i bibliotek Tom 3*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 1993, s. 81. ISBN 8385778047.

Cieszyńskie księgozbiory historyczne : materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18-20 listopada 1991 r. [red. Hanna Łaskarzewska]. Urząd Miejski w Cieszynie ; Biblioteka Narodowa ; Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1993.

CIOMPA-WUCKA, Grażyna. *Biblioteka im Tschammera w Cieszynie*, In : *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle Śląskim. Materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18 - 20 listopada 1991 r.*, pod red. H. Łaskarzewskiej, Warszawa 1993, S. 23 – 28. ISBN 83-902888-6-9.

CIOMPA-WUCKA, Grażyna. Biblioteka im. Tschammera przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie. *Gazeta Ewangelicka*. 2000, nr 3.

CIOMPA-WUCKA, Grażyna. Książd i jego księgozbiór. *Kalendarz Cieszyński*. 1998 (1997). s. 94-96.

CZAPLIŃSKI, Marek et al. *Historia Śląska*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. 682 s. Acta Universitatis Wratislaviensis, no. 3008. ISBN 978-83-229-2872-1.

CZYŻ, Renata, ed., GOJNICZEK, Wacław, ed. a SPRATEK, Daniel, ed. *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim: w trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*. Cieszyn: Parafia Ewangelicko-Augsburska, 2010. 688 s. ISBN 978-83-907639-6-5

ČERMÁK, Dominik Karel. *Premonstráti v Čechách a na Moravě: stručné vypsání osudů jednotlivých bud' ještě stávajících neb již vyhlazených klášterů toho řádu dle roků jich založení*. V Praze: Nákladem kanonie Strahovské, 1877. v, 573 s.

Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1971. 22, 2874 s.

FRINTA, Antonín. *Stará bohemia v Těšíně* (Předneseno v Kr. Společnosti nauk dne 12.V.1919.) *Časopis Musea Království českého*. 1919. č. 93, s. 81-88, 257-263.

FUKALA, Radek. Knížecí reformace ve Slezsku a její ohlas na Těšínsku. In: *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim : W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie..* Cieszyn: Parafia Ewangelicko-Augsburska, 2010, s. 22-35. ISBN 978-83-907639-6-5.

FUKALA, Radek. Náboženská politika markraběte Jiřího Braniborsko-ansbašského v krnovském knížectví. In : *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku.* České Budějovice: 1999, s. 535-557. ISBN 80-7040-331-4.

GABRYŚ, MARCIN.

GLADKIEWICZ, Ryszard, ed. *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim: rola kulturowa i przedmiot badań = Historické knižní fondy Těšína na pozadí slezském: kulturní úloha a předmět výzkumu = Teschner historische Büchersammlungen vor Schlesischem Hintergrund: kulturbildende Rolle und Forschungsgegenstand = Historical book collections of Cieszyn against the Silesian background: cultural role and subject matter of research.* Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 1997. 194 s. ISBN 83-902888-6-9.

GOJNICZEK, Wacław et al. *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528-1848 praca zbiorowa. Tom 2.* Wyd. 2. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 2010. 474 s. [8] l. obr. příl. Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych: praca zbiorowa; T. 2. ISBN 978-83-927052-6-0.

GRANE, Leif. *Die Confessio Augustana: Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation.* 6. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006. 195 s. UTB für Wissenschaft. Uni-Taschenbücher; 1400. ISBN 3-8252-1400-1.

HALADA, Jan. *Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. [Díl] 1. 2., dopl. vyd.* Praha: Akropolis, 1994. 197 s. ISBN 80-85770-11-3.

HEGER, Martin. *Recht im „Alten Reich“ – Der Usus modernus,* [online]. 274. [cit. 2019-07-15]. Dostupné z: http://www.zjs-online.com/dat/artikel/2010_1_274.pdf

HORÁK, František. Pojem bohemikum. In : *Česká bibliografie: sborník statí a materiálů.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959-1990, sv. 1, s. 9-18. Edice Národní knihovny v Praze. ISSN 0577-3490.

HOWARD-HILL, Trevor H. Why Bibliography Matters. In : *A companion to the history of the book*. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishers, 2009, s. 9-20. ISBN 978-1-4051-9278-1.

CHODĚJOVSKÝ, Jan. *Antonín Frinta* [online]. [cit. 2019-07-13].

Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/archiv/2004/2/obsah/antonin-frinta.html>

Jan Glajcar - w stulecie śmierci [online]. [cit. 2019-07-17].

Dostupné z: <http://gazetacodzienna.pl/node/91192>

JELÍNKOVÁ, Andrea. Erstlich gedruckt zu Prag: k přetiskování bohemikálních zpravodajských tisků 16. a 17. století. In : *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí: formy písemné komunikace v raném novověku*. 2018. s. 169-189. ISBN 978-80-87782-83-5.

JEŽ, Radim. I v paměti máme, když jsi o téhož opata orlovského na Hradě pražském s námi austně mluvil ... K sekularizaci církevních majetků na Těšínsku v počátcích reformace. In : *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim : W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*. Cieszyn: Parafia Ewangelicko-Augsburska, 2010, s. 36-65. ISBN 978-83-907639-

JEŽ, Radim. Kariéra konvertity: životní osudy knížete Adama Václava Těšínského (1574-1618). In : *Šlechtic v Horním Slezsku : vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.-20. století) = Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV-XX wiek)*. Ostrava - Katowice : Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 2011 s. 147-176. ISBN 978-80-7368-936-0.

JEŽ, Radim. *Těšíňští Piastovci renesančního věku: Životní osudy rodiny knížete Václava III. Adama (1524-1579)*. Rigorózní práce FF MU 2009, 402 s. [online]. [cit. 2019-07-15].

Dostupné z: https://is.muni.cz/th/63955/ff_r/Rigorozum.pdf

JUST, Jiří, ed. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610-1618: hned jsem k Vám dnes naschvál posílá svého vypravil*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011. 350 s., [16] s. obr. příl. Archiv Matouše Konečného; sv. 1, část 1. ISBN 978-80-87271-32-2.

JUST, Jiří et al. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Vyd. 1. Praha: Lutherova společnost, 2009. 395 s. ISBN 978-80-903632-8-1.

Kawecka-Gryczowa, Alodia. Wrażenia z bibliotek cieszyńskich. In : *Zaranie Śląskie*. 1936, 2, s. 85-87

Kościół Jezusowy : na Wyższej Bramie w Cieszynie. Warszawa: Wydawnictwo Zwiastun, 1973. 62 s.

Kłaczek, Jarosław, ed. *Kościół luterański na ziemiach polskich (XVI-XX w.). 1, W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Toruń: Adam Marszałek, 2012. 265 s. ISBN 978-83-7780-416-2.

Kłaczek, Jarosław, ed. *Kościół luterański na ziemiach polskich (XVI-XX w.). 2, Pod zaborami i obcym panowaniem*. Toruń: Adam Marszałek, 2012. 351 s. ISBN 978-83-7780-652-4

Korsan, Joanna. *Przeto ta postilla będzie pożyteczna.: O ewangelickich zbiorach kazań cz. 2* [online]. s. 45-47 [cit. 2019-07-15].

Dostępne z: http://www.luteranie.org/wp-content/uploads/2015/04/11_Przeto-ta-postilla-cz2-Joanna-Korsan_SP93IV2015.pdf

Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznany: materiały z konferencji naukowej, Cieszyn, 6-7 listopada 1997. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 1998. 204 s. ISBN 83-902888-7-7.

Kwak, Jan. Reformacja i kontreformacja na Górnym Śląsku. In: *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference, pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. s. 205-210. ISBN 80-86101-18-5*.

Landwehr von Pragenau, Moritz a Kuhn, Walter., ed. *Geschichte der Stadt Teschen*. Würzburg: Holzner-Verlag, 1976. xii, 150 s. Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte; Bd. 18.

Materiały z konferencji naukowej Książka-biblioteka-szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego, pod redakcją Janusza Spyry. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 2001. 400 s. ISBN 83-902888-8-5.

MELMUKOVÁ, Eva, ed. *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Druhé doplněné vydání. Neratovice: Verbum, 2017. 831 s. Historicus. ISBN 978-80-903920-7-6.

MICHEJDA, Karol. *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*. Cieszyn: Towarzystwo Ewangel. w Cieszynie, 1909. 295 s.

NEŠPOR, Zdeněk R. *Slezsko v dějinách českého a moravského protestantismu 17.-18. století. Slezský sborník*, 2014, 112(2), s. 179-191. ISSN 0037-6833.

OSZCZANOWSKI, Piotr. *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku/300. Jahrestag des Bestehens der Gnadenkirchen in Schlesien*. Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, Parafia Ewangelicko-Augsburska kościoła Zbawiciela w Jeleniej Górze-Cieplicach, Jelenia Góra, 2011. 296 s. ISBN 978-83-89480-27-9.

OTTO, Jan, ed. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Sedmý díl, Dánsko - Dřevce*. V Praze: J. Otto, 1893. 957 s., [18] s. obr. příl.

OTTO, Jan, ed. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvacátýdruhý díl, Rozkošný-Schloppe*. Praha: Otto, 1904. 1002 s.

PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. 675 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-246-3994-9.

PAWŁOWICZOWA, Maria. *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*. 1. wyd. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1986. 193 s., [7] s. obr. příl. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. nr. 804. ISBN 83-226-0080-1.

RUMI, Karl Georg. *Evangelische Kirchenbibliothek zu Teschen in Schlesien*. In : *Intelligenzblatt der Annalen*. 1807. s. 28-32.

SPRATEK, Daniel. Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku v letech 1709-1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku. In : *Revue církevního práva – Church Law Review*, 2002, č. 1 (21),s. 17-50; č. 2 (22), s. 93-126. ISSN 1211-1635.

SPYRA, Janusz. *Via sacra: kościoły i klasztory w Cieszynie i Czeskim Cieszynie*. Cieszyn: Biuro Promocji i Informacji, 2010. 174 s. ISBN 978-83-89835-35-2.

SZCZEPANIEC, Józef. Księgozbiory historyczne w Cieszynie - ich wartość i potrzeby badawcze. Ekspertyza. In : *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle Śląskim*. Cieszyn: Książnice Cieszyńska 1996. s. 89-100. ISBN 83-902888-6-9.

SZERSZNIK, Leopold Jan. *Materiały genealogiczno-heraldyczne do dziejów szlachty księstwa cieszyńskiego*. 1. vyd. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 2004. 391 s. ISBN 83-914331-6-1.

SZTUCHLIK, Jolanta. Najstarsze drukowane Biblie (XV-XVII w.) w zbiorach Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie. *Knihy a dějiny*. 2012, s. 195-215. ISSN 1210-8510.

SZTUCHLIK, Jolanta. Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007-2010. In: *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*. Cieszyn: 2010, s. 502-533. ISBN 978-83-907639-6-5.

ŠÍCHA, Vojtěch. 16th - Century Bohemian Old Prints in the Tschammer Library in Cieszyn. *Early modern print culture in Central Europe: proceedings of the Young Scholars Section of the Wrocław Seminars September 2013*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2014, s. 111-124.

ŠKARKA, Antonín. „Pikhartský netopýř“ Brosiova „Ohlášení“ a jeho anonymní polemika. *ČMM* 55, 1931, s. 58–74.

VESELÁ, Lenka. Osobní bibliografie PhDr. Anežky Baďurové. *Knihy a dějiny*. Zvláštní číslo. 2012. Praha: Knihovna Akademie věd ČR. s. 232-241. ISSN 1210-8510.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*. 2. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. 2 sv. (655 s., [96] s. obr. příl., s. 656-1350, [64] s. obr. příl.). Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica; 2. ISBN 978-80-7277-390-9. Dostupné také z: www.encyklopedieknihy.cz

WAGNER, Oskar. *Mutterkirche vieler Länder : Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545-1918/20*. Wien-Köln-Gratz: Verlag Hermann Böhlhaus Nachf., 1978. 559 s. ISBN 3-205-08191-9.

WANTUŁA, Andrzej. Kościelne stosunki polsko-słowackie jako przedmiot badań naukowych. *Kalendarz Ewangelicki*. 1967, 80, s. 111-118.

WANTUŁA, Jan. Biblioteka zboru ewangelickiego w Cieszynie. In : *Zaranie Śląskie*. 1936, H. 2, S. 132 – 135.

ZAHAJSKÁ, Blanka. *Ediční principy starších českých textů ze slezské nářeční oblasti na základě jazykové analýzy Knihy pamětí z let 1632-1685 Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště*. Diplomová práce Katedra literatury FF UK 2002, 85 s. [cit. 2019-07-15].

Dostupné z: <https://skrbensky.webgarden.cz/>

ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století. II. díl*. Vyd. 1. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003. 605 s., [24] s. obr. příl. ISBN 80-7266-156-6.